Sarajevo, juli—septembar. 1892 Сарајево, јули—септембар.

Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini.

Knjiga III. Godina IV.

Гласник земаљског музеја у Босни и Херцеговини.

Књига III. Година IV.

Uredništvo:
Sarajevo, zgrada zemaljske vlade.

Administracija:
Sarajevo, zemaljska štamparija.

Godišnja cijena Glasnika sa poštarinom 2 for. a. vr.
Pojedine knjige stoje sa poštarinom 80 nč.

Уредништво:
Сарајево, зграда земаљске владе.

Администрација:
Сарајево, земаљска штампарија.

Годишња цијена Гласника са поштарином 2 фор. а. вр.
Поједине књиге стоје са поштарином 80 нч.

Катарина, кћи Твртка I. бана (од 1353.—1377.) и од 1377.—1391. краља босанскога.

Приопћио архимандрит **Иларион Руварац.**

Кажу и пишу, да је Твртко I. имао кћер Катарину и да је ту кћер удао за Хермана I., грофа цељског, која је родила сина Хермана II., потоњег таста угарскога краља Жигмунда, и да је томе Херману II., грофу цељском, жупану загорском и бану славонском, Твртко II. Твртковић, босански краљ, и Твртко I., као своме сестрићу, листом, изданим дне 2. септ. 1427. у Бобовцу, записао босанску краљевину. (Види: L. A. Gebhardi, Allg. Weltgeschichte, XV. Band, III. Abth., XXXV. Buch, Gesch. des Reichs Bosnien und Rama, Leipzig 1781, стр. 742. и 759.; Engel III. 313 и 374; Fessler IV. 1033; Aschbach, Gesch. Kaiser Sigmunds III. 273; Jukić u povjestnici Bosne, стр. 107. и 118.; Мајков у Даничићевом преводу, изд. I. 170; Рачки, (Rad. III. 112 и IV. 23; Клаић, Повијест Босне, стр. 268. и 284.; Klaić-Bojničić, Gesch. Bosniens, Leipzig 1885, S. 204 u. 345; Huber, Gesch. Oesterreichs II. 530; Љуб. Ковачевић, Отаџбина, II. год. књ. IV. 444. и Историја српског народа за средње школе, књ. II., дио 1., стр. 35.).

Орбин и Лукаревић, дубровачки писци из почетка XVII. вијека не знају за ту Катарину, кћер Твртковy и за њезину срећу, и кад они не знаду за њу, то не зна ни Дифрен, француски писац и родословац југославенских династија из истог вијека.

Први је дознао за њу поменути горе на првом мјесту Гебхардије, који на стр. 742. пише, да је угарски краљ Лудовик приликом једном задржао босанскога бана Твртка и није га пустио, док није пристао на уступ земље хумске краљу, као баштине супруге своје Јелисавете, кћери предходника и

стрица Твртковог, бана Стефана, и на то, да даде кћер своју Катарину за жену (г. 1362.) краљевом љубимцу Херману грофу цељском; — и који на стр. 759. примјећује под r) Dipl. Stephani Tvertkonis R. d. in castro Bobowatz d. 2. Sept. 1427 in Tray Ann. III. 393. Hermann heisst hier in der Urkunde des Königs frater et consanguineus, weil seine Mutter Katharina des Königs Tvertko (II.) Schwester war. Da diese Katharina ehelich, Tvertko aber unehelich war, so hielt man sie schon bei ihrer Vermählung 1362 für die Erbin des bosnischen Reichs. (S. Zillerische Chronik in Hahns Collect. monument. veterum, T. II. 677.)

Гебхарди је дакле из цељске кронике извео, да је жена цељског грофа Хермана I. а мати Хермана II. била кћи бана-краља Твртка I. и да се удала за Хермана I. г. 1362., а да је она била законито а поменути Тврткo Твртковић незаконито дијете Твртка I., то он није сазнао из цељске кронике, већ је у погледу Катарине претпоставио само, а у погледу Твртка Твртковића примио и усвојио је казивање Лукарићево.

Бошњак Јукић мислио је, да се Твртко I. двапут женио; да му је прва жена била Доротеја, кћи Страцимира, цара бугарскога у Видину, а друга Јелица, племенита Босанкиња, но да ни од једне није имао порода, а Твртка, потоњега краља и Катарину, удату за Улриха (?) цељскога жупана г. 1362., да му је родила Вукосава, жена незаконита. Но Хрват В. Клаић, писац повијести Босне, пише на стр. 157., да се Твртко I. послије крунисања за краља (дакле послије г. 1377.) оженио споменутом Доротијом, бугаркињом, и да му је ова до мало родила сина, каснијег краља Твртка Твртковића, позивајући се за то на повељу Твртковy од г. 1382., у којој се спомиње „син краљевства му“; а о Катарини и њезиној удаји нема у глави VIII. о Твртку I. ни помена, већ се у глави XI. на стр. 268. каже просто, да је Херман II., бан славонски и т. д. био син сестре Твртка Твртковића, Катарине, а за потврду те тврдње не позива се Клаић ни на кога.

Рачки пак, поменувши на стр. 112. у III. књизи Рада, да је Твртко I. оставио иза себе сина Твртка Твртковића и кћер Катарину, удату за Хермана, цељскога грофа, вели на стр. 23. у IV. књизи Рада, да је Фридриков син Херман постао зетом краљу Твртку I. године 1377.

Но ако је Херман I. постао зетом Твртковим већ г. 1377., како је могао Херманов син истога имена (дакле Херман II.) служити краљу Људевиту до његове смрти (1382. г.), као што на истој страни 23. помиње сам г. Рачки. На истој страни примјетио је Рачки, да за повијест цељских грофова уз остале изворе може служити и Ороженова „Celska kronika, u Celju 1854.“. Па и у тој кроници пише на стр. 37.: „1385. 21. marca vmrel celski grof Herman I. Njegova žena Katarina kči bosniškega kralja

Štefana I. Tvartka mu je rodila dva sina, naime Ivaneza (vmrel 1372.) ino Hermana (J. C. Aquil. An. III. 273). И тим хронолошким податком већ је побијена тврдња Рачкога, да је Херман постао зетом Твртковим г. 1377.; та како да се тек те године ожени Херман I. бошњакињом Катарином, кад се зна, да је те исте године млађи син његов, главом Херман II. ишао с војском краља Лудовика против Пруса.

Херман се дакле свакако морао раније оженити Катарином, па била Катарина жена његова законита или незаконита кћи Твртка I.

Кронес у књизи: Die Freien von Saneck und ihre Chronik als Grafen von Cilli. Graz 1883, II. Theil, каже на стр. 205., 209. и 219. (у регистру) и на придоданој родословној таблици, да је Катарина, жена Хермана грофа цељског од г. 1360. или 1361., била кћи босанскога краља Твртка I., а Твртко II. Твртковић да је био „natürlicher Bruder Katharinas der Mutter Hermanns II. von Cilli“.

Но кад се каже, и кад то што се каже стоји, да је Катарина, кћи бана Твртка, дана за жену Херману, грофу цељском године 1360. или 1361. (који се гроф родио г. 1333.—1334. а умр'о 21. марта 1385.), онда тек настаје заплет или управ расплет, јер уз тај хронолошки податак не може постојати тврдња, да је та Катарина била ма каква кћи Твртка I., јер Твртко није никако могао имати г. 1360.—1361. кћер за удају. И како само да има Твртко, који се могао најраније г. 1339. родити, године 1361. кћер за удају? То апсолутно не може бити; и тако свиколици горе изређани писци, који пишу, да је Катарина жена Хермана I. а мати Хермана II. грофа цељског, била кћи Твртка I., пишу и тврде нешто, што бити не може.

Као што је већ поменуто, први је био Гебхардије, који је то извео, искомбиновао и написао — а остали, који су послије њега писали, писали су по њему слијепо, без сваког разбора. Или ако баш нијесу писали по Гебхардију, ако може бити нијесу ни завирили у Гебхардијеву повијест босанске државе, а оно су завирили у Енгла ихи Феслера, — а то излази на једно, јер и Феслер и Енгл исписали су из Гебхардијеве повијести оно што су о Катарини, босанској принцези написали. И тако свакако стоји што рекох, да су поменути писци писали с вјером и исписивали вјерно — без испита и разбора.

Но најпослије да узмем и допустим, да нијесу ни по ком писали, већ да је сваки писао по „првим изворима“ и изводе из тих првих извора изводио својим умом — опет остаје истина, да није истина оно, што они тврде, — да није истина, да је Катарина, жена Хермана, грофа цељског, била кћи бана или краља Твртка I.; ни законита ни незаконита кћи његова. А кад Катарина није била кћи Твртка I., онда није била ни сестра

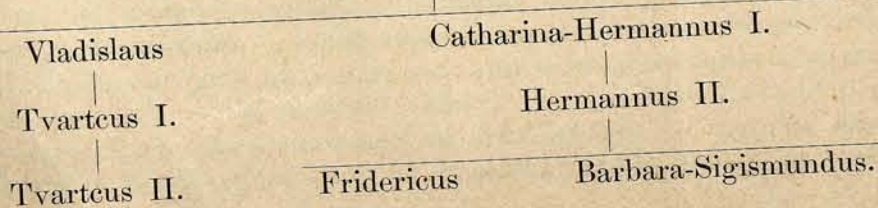
Твртку Твртковићу, и онда ни Херман II. син Катарине није био сестрић том Твртку II. Твртковићу, краљу босанском. Из самога записа овога краља од 2. септ. 1427., а наиме само из тога, што у том запису краљ тај Хермана II. грофа цељскога и бана славонскога, назива братом и сродником по крви (frater et consanguineus) не мора се извести, да је Херман тај био краљу Твртку II. сестрић илити нећак; јер могао је Херман II. бити њему и даљи род, па опет могао је краљ назвати га фратром и консангвинеусом. Шта више, да је Херман II. збиља био Твртку II. сестрић, тешко да би га краљ назвао у запису фратром, но би га назвао непотом.

Кронес је у поменутом дјелу издао критички текст кронике цељске и у том тексту гласи мјесто, које се нас тиче, овако: „Do das alles, was oben bemelt ist, beschach (а кроничар поменуо је пред тим у глави VI. да је Фридрих, господар цељски, умро г. 1359., да је оставио за собом два сина, Улриха и Хермана, да је исте римски ћесар и краљ чешки Карло IV. начинио грофовима), do gab König Ludwig von Hungarn sein mumen, frauen Catharinen, die ein rechter erb war zu dem königreich Wossen (Босна), dem obgeschriebenen graff Hermann zu einer ehelichen gemahl durch seiner grossen frumkeit willen, darnach sy an ehren und an guth grosslich aufnahmen.“

У кроници тој каже се дакле само то, да је угарски краљ Лудовик своју свастику, госпођу Катарину, која је била права баштиница босанске краљевине, дао за жену грофу Херману, сину Фридрика цељског, због његове велике побожности и оданости, — а о Твртку I. нема у њој ни помена.

Кроника каже, да је госпођа Катарина била угарском краљу Лудовику „мумен“, то јест или рођена сестра, или даља сродница супруге Лудовикове, Јелисавете, кћери бана Стефана, стрица Тврткова.

Катона, писац критичке повијести угарских краљева, приопћио је у XII. спису, који је г. 1790. издан на свијет, више пута помињату листину босанскога краља Твртка II. Твртковића од 2. септ. 1427., у којој исти ипак назива Хермана грофа цељског братом и крвним родом својим, па на питање „Cur autem Hermannum Tvartcus suum consanguineum vocet?“ мјесто одговора додао је ову родословну таблицу:

По тој родословној таблици била би Катарина, о којој је овде ријеч, кћи Стефана бана босанскога а сестра Владислава (оца Твртка I.) и Стефана II. (бана од г. 1319.—1353.) и Инослава; била би дакле кћи Јелисавете, кћери српског краља Драгутина, супруге претпоменутога бана Стефана (I.). Твртко I. и Херман II. били би по тој таблици један другом братучеди, а Твртку II. Твртковићу падао би Херман II. као стриц.

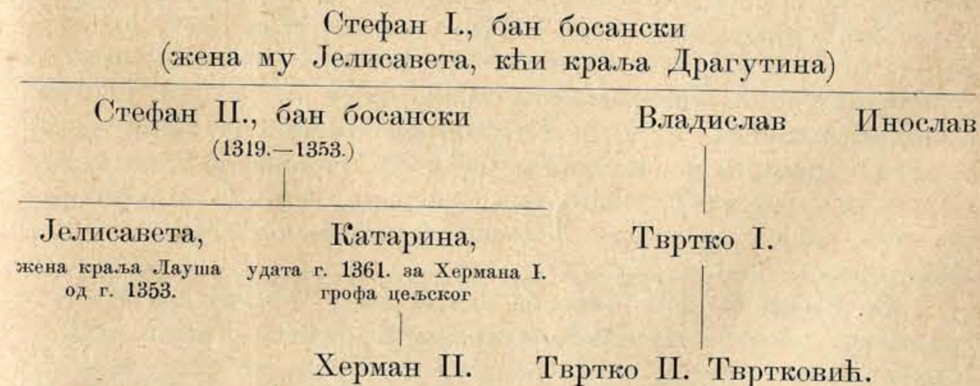
Но и то не може бити. Да је поменута Катарина била кћи Стефана I. бана босанскога и Јелисавете, кћери краља Драгутина, а сестра Стефану II. бану, Владиславу и Инославу, то би она г. 1361., кад је руку дала Херману грофу цељском, морала имати преко 46 година. А шта ће младом и поносном грофу Херману усиђелица илити удовица, којој је преко 46 година од рођења, која би му могла бити мати.

Па чија је онда кћи била та бошњакиња Катарина, кад није била, нити је могла бити кћи Твртка I. бана-краља, ни кћи дједа Тврткова, Стефана I. бана босанскога?

Ја мислим — јер мислим, да није доста побијати казивања и тврђења других, већ ваља нешто казати и од своје стране и тиме дати прилике и побијенима и онима, који се тако лако не даду побити, да и они могу претресати и побијати твоје мишљење и твоје тврђење, а побијајући и мрвећи твоју тврдњу радовати се у себи мишљу и помишљу, да су те сасвим побили и утукли.

Ја дакле мислим, да је Катарина збиља била кћи Стефана бана босанског, али не кћи Стефана I., већ сина његовога истога имена, дакле Стефана II. Котроманића, бана од 1319.—1353.

И према тој мисли изгледала би родословна слика овако:

По тој слици била би Катарина сестра од стрица Твртку I., а син њезин Херман II. и Твртко II. били би један другом другобратучеди.

И ето зашто Твртко II. назива Хермана II. братом и крвним родом својим у запису од 2. септ. 1427.

Рачки и Клаић пишу, да је бан Стефан Котроманић умр'о 28. септ. 1353., да за собом није оставио мушкога порода, но да је бановина босанска запала синовца му Твртка, сина кнеза Владислава; даље пишу они, да је године 1356. угарски краљ Лауш присилио бана Твртка, те му се морао сасвим подложити и уступити му сву хумску земљу са градовима у њој, као баштину супруге Лаушеве а своје братучеде Јелисавете. Да ли је то било баш г. 1356. или друге које године, о том ћемо се разговарати други пут — али то стоји, да краљ Лауш послије поменутог уступа хумске земље није оставио на миру млађанога босанскога бана Твртка а свога клетвеника, већ да је и даље, а наиме од г. 1359.—1365. радио Лауш краљ угарски, да сасвим скучи а може бити и истисне бана Твртка из земље. Таке су прилике и такви су одношаји били између бана босанскога Твртка и врховнога му господара, краља угарскога Лауша, кад је овај за своју свастику Катарину, сироту сестру краљице своје Јелисавете и праву, — као што се на двору Лаушевом држало, — баштиницу босанскога русага, прилику тражио и нашао г. 1361. у лицу љубимца свога, и као што се у цељској кроници каже, јако побожнога грофа цељског Хермана.

Не могу сада покрећати питање о том, колико се пута женио тај Стефан-бан, отац Јелисавете, угарске краљице и узети отац Катарине, грофице цељске. Сад и овдје ћу само нешто напоменути о том, а напоменом том можда подстаћи млађу и јачу снагу, да расправи и то питање.

Помиње се, да је млади Стефан Котроманић већ г. 1319. намеран био оженити се кћерју Мајнхарда I., грофа Ортенбуршкога у Корушкој, с којом је био у роду („in quarto gradu consanguinitatis.“) и да је папа Иван XXII. разријешио женидбену запријеку, те писмом, управљеним истом Стефану под 28. јула 1319. дозволио му, да се може рођаком оженити. Но Клаић, који то помиње на страни 92. и 93. мисли (в. стр. 109.), да се та г. 1319. снована женидба развргла, и да се Стефан-бан оженио г. 1323. неком пољском принцезом, а наиме, да је те године угарски краљ Карло-Анжујац дао Стјепану-бану за жену неку даљу рођакињу супруге своје, по имену Јелисавету, кћер кујавскога војводе Казимира.

Да је бан Стефан имао за жену једну пољску принцезу и сродницу супруге поменутога краља угарскога Карла, која је Карлу родила сина и нашљедника му Лауша, то стоји и о том нема никакве сумње; но да се снована г. 1319. женидба са Мајнхардовом кћерју збиља развргла, и да се Стефан-бан оженио Пољкињом већ г. 1323., то се само каже али се ничим не доказује. Ја само знам, и то дознајем из поузданога извора, да се босански бан Стефан у мјесецу јуну 1329. г. женио, и да се тај исти босански бан г. 1335. у истом мјесецу јуну и опет женио, и да

су му Дубровчани и једну и другу женидбу честитали и посланством и презентом га почаствовали (в. Monumenta Ragusina II. 323., 360.). Може бити, — јер управ тврдити не смијем — можда се Стефан-бан оженио оном Пољкињом г. 1329. и да је она родила кћер Јелисавету, потоњу краљицу угарску, а Катарину — могла је родити и она друга, којом се оженио Стефан-бан г. 1335.

Год. 1333. дне 7. јануара помињу се жива три сина и нашљедника бану Стефану (Mon. Ragusina II. 348.) и на истом мјесту и истој страни помиње се под 6. фебр. 1333. дојављена од стране босанскога бана вијест, да му се син (то би био четврти) родио (quod filius letitie natus sibi erat). Синове помињу Дубровчани у својим градским записницима — а о кћерма бановим нема у њима ни хабера.

У расправици „о Драги“, сестри угарске краљице Јелисавете, а кћери бана Стефана (в. овога Гласника за г. 1891., стр. 225.—229.) доказивао сам, да краљица Јелисавета није имала сестре, по имену Драге — и да те Драге, коју су многи помињали као сестру краљице Јелисавете, није никад ни било на овоме свијету.

У овој пак расправи казао сам — а то што сам казао мислим да сам и доказао — да Катарина из рода и од куће Котроманића, која се удала г. 1361. за Хермана, грофа цељског, није била кћи бана Твртка I., као што се обично мислило и мисли, — и к томе сам још додао као своју мисао и своју комбинацију, — јер се нешто позитивно рећи морало или бар хтјело, — да је та Катарина, која ми толике муке зададе, била кћи, млађа кћи Стефана бана, стрица Твртков.

Нека нико не помисли, да нијесам знао за ону кратку изреку у Орбиновој историји на стр. 265.: „Elisabeta figliuola unica di Stefano Bano.“ Знао сам и имао сам ја на уму изреку ту Орбинову, кад сам исказао и избацио, да је Катарина кћи Стефана-бана, сестра млађа краљице угарске Јелисавете, коју је Лауш, угарски краљ, њезин зет удао г. 1361. за Хермана, грофа цељског — и ја ипак написах, што написах.

Prehistorički nahogjaji na Naklu kod Vojkovića.

Priopćio **Franjo Fiala.**

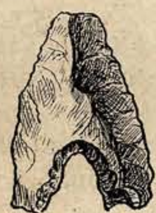
U III. svesku godišta 1889. „Glasnika“ priopćio sam pod naslovom „Prilozi arheologiji Bosne i Hercegovine“ sliku rukotvora od ałanatičkog škriljevca, koji je prijedmet nagjen na brijegu Naklu na mjestu Vojkovićima pri podnožju Igman-planine.

Od onda mi nekoliko puta donesoše arheoloških stvari s toga mjesta, isto tako pogje mi za rukom prigodom nekih ekskurzija

pribrati različitih stvari, tako da je prikupljeni do danas materijal dovoljan, da se ono mjesto u nekoliko može karakterisati.

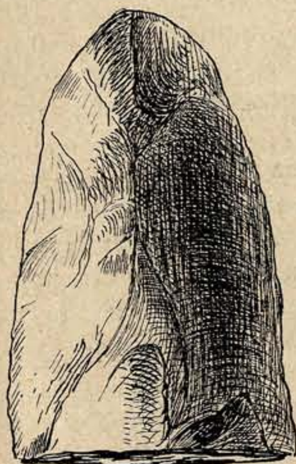
Brijeg Naklo, na kome ima nekoliko kuća mjesta Vojkovići, uzdiže se na 50 *m* iznad doline Željeznice uz lijevu obalu rječice, ondje, gdje ova izlazi iz krupačkog klanca u polje; od obronaka istočnog Igmana rastavljen je taj brežuljak samo plitkom uvalom.

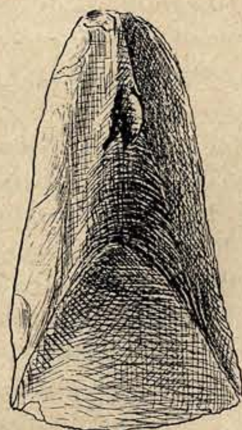
Na glavici ima malen zaravanak, na kome je kao i na sjevernom pristranku, najviše stvari nagjeno. Razvalinama ni gradinama nije se na tome mjestu našlo traga, ali se niz sjevernu stranu jasno razabiru tragovi puta, širokog 3 do $3^1/_2$ *m*, kome je makadam od ruševine 4 *dcm* pod mekotom zatrpan. Taj put vodi niz sjevernu stranu oko 400 *m* do mjesta Grlice, gdje mu nestaje traga u aluvijima polja. Od seljaka, koji taj put mjestimice otkopavaju zbog dobrog kamena, čuo sam, gdje taj put nazivaju „šetalištem“.

Slika 1.

Slika 2.

Za sad hoću najprije da govorim o nagjenim stvarima. *Slika 1.* pokazuje ukusan streličin vršak u naravnoj veličini, materijal je siv rožnjak. Taj dvokrili tip naliči na sjeverne nahogjaje iz Kjökkenmödingerna. Drugi strelični vršak, *slika 2.* naravna veličina, kome je jedan brid na žalost ozlijegjen, pokazuje oblik trokuta, materijal je

Slika 3.

Slika 4.

Slika 5.

Slika 6.

jašmak (jaspis). Osim toga pokazuju *slike 3.* i *4.* još kamenitog orugja. Po obliku to su sa dvije strane lijepo izdjelani strugači, kaki su svuda poznati iz mlagjeg kamenitog doba. *Slika 3.* jest od lugastog rožnjaka, *slika 4.* od jašmaka udjelana. Dosta se je našlo iverja i većeg kamenitog grumenja, od koga su istesani noževi i strugači. Od kamenja zastupan je kremen, rožnjak, buližnjak (Kieselschiefer), jašmak i žuti opal. Seljaci iz obližih mjesta uzimali su za prijašnjih vremena što im je trebalo kremena kako za puške tako i za kresivo

i to u takom stanju, da se je odmah mogao upotrijebiti, a i danas još se vigja u tamošnjeg naroda do 10 *cm* dugih noževa od kremena, koji su, dakako, vrlo iskvareni.

Zanimljiv je komad prikazano u *slici 5.* u $^2/_3$ naravne veličine kamenito dlijeto. Materijal je neka vrsta kamena, slična litografičnom škriljevcu. Dlijeto ima s jedne strane nabrušenu oštricu i vidi mu se, da je mnogo upotrebljavano.

Od istog je materijala u *slici 6.* u $^2/_3$ veličine prikazano orugje, možda odlomak od kamenitog čekića, ili možda samo nabijač.

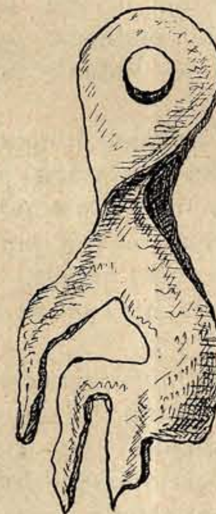
Slika 7. Prsten priprosto ljeven od bronca, štitak mu ima okrugao otvor za kamečak. Taj mi se predmet čini, kao da je nedovršen, jer je kolut nejednak i imaju po njemu nesastrugane grbe od bronca. Na štitu vidi se, da je popravljan turpijom.

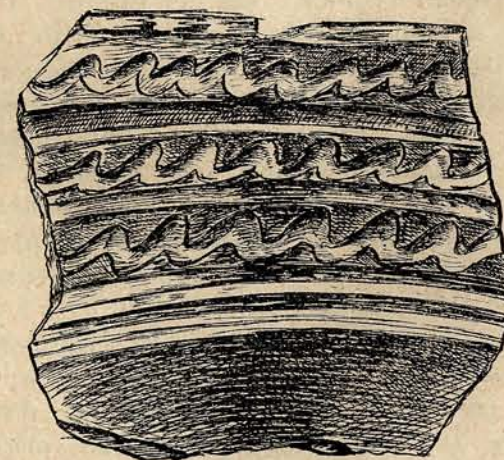

Slika 7.

Slika 8. Željezni rimski ključ u naravnoj veličini.

U pogledu nagjenih do sada utaraka od posuda valja ovo napomenuti.

Materijal je dobro obragjena, finim bjelutkovim pijeskom promiješana ilovača bez grafita, a sve je gragjeno na točilo. Od ornamentalnog ukrasa vidi se na posudama često valovita kriva crta, više puta u više nizova, megju kojima se ravne kružnice usporedo viju oko posude; inače se još

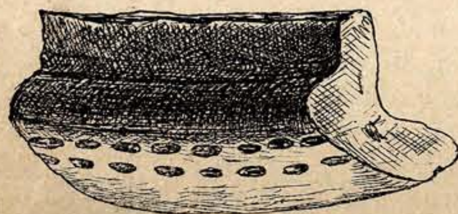

Slika 8.

Slika 9.

vigja ornamenat od rupica, utisnutih noktom ili tupim drvetom. *Slika 9.* prikazuje u polovici naravne veličine ornamentiran komad, koji pripada posudi od $3^1/_2$ *dcm* po prilici u premjeru; debljina je bokova 1 *cm*. U *slici 10.* vidi se profilirano zjalo s karakterističkim utiscima uokolo poredanim, takogjer naslikano u polovici veličine.

Taj komad potječe od neke kotlu slične posude od 3 *dcm* u premjeru i $1^1/_4$ *cm* debelih bokova.

Da li su rečeni utarci rimskog ili drugog podrijetla, donekle je mučno odrediti; ja pače mislim da su mlagji i da potječu iz vremena seobe naroda ili prve slovjenske naseobe. Na to me mišljenje navode poznati prijedmeti, nagjeni u Češkoj, Moravskoj, sjevernoj Ugarskoj i sjevernoj Njemačkoj, koji se donekle pouzdano pribrajaju slovjenskoj naseobi. Od drugih objekata spominjem još kruglju od biljura, sa $1^1/_2$ *cm* u premjeru, koja je na površini lijepo ulaštena.

Slika 10.

Kako da sada shvatimo te posve različite predmete, nagjene na jednom te istom mjestu? Ima tu orugja iz mlagjeg kamenog doba, iz broncanog doba, iz rimske i slovjenske periode, sve jedno do drugog i u istom prijedjelu, a nema različitih kulturnih slojeva, po kojim bi ih mogao razdijeliti. Po mome sudu bila je na Naklu stražarnica i zatvarao je taj brijeg ulaz u polje iz klanca, kojim protječe Željeznica. Jedva 1000 koraka odonud uzdiže se na desnoj obali rijeke kotorački gradac, koji je još u srednjem vijeku bio utvrgjen, i nekim načinom popunjuje Naklo. Sasma lako može biti, da je kako u prehistoričko, tako i u rimsko i u slovjensko doba na tom mjestu bila omanja utvrda, koja je čuvala ulaz u polje. Da je vrelima bogato podnožje Igmanplanine u rimsko doba bilo naseljeno, tome se nahode tragovi sve do sjeverozapadnog kraja kod Blažuja.

Istom tu skoro našao sam u mjestu Hrasnici komade od glavnih greda, rimskih nadgrobnih spomenika i glavicu jednog stupa. Nadgrobni kamen, na ispisanoj strani na žalost potpuno izglagjen, pošto je na nj prislonjena brv preko nekog potočića, leži ondje po kazivanju seljaka već otkako ga svijet pamti.

Možda će i onaj, pri uvodu napomenuti put, što vodi sa Nakla u Grlicu, biti rimski put.

Ako rimsku naseobinu „Ad Matricem“ na peutigerskoj tabli valja tražiti pri vrelu Bosne, onda se čini vjerojatno, da je u bogatom izvorima, plodnom kraju pri dnu Igmana bilo rimskih zaselaka, dvoraca i sl., pa da su taki, prirodno vrlo lijepi prijedjeli već i u prehistoričko doba bili naseljeni. To potvrgjuju i gromile u dolini Željeznice na bregovima krupačkim, koje će se po svoj prilici doskora pretražiti. Nepozvane ruke već su dvije takve gromile raskopale, te su pri tome nagjeni ostanci od kostura; nego se čini, da su kopači blaga priloge, ako je kakvih bilo, ili previdjeli ili premučali.

Стари херцеговачки натписи.

Приопћио др. Ћиро Трухелка.

Величани.

У Попову Пољу, које толико обилује средовјеким старинама, налази се с десне стране „Ријеке“ (Требињчице), напрам манастиру завальском, а код села Величана, повелика некропола. Сред сваковрсна мраморја, које је поредано око малешне црквице, надвисише два стећка својом величином све остале. Облик им је поуске тумбе. На једноме од та два стећка налази се врло важан, доселе чешће читан, а мало када прочитан натпис. Игуман заваљског манастира о. Христифор Михајловић први је упозорио на тај натпис[1]), а и у „Вијеснику хрв. арх. друштва“ изашао је пријепис, дакако уз обичне нетачности[2]).

Поменути натпис иде у четири реда око све четири стране стећка, те је смјештен под олуке доста примитивно уклесаних аркада. Таких има с обје уже стране, то јест на прочељу и у дну по двије, а са побочних по шест.

Прилажем у *слици 1.* факсимиле тог натписа, начињен по копији од гипса, која се је за наш зем. музеј начинила. Пријепис је посве вјеран те може служити аутентичним помагалом.

Натпис се чита:

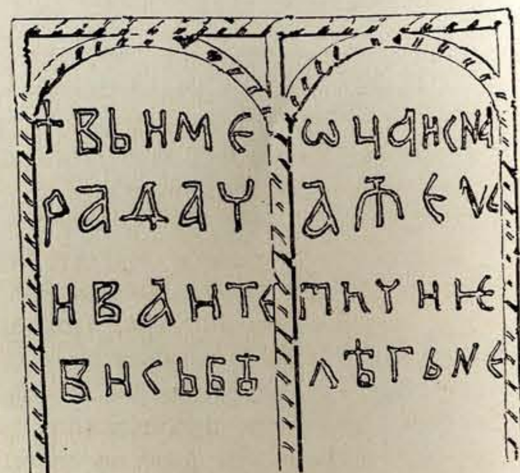
✚ Вь име оца и с(и)на и с(ја)т(а)го д(у)ха! Се лежи раба б(о)жиа Полихра(н)иа зовомь мирьскимь госпоја Радача же(на) Па.аненьца Чиходића кьчбница а невјеста жупана Вратька и слуге Дабижива и тепьчије Сти(п)ка а кьћи жупана Мильтјена Драживојевика а казньцу Снйку сестра. А постави сь бјельегь не с(и)нь Дабиживь сь б(о)жиомь помоштју самь своими лудьми а вь дн(и) г(оспо)д(и)на крала Твьртка.

Прије свега занимаће нас у том натпису име мужа покојнице **Па.аненьца Чиходића кьчбница.** Треће слово излизано је, те се виде само слаби трагови, па нам га ваља надомјестити. Ја бих ондје прочитао **„г“** те би име било **Паганеьца Чиходића.** Тај попуњак тим је више оправдан, што знамо, да је Константин Порфирогенит добри дио данашње Херцеговине називао Паганијом а људе Пагани (Паганенци), тако да нам је по томе овај натпис из доба краља Твртка сачувао око три сто година старију традицију.

---

[1]) У „Словинцу“ год. 1880.

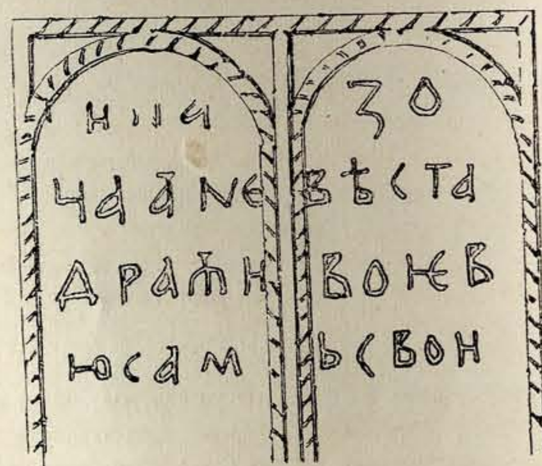
[2]) „Вијесник“, год. 1886, стр. 14.

1. (Прочеље.)

2. (Десна побочна страна.)

3. (Дно.)

4. (Лијева побочна страна.)

Слика 1. Факсимиле натписа на стећку код села Величани.

Оно **кьчбница** не држим именом, већ ознаком достојанства. Тој ће ријечи бити јамачно исти коријен као и ријечима кућа, кучевник (кучбеник, **кьчбєнікь**), кучевница (кучбеница), те би према тому означивала исто што и „дворaник“ (der Hofmann, Kämmerer). Да у нашем натпису гласи мјесто **кьчбник : кьчбница** није за чудо. Даље спомиње нам натпис још два дворска достојанственика међу родбином Полихраније. Једно је тепчија Стипко и казнац Сник.

Ријеч тепьчија означује достојанственика на двору босанских краљева, кому су функције до сада непознате. Латинска или боље полатињена ријеч бијаше за њу „tepacnius“ „tepsius“, а у хрватском језику налази се у формама „тепизо“, тепзо, тепизица и напокон још данас жива ријеч „тепац“[1]). Можда та ријеч означује исто што и њемачка „Junker“ или „Knappe“.

„Казнац“ (**Казньц**) бијаше по Даничићу дворaник као и на грчком двору εὐνοῦχος, по Du Cange-u је Camerarius Thesauri Regii Custos, дакле краљевски благајник.

Име том казнацу а брату покојничину нејасно је. У натписа виде се само слова **Сникѕ**, а читати би их могао „Снику“, „синку“ или можда и опет С(т)ипку.

Име жупана Вратка, могло би се читати и „Влатко“. Натпис писан је коректно ћирилицом, без кратица и титла. Слова су јасна, доста лијепо израђена а само за слово ћ употребљава се у натпису уз старије к ново ћ.

Облици слова сјећају на она у натпису на Видоштаку код Стôца, а особито реченица „зовомь мирьскимь“, што одго-

Слика 2.

вара новолатинској „alias“[2]). Тако је сва прилика, да су оба натписа сублизу истог времена настала.

[1]) Св. Лилек: Из друштвеног и државног устројства Босне и Херцеговине у средњем вијеку: Извјешће гимназије у Сарајеву, год. 1889.

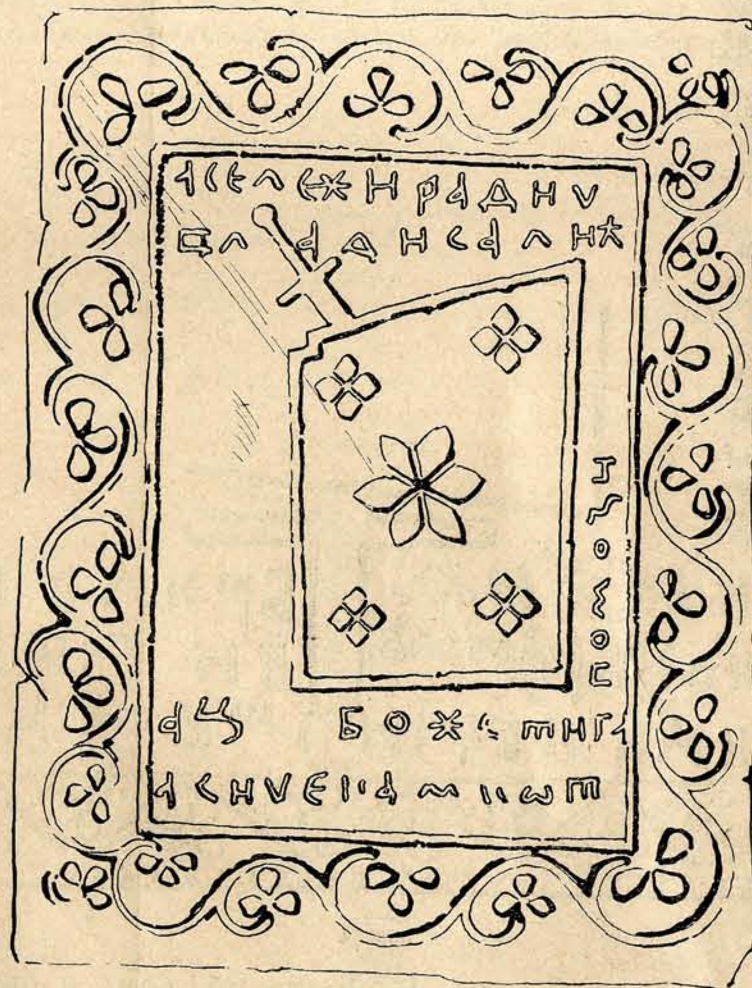
[2]) Зôв = говор, мîр = свијет (свемир), зовом мирским = „свјетским говором“.

У истој некрополи налази се мрамор (*слика 2.*) с овим натписом:

Читај: ✚ Асе лежи Раћь Гал(и)нић на својеои на племенитои.

Бољуни.

На једној плочи, опасаној лозом у већ повише споменутој некрополи код Бољуна има још овај натпис (*слика 3.*):

Слика 3.

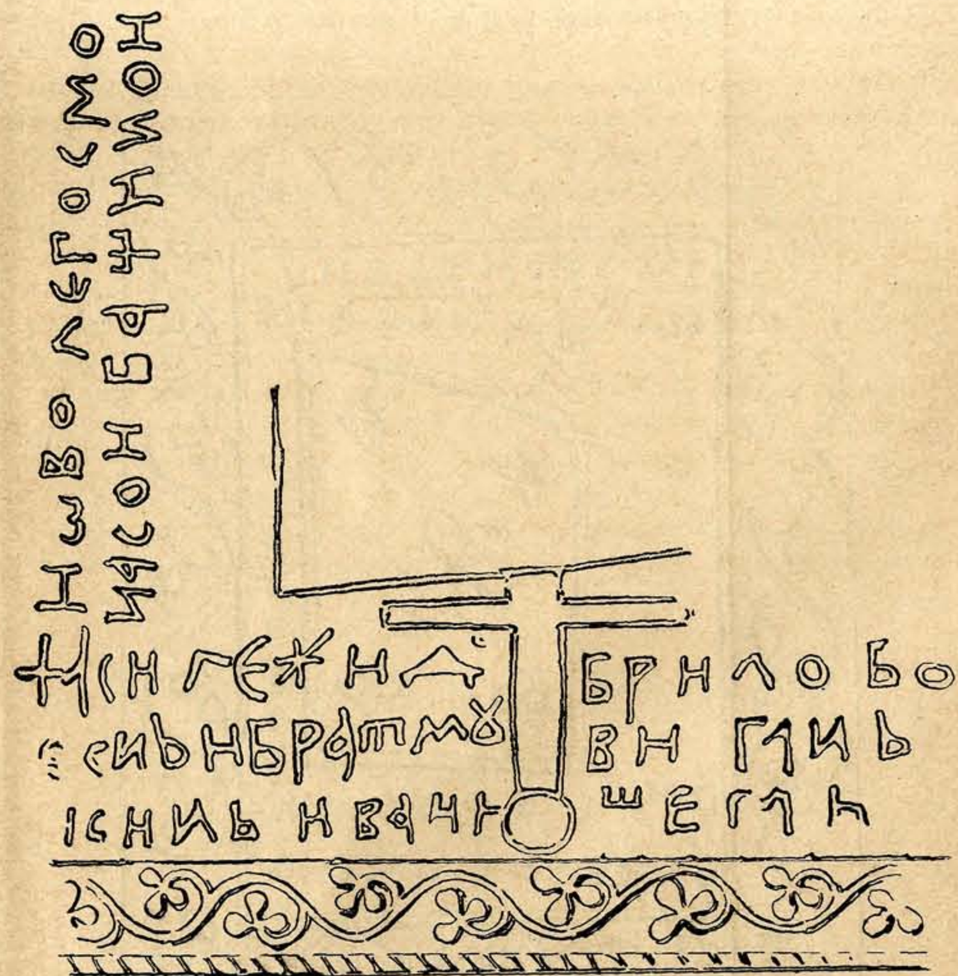
Читати га ваља тако, да се читају најприје два реда више штита, за тим четврти ред под штитом, онда ред

над овим, и напокон оно неколико слова с десну страну штита, дакле:

Асе лежи Радич | Владисалић | а сиче ками от | ац. Боже ти га | помози.

Доселе читао се криво 4. ред „а сиче ка(ми) Миот(оп)“.

Жаково.

Слика 4.

Читај: ✚ Асие лежи Д(о)брило Бо | бань и брат му Вигань и синь Иванашемь. И ово легосмо | на сој баштиној.

Необично име Бобан сачувало се данас у имену херцеговачког села „Бобани“.

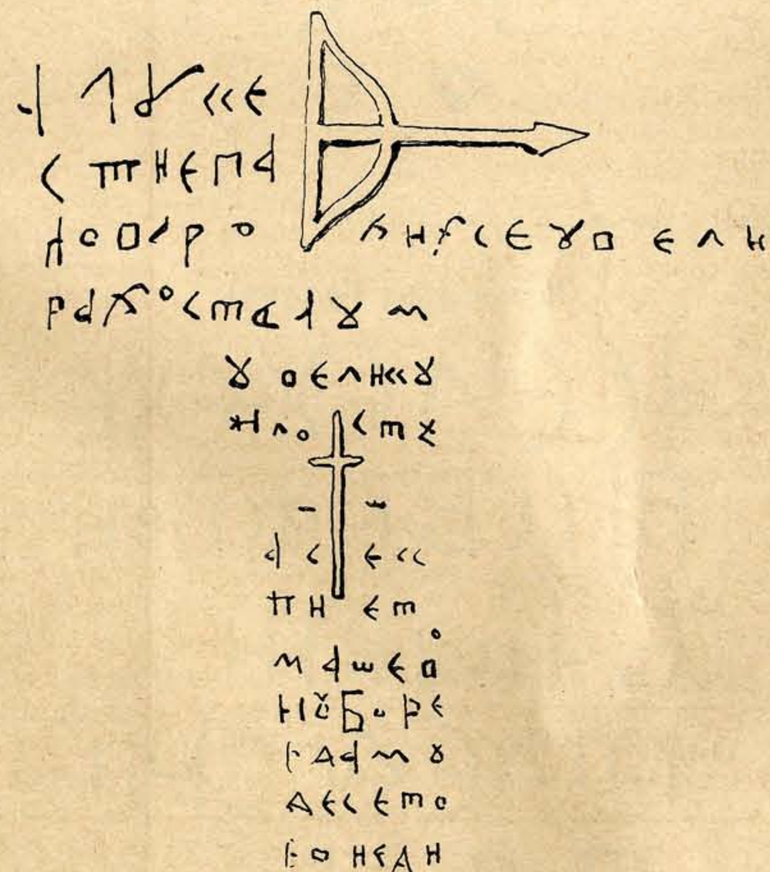
Натпис је на плочи, опасаној лозом повиш штита *(слика 4.)*. Налази се у великој некрополи, коју сам већ прије споменуо[1]). У истој некрополи налази се и натпис, што га видимо у *слици 5*.

Слика 5.

Читај: „Асе усиеће и писа Радое Ковач.“

Свитава.

Натпис *(слика 6.)* налази се на великом крсту, те је у почетку крњав: Ваљда је имало бити почетак „(се гробниц)а“ а за тим слиједи:

Слика 6.

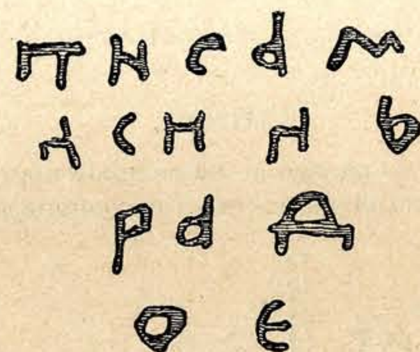
. . . а Луке Стиепанова. Родих се увели(ку) радость а ум(риех) у велику жалость — —

[1]) Др. Ћиро Трухелка: Старобосански мраморови у „Гласнику“ год. 1891., књ. IV.

И даљи је текст замршен, па је дотични ковач много тога испустио. Можда нам ваља попуњати овако:
а се пи(ш)е Томашев . . . .

Рапти.

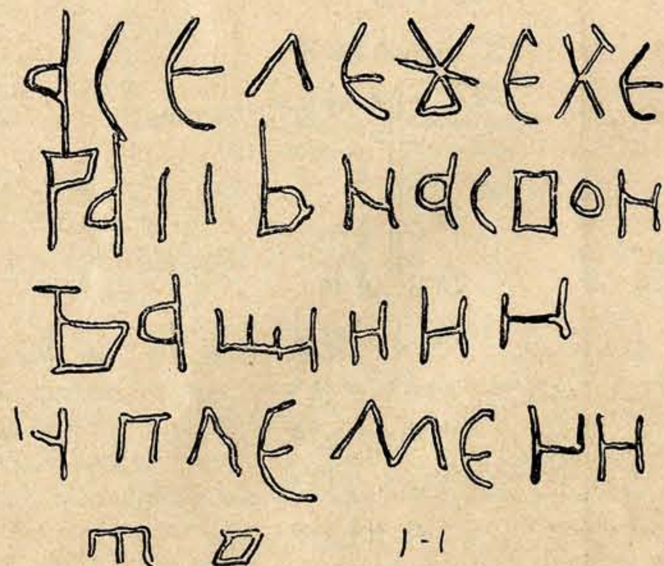
Овај нам натпис предочава *слика* 7.

Слика 7.

Читај: „Писа ми синь Радое."

Заушје (код Бољуна).

Слика 8.

Читај: „Асе лежи Херакь на свои баштини на племенито(и)"

Натпис *(слика 8.)* је на стећку.

Arheološke crtice.

Priopćio rudarski satnik **V. Radimsky.**

(Nastavak, vidi „Glasnik zemaljskog muzeja", godina 1892., knjiga II., strane 117. do 127.)

7. Rimska naseobina i trnski castrum kod Banjeluke.

Dr. Oto Blau (Reisen in Bosnien und der Hercegovina[1]), Berlin, 1877., str. 130. i d.) piše o tome:

„Ja sam pohodio na desnoj obali Vrbasa mjesto, koje se zove Trn, i koje su mi označili kao razvalinu staroga grada; ovdje $1^1/_2$ sat od današnjeg mjesta vele, da je nekoć bila Banjaluka sa 1200 kuća, koje su megjutim opustjele radi kuge. Danas ondje stoji samo osamljena džamija sa dva turbeta. Zanimljivo je jedno mjesto $^1/_4$ sata niže džamije uz Vrbas, gdje uzvišena ovalna prostorija, kako se čini, negda ogragjena nasipom i jarkom, duga 72, a široka 36 koraka u sjevero-južnom pravcu sa dvije terase, koje se sa strane na nju prislanjaju, priliči starome castrumu; uz rečeni jarak sagradio je sada neki mlinar svoj mlin."

Na temelju te vijesti tražio je Tomaschek (Die vorslavische Topographie der Bosna, Hercegovina, Crna Gora und der angrenzenden Gebiete[2]). Izvj. c. kr. geogr. društva 1880., str. 497.) u Trnu štaciju Ad Ladios u Antoninovom itineraru.

Prije svega trebalo bi ispraviti, da općina Trn, 7 do 8 *km* niz rijeku od Banjeluke, doduše obje obale zaprema, ali da su kako ostanci rimske naseobine, tako i oba turbeta, a isto tako i tako zvani castrum Blau-ov ležali uz lijevu obalu rijeke, dok ih je on premjestio na desnu obalu.

I ja sam najprije mnogo vremena izgubio tražeći džamiju na desnoj obali, otkud sam mislio naći castrum, koji sam po opisu držao prehistoričkim žrtvovalištem.

Istom poslije mnogog raspitivanja saznao sam, da uz desnu obalu uopće nema turbeta, a drvena džamija, koja je megjutim za vremena okupacije izgorjela, da je uz oba turbeta bila na lijevoj obali.

Ja se sada vratih na lijevu obalu te sam odmah uz oba prastara turbeta, od kojih je nad jednim svod od tesane sedre, a nad drugim od opeke, našao temelje izgorjele džamije.

U svoj okolini tih turbeta nalaze se po njivama daleke ravnice rasuti ostanci zgrada, kao i mnoštvo tipskog rimskog krovnog crijepa, te po tome ne može biti sumnje, da se je tuda nekoć prostirala rimska naseobina.

---

[1]) Putovanje po Bosni i Hercegovini.
[2]) Predslovjenska topografija Bosne, Hercegovine, Crne Gore i susjednih krajeva.

Tobožnji castrum Blau-ov, koji sam, pošto sam se jednom orientirao, lako našao, nije drugo nego od prirode onako upriličeno mjesto. Vrbas je naime pred mnogo vremena prorovao svoje obale poviš vodenice, što je Blau spominje, i koja još i sada postoji, pa je ogrankom, koji je sada već opet zamuljen, odvojio komad obale od ostalog zemljišta. Time je nastao posve nepravilan ovalan zaravanak, koji se prostire prama jugoistoku i u šilj završava. Najveća mu je širina oko 25 *m*, a najveća duljina oko 55 *m*. Taj zaravanak visinom je posve ravan obali unaokolo, te po tome nipošto nije uzvišen, kako Blau javlja. Nigdje se nadalje ne razabire ni najmanji trag, da su ljudske ruke sudjelovale pri postanju tog malog zaravanka, a još manje vigja se onuda tragova nekadašnjim zidinama ili makar samo komadića lijepa, opeke, ilovastog crepovlja i sl. Ne može dakle ni govora biti o tome, da je tu kada bio kakav rimski castrum.

8. Crkveni podor kod Pištaline blizu Cazina i rimska naseobina kod Ljusine blizu Otoke.

Vozeći se na kotarskoj cesti od Krupe prama Cazinu, zapazićeš kod sela Pištaline u daljini od 1 *km* po prilici sjeverno od ceste podor crkve sv. Petra, kojoj toranj prijatno oživljava jednolikost brežuljcima i dolinama okićenog onog kraja.

Taj crkveni podor stoji uz današnju malu i siromašku seosku crkvicu. On se sastoji od temelja nekadašnje crkve i spomenutog već četverastog zvonika, koji je na svojoj istočnoj i zapadnoj strani raspuknut i visok oko 14 *m*.

Crkva je bila pravokutno zdanje, pruženo od istoka prama zapadu od 14 *m* dužine i 6 *m* širine, pred kojim se uzdiže zvonik s duljinom stranice od $4\frac{1}{2}$ *m*.

Istočna strana, gdje je valjda stajao žrtvenik, pràvo je zagragjena, tako da ta crkva nije imala apside.

Veoma je zanimljiv gragjevni materijal zvonika, jer dok su zidovi od lomljenog kamena zidani lijepom, vidi se u tornja na prvi pogled, da je sazidan od gragje nekadašnje rimske zgrade. U zidu mu naime vidiš posve bez reda izmiješan tesani vapnenac, tesanu sedru, lomljeni kamen i rimsku opeku, koja je potonja često uzidana megju kamenitim materijalom i ima do 8 *cm* debljine.

Nijesam mogao saznati, da li u neposrednoj blizini Pištaline ima ostanaka od rimskih zgrada, naročito rasutih komada opeke, pa lasno može biti, da je materijal za taj zvonik dobavljen od razvalina rimske naseobine u Ljusini, općine otočke.

Na lijevoj obali potoka Ljusine vigjaju se naime u Ljusini, i to na zemljištu Gromili, nedaleko kuće Pere Mihića, često temelji rimskih zgrada, a njive i šikare uokolo u duljini od 300 *m* i širini

od 80 *m* po prilici sasvim su zasute komadima rimske opeke, naročito žmurnjaka. Tu mora dakle da je stajala čitava rimska naseobina, pa je učitelj Milan Obradović, koji je jednu od razvalina tamošnjih zdanja prekopao, ondje našao i našem zemaljskom muzeju poslao različitog gragjevnog materijala, megju ostalim i dva kratka stupa s glavicama.

9. Grad Bužanin kod Livna.

U šematizmu „almae missionariae provinciae Bosnae argentinae ordinis fratrorum minorum observantium pro 1877“, Mostar 1877., ima na strani 77. ova bilješka:

„Ad radicem montis Tušnica amplae cujusdam civitatis muris cinctae rudera, et lapides disjecti, quae in hanc diem portat nomen Grad Bužanin[1].“

Ova vijest i dalji izvještaji inžinira Moiza, koji veli, da je uhodio trag rimskoj cesti od gorskog klanca Prologa preko Vidoša do mjesta Bužanin, bijahu Tomascheku[2]) povodom, te je u gradu Bužaninu tražio štaciju rimske ceste In monte Bulsinio peutingerove table ili Mons Vulsi zemljopisca ravenskog.

Blau[3]) nadalje bilježi u svome putokazu uz današnji jahaći put iz Livna preko Vidoša i Grgurića u Županjac podor gradine Bužanin, ali očevidno slijedeći gornjoj naznaci šematizma i samo po kazivanju, pošto sam nije bio u onom kraju.

Hoernes[4]) nasuprot sudi, da je rimska štacija „In monte Bulsinio“ bila nad klancem Raduše planine megju Gor. Vakufom i Prozorom a primjećuje u opasci, da je „Grad Bužanin“ samo razvalina neznatnog, sredovjekog gradića, kako su na stotine rasute u zemlji.

U šumskoj karti Bosne i Hercegovine napokon naznačen je uz rečeni jahaći put Livno-Županjac malen podor, koji megjutim od prilike $3\frac{1}{2}$ *km* dalje na istok leži nego što Blau bilježi grad Bužanin.

To u ostalom s obzirom na prijašnju nedostatnu kartografiju ne bi ni čudo bilo; ali se taj podor uopće zove Višegrad, a ne Bužanin.

Višegrad leži, kako sam u Županjcu s pouzdane strane doznao, na sjeverozapadnom kraju Vučijeg polja na gorskoj glavici, do koje vodi zarašten put, koji se megjutim još dobro razabire, a sastoji od eliptičke hrpe kamenja od 10 *m* i 6 *m* po

---

1) „Pri dnu gore Tušnice razvaline bedema od prostranog nekog grada i razbacano kamenje, koje danas nosi ime Grad Bužanin.“

2) Izvještaji c. kr. geogr. društva u Beču 1880. W. Tomaschek: Predslovjenska topografija Bosne, Hercegovine, Crne Gore i susjednih zemalja. Str. 518. i d.

3) Putovanje po Bosni i Hercegovini. Od dra Otona Blaua. Berlin 1877.

4) Sjednički izvještaji c. kr. akademije nauka u Beču 1881. Dr. M. Hoernes: Starine Hercegovine i južnih krajeva Bosne. Str. 937.

prilici u premjeru, gdje se na površini ne vide komadi opeke, ali se vide komadi lijepa i tragovi požara. Doba te male utvrde moglo bi se dakle eventualno utvrditi samo otkopavanjem zidina.

Nego ima zemljište Bužanin na šumskoj karti Bosne i Hercegovine mnogo dalje na zapad i to na protivnom, dakle jugo-zapadnom kraju podnožja Tušnice planine kod sela Miši, ali na karti nit ima znaka za kaku razvalinu, koja bi tamo bila, niti je zapisana riječ „grad".

Pošto sam u ljetu 1891. imao da putujem iz Županjca u Livno, odlučih radi toga, da stvar razjasnim, ne ići cestom, nego odabrah jahaći put od Županjca preko klanca kod Prevale u Buško blato, a otale preko Miša, Podhuma i Vidoša u Livno.

Već u selima Grahovici, Prisoju, i Golinjevu, kojih sam se dotakao, potanko sam raspitivao o tome, gdje je taj grad Bužanin, ali mi svuda jednako rekoše, da kod Miša ima gorska kosa, koja se zove Bužanin, ali da nema grada Bužanina. Glavar iz Miša, koga sam, prispjevši onamo, dozvao, uvjeravaše me nadalje, da goru Bužanin poznaje u svakom njenom zakutku, pošto je dječakom onuda pasao stoku; ama da u svoj gori nigdje nema podora nikake zgrade, rasijanih komada cigle, ni sl., a ni čuo nije u svom vijeku za grad Bužanin. Reče i to, da nema u svoj dalekoj okolici drugog brda, koje bi se zvalo Bužanin.

Na temelju toga kazivanja potpuno se uvjerih, da grada ni podora Bužanina u svem okolišu livanjskom uopće nema. Kada čovjek u ostalom specijalnu kartu pobliže razmotri, onda se već po gotovo ni zamisliti ne može, da bi praktični Rimljani, kada su htjeli iz Vidoša da dogju bilo u Eminovo selo, bilo u Županjac, iz Vidoša put za onoliko na jug pomakli prama Bužaninu, u neprohodnu goru, gdje im je na ruci bio puno bliži i zgodniji put preko Grgurića i Vučijeg polja. Mišljenje Tomaschekovo, da je Bužanin bio rimska štacija, i isto tako Hoernesovo, da je Bužanin podor malog gradića, nema dakle osnova.

Nego neposredno iznad sela Miša na jednom ogranku gore Bužanina ima lijepo očuvana prehistorička gradina, o kojoj na drugom mjestu mislim progovoriti. Takve se prehistoričke nasute gradine u franjevačkim šematizmima često označuju kao podori starih gradova; makar u njih, kao n. pr. i u one kod Miša ni traga ne bilo zidnome lijepu.

Biće dakle da je izvjestitelj šematizma bosanskog za 1877. poznavao gradinu kod Miša, pa je držao za podor nekoć bedemom opasana grada, i dao joj ime bliže gore Bužanina, koje mu se je valjda bolje svidjelo.

10. Prehistorička naseobina kod Blažuja.

U ljetu 1891. donesoše mi različite utarke od ilovastih posuda, gragjenih rukom i očevidno prehistoričkih, koji su nagjeni u nekoj šumi kod Blažuja, te ja u društvu gospodina gragjevnog savjetnika Kellnera jednu nedjelju upotrijebih na to, da razmotrimo dotično mjesto, pri čemu ovo utvrdismo.

Zapadno od štacije Blažuja željezničke pruge Sarajevo-Mostar uzdiže se zaravanak od 60 *m* po prilici relativne visine, nazvan Rogoš, kome pri dnu ima danas posve zapuštena kuća. Kako strana spram željeznice, tako i zaravanak i gora, koja se iza njega uzdiže, obrasli su gustom šikarom, kroz koju se je mjestimice mučno proverati, i zbog koje je teško pregledati cijeli okoliš.

Obronci zaravanka spuštaju se u sjevernom i istočnom pravcu vrlo strmo na ravnicu. Na jugu presijeca ih vododerina više metara široka, a samo na zapadu sastavlja ih uska prevlaka s gorom, koja se najprije lagano a onda strmo prama zapadu uzdiže.

Zaravanak ima u svom istočnom dijelu sjeverno-južnu širinu od 40 *m* po prilici, ali se prama zapadu sužava do na 25 *m* po prilici, te mu istočno-zapadna dužina iznosi oko 90 *m*. Na zapadnoj strani, gdje naseobina nije imala prirodnog zaklona, prostire se poprijeko preko rečene prevlake nasip, s polja (sa zapada) ponešto izbočen, s jarkom ispred njega, u dužini od 25 *m* po prilici, od kojih se prvi iznad jarka uzdiže na 3 *m* po prilici od dna računajući.

Na različitim mjestima zaravanka, koji se lagano spušta prama istoku, mogu se vidjeti plitke udubine u zemlji od nekoliko metara u premjeru, koje valjda označuju mjesta nekadašnjih, u tim izdubinama sagragjenih stanova prehistoričkih žitelja.

Cijela istočna strana brežuljka, na koji se uspesmo sa željeznice, bila je zasuta utarcima od ilovastih posuda, koje se megjutim na zaravanku, obraštenu travom na prvi mah ne mogoše razabrati.

Odlučismo dakle, da jednu od rečenih udubina, koja je imala 3 *m* od prilike u premjeru, te je od ostalog zemljišta bila dublja za 20 do 30 *cm*, pokušamo prekopavati. Taj je posao megjutim vrlo sporo napredovao, jer je u jednu ruku zemlja mnoštvom žilja od drveća i grmlja bila posve isprepletena, a u drugu ruku imasmo za prekopavanje samo jednog radnika. Tako u vremenu od 6—7 sati tek iskopasmo jamu od 2 *m* površine po prilici, duboku 40—50 *cm* i to do živca kamena.

Crnica je imala debljinu od 20 *cm* i u njoj nagjosmo komad željezne troske, za koju je megjutim, pošto je ležala iznad starog kulturnog tla, sumnjivo, da li je bila u kakoj svezi s nekadašnjom naseobinom, ili je kasnije, možda slučajno, onamo dospjela.

Pod crnicom bio je sve do vapnenastog hrida tavan crnkaste, vapnencem ispremiješane zemlje, u kojoj je bilo mnoštvo utaraka od ilovastih posuda, lijepa od pečene ilovače, ožarenih komada

vapnenca, komada drvenog uglja, kosti i zubi od različitih životinja, ali i ponešto od ljudi. Megju životinjskim zubima mogu se razabrati takvi od svinje, srne, jelena i koze.

Ilovasti utarci svi potječu od posuda, gragjenih prostom rukom, izragjeni su priprosto, s obje su strane hrapavi, izuzevši nekoliko komada, kojima je površina bila ponešto uglagjena. Ilovasti je materijal zrnjem od vapnenca više manje gusto promiješan. Posude su većinom tmaste, ali ima i dosta utaraka, koji su s polja crveni, a iznutra crni ili obratno.

Ima posuda različite veličine, te se megju utarcima osobito često mogu razlikovati zdjelice i lonci. Okrajak ili je uspravan, ili je slabo spram nutarnje strane, rjegje spram spoljašnje uvijen, a nije se našao nijedan spram spoljašnje strane široko izvijen okrajak.

Dna od posuda, u koliko ih se je moglo naći tim pokušanim prekopavanjem, ravna su i više manje oštro odijeljena od bokova posude.

Ručke kanda su sve vertikalno bile udešene, a kod nekih su se zdjelice uzdizale visoko iznad okrajka posude. Sve su ovalne ili plosnaste i široke i neukrašene. Samo ručka neke veće, zagasite zdjelice proširena je na gornjem kraju pravokutnim nastavcima s obje strane, a pri vrhu su po cijeloj širini pojačane konkavno-gukastim naglavkom. Druga je ručka u sredini naprosto probušena. Ulomak neke malene zdjelice nasuprot uriješen je nizom sitnih rupica, koje se na dônjoj strani trbušaste izbočine uokolo redaju.

Posude nijesu često ukrašene, a ukrasi su posve jednostavni. Oni se sastoje ili od podebljeg svitka, koji posudu paše te ili po sebi ima okrugle utiske, ili je plosnat i gladak.

Osim toga vidi se na izbočini jedne posude niz utisaka od nokata, koji posudu paše uokolo, a uspravno zjalo jedne posude uriješeno je gustim redom urezaka.

Prema tomu što rekosmo, nema sumnje, da je na Rogošu kod Blažuja bila prehistorička naseobina, sa zapadne strane utvrgjena nasipom i jarkom, kojoj se megjutim doba za sada pobliže ne može ustanoviti.

11. Razvaline na brdu Kamešnici kod Livna.

Kod mjestâ Čuklića i Lipe pri jugo-zapadnom kraju Livanjskog polja spominje Hoernes[1]): „Auf dem Gipfel des Berges Kamešnica liegen die Ruinen eines alten Schlösschens in schütterem Tannenwalde, etwas abwärts davon am Abhange die Reste einer später gebauten Burg“[2]).

[1]) Sjednički izvještaji c. kr. akademije nauka u Beču 1881. Dr. M. Hoernes: Die Alterthümer der Hercegovina (II.) und der südlichen Theile Bosniens; str. 912. (Starine u Hercegovini i južnim dijelovima Bosne)

[2]) „Na glavici brda Kamešnice leže razvaline starog gradića u rijetkoj jelovoj šumi, a nešto niže pri obronku ostanci kasnije sagragjenog grada.“

Kad sam u ljetu 1891. iz Livna pohodio predio kod Lipe, mislio sam i ja, da već iz daljine vidim podor grada navrh Kamešnice. Ali kad sam u selu o tome dalje raspitivao, rekoše mi stanovnici iz Lipe, koji pasući stoku često dogju na Kamešnicu i svako mjesto u njoj dobro poznadu, da u cijeloj gori nigdje nema podora, pa baš ni traga ikakim zidinama.

Tobožnji podor nije po tim pouzdanim vijesnicima ništa drugo, nego gomila razvaljenih klisura i krša, što, kada se ozdô gleda, vrlo nalikuje na zidine. A ni onih „ostanaka“ kasnije sagragjenog grada nema nigdje.

Nasuprot vigjaju se na brežnatoj kosi, koja se prostire ispred Kamešnice, pri sjeveroistočnom podnožju sela Lipe u razmaku od 800 *m* po prilici dvije prehistoričke nasute gradine, obje nazvane „gradinama“, koje na drugom mjestu mislim potanje opisati.

U pogledu gornjeg podora biće dakle da je Hoernesa prevarila rečena hrpa krša, a sjeverniju od obje gradine kod Lipe valjda su mu označili kao nižu razvalinu sredovjekog grada.

12. Gradina pri Malom Mošunju kod Travnika u Bosni.

Selo Mošunj mali uz desnu obalu Lašve i zapadno od ceste Busovača-Travnik već je iz starijeg vremena poznato kao mjesto nekadašnje rimske naseobine i kao nahodište rimskih ispisanih spomenika i mnogog rimskog novca[1]).

Kod nadbiskupske gimnazije u Travniku čuva se 5 ulomaka rimskih ispisanih kamenitih spomenika iz Mošunja, te vele, da je na žalost polupana jedna u tom selu nagjena štatua u veličini djeteta.

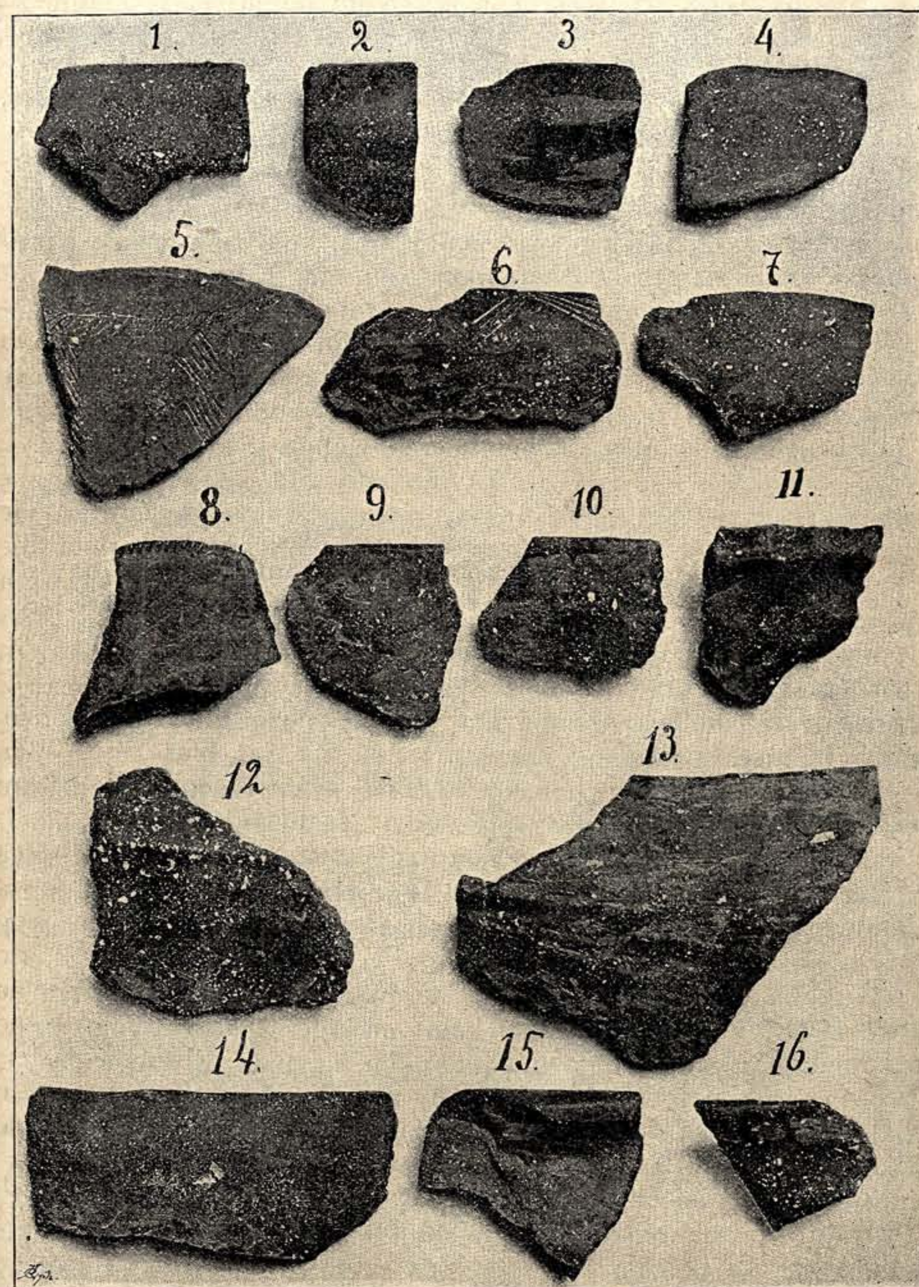
Iznad sela uzdiže se strm kuk Gradina, koji me je zanimao sa čudnog svog oblika, te odlučih, da se prilikom jednog svog puta uspnem na nj.

Gradina je u dolinu izbočen ogranak višeg od nje brda Huma, na tri se strane strmo spušta, a samo na jugo-zapadnoj svojoj strani sastavljena je uskim grebenom s planinom iza nje. Ali taj je greben presječen širokim i dubokim jarkom, koji utvrdu čuva s te strane, otkud bi joj se inače lako moglo pristupiti, te je ljudskom rukom i ako ne načinjen, a ono svakako proširen i izdubljen.

Zaravanak je Gradine od jugo-zapada prama sjevero-istoku 120 *m* dug i ima najveću širinu od 20 *m* u svom jugo-zapadnom dijelu, otkud se pomalo sužava a dok se na sjevero-istoku ne završi

[1]) Jukić (Slavoljub Bošnjak): Zemljopis i povjestnica Bosne. Zagreb 1851., str. 23. Idem. „Kolo“ Zagreb. 1847., str. 5. — Otto Blau: Reisen in Bosnien und der Hercegovina (Putovanje po Bosni i Hercegovini) Berlin 1871., str. 104. — Dr. M. Hoernes: Archeologisch-epigraphische Mittheilungen aus Oesterreich (Arheološko-epigrafski izvještaji iz Austrije) 1880., str. 201. — Dr. Ćiro Truhelka: Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini 1890., str. 188.

krševitim zubom, koji utvrdu na toj strani zatvara poput stražarnice i prekrasan pogled u dolinu Lašve pruža. Prednji dio zaravanka

Slika 1.

u svojoj je sredini spram oba kraja nešto udubljen, a površina mu je pokrivena tratinom, iz koje tamo amo proviruje goli vapnenac.

Nasipima se na cijelom brdu ne vidi traga, ali na jugo-zapadnoj je strani na zaravanku i to tik rečenog prokopa, vagjenjem kamena odgrnut temelj debele zidine, kojom je valjda opasana cijela utvrda. Zidina je od lomljenog kamena s uzidanom rimskom opekom, a zidana je vrlo čvrstim lijepom, promiješanim sitnim komadićima opeke.

Gdje je ono udubljen zaravanak, dakle od prilike u sredini dužine te utvrde, vidi se nasipu slična, četverasta uzvisina, kojoj je stranica duga 10 *m* a visina 30 *cm*; pod tratinom, kojom je zarasla, bez sumnje leže temelji neke zgrade. Na zubu pri sjeveroistočnom kraju nijesam nasuprot vidio ni traga zidinama. U ravnici ispod Gradine našao sam rasute ulomke rimske opeke i žmurnjaka.

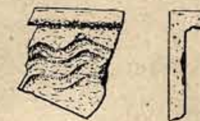
Strane Gradine zasute su nasuprot mnoštvom utaraka od prehistoričkih ilovastih posuda, od kojih sam prikupio oveću množinu i koje pridana ovdje *slika 1.* prikazuje od prilike u polovici naravne veličine.

Utarci potječu od različitih velikih posuda, sličnih koje loncima, koje zdjelicama; sve su posude gragjene rukom, kao što obično sve prehistoričke ilovaste posude, slabo su pečene i crveno, sivo, smegje ili crno omaštene, pri čemu nutarnja i spoljašnja strana često pokazuje različitu boju. Općenito je primješano sitno vapnenasto zrnje, a rijetko su kada bokovi uglagjeni.

Pri zjalu strane su koje uspravljene, kao pri utarcima 1., 4., 7., 9. i 10., koje slabo ugnute, kao pri utarcima od zdjelica 3., 6., 13. i 14., stranom su više manje na široko izvijene prama spoljašnjoj strani, kao pri utarcima 8., 11., 12., 15. i 16. Dna tih posuda većinom su veoma debela i posve ravna, jedina ručka, koju sam našao — utarak 2. — široka je, plosnata i glatka.

Ornamentiranje slabo se vigja, a sastoji jedino u zarescima po periferiji oko zjala, kao pri utarku 8., ili u tome, što je ta periferija izrovašena, kao pri utarku 11. Gûka i svitaka, koji posudu pašu, kako se to inače vrlo često nalazi, nijesam vidio po utarcima kod Mošunja. Strane sam našao uriješene jedino na utarcima 5. i 6., ali i tu je taj ures sastojao jedino od primitivno urezanih crtica.

Nešto poviše ima, kako po stranama tako i po zaravanku, u cijeloj utvrdi rasutih komada rimskog žmurnjaka i opeke, lijepa, izmiješana komadićima opeke, obragjene sedre, gragjevnog kamenja s kornižima i sl. Komad rimskog žmurnjaka sa Gradine kod Mošunja, koji je ukrašen širokim valovitim linijama, pokazuje pridana ovdje *slika 2.*

1/10.
Slika 2.

Na Gradini bila je po tome prehistorička naseobina, kojoj je glavica brda služila kao utvrda. Jer i ako se danas na gornjem zaravanku ni traga ne vidi nasipima, to ipak lasno može biti, da su Rimljani uklonili nasip,

koji je uokolo opasao utvrdu, pošto su oni zauzeli to mjesto i utvrdili ga bedemom.

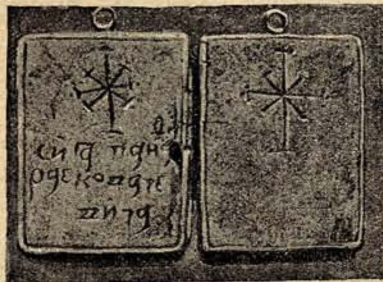
Konačno još spominjem, da na ravnici lijeve obale Lašve nedaleko Han-Bile ima šest gromila, pod kojima valjda počivaju stanovnici nekadašnje prehistoričke naseobine na Gradini.

Старобосанска панаћија на отоку Корчули (у Далмацији).

Приопћио **Вид Вулетић-Вукасовић.**

С противне стране:	Чита се:
Ѕиѧ панаћи . .	Сија панађи(ја)
Рае Коваче	Раје Коваче-
вића	вића

Овај је натпис (види *слику 1.*) на сребреној панађији (кутијица за држање моћи од помоћи). Панађија се је нашла у Блату Корчуланскому (Далмација), а сада је код златара Ива Фаенаца у граду Корчули. Наведени заклопац тежи 12 ½ *gr.* Висина 0·4 *m*; ширина 0·3 *m*; дебљина (по прилици) 5 *mm.* На горњој је страни ушка за вјешање, а са стране су ушке за запучање. Изнутра је позлаћена, те је урезано на оскок

Слика 1.

Слика 2.

Успеније Богородичино (види *слику 2.*). У дну је мјестанце (као рупа) за мошти. Ова је кутијица готово четвераста облика; горње су стране повише. На сриједи је Госпа, положена на одар, те је држи један као за главу, а други за ноге. Осим споменуте двојице, с једне је и с друге стране по седам особа, по сриједи Исус у слави, а страга му као сјеница, те је у врху на оштрику.

Други заклопац тежи 14·50 *cgr*, те му је здвора крст. Изнутра је и овај дио кутијице, као и први, позлаћен на ватри. Унутри је крштење Христово, т. ј. Христос у води, а над њим лоза (?) Јован је на узвишеној хридини напола гô, а и у Христа су голе ноге. Иза Христа су три анђела у молитви један поврх другога. Анђели су обучени, а горњи је раширио крила. Христу је око главе златна сјеница (nimb), а Ивану торац (aureola). Над Јовановом је главом оскочена рупа (јамица) у врху за мошти, па је на заклопцу и ушица за вјешање, а са стране запонац за запучање.

Ова је кутијица дјело од свршетка XV. вијека[1]). Име је **Раꙗ** познато, јер овако пише Ђ. Даничић у „Рјечнику из књижевних старина српских“ III., стр. 45.:

„**Раꙗ**, име мушко: између људи, које цар Стефан писа цркви арханђеловој у Призрену, четворици бјеше име **Раꙗ**; један од њих бјеше презименом **Боиҳьнићь**, један **Ковачевићь**· Г. XV. 289. 294.“

Majdanska gradina, novo nahodište la-tenskih broncova u Bosni.

Priopćio rudarski satnik **V. Radimsky.**

I izvan naše zemlje pobudilo je pažnju[2]), što su se u mjestu Zagradini kotara ljubuškog na Rakitnom polju u Hercegovini našli broncovi iz tako zvanog la-tenskog doba[3]), koje je doba prijelaza iz halštatske u rimsku kulturnu perijodu, pak sam sada u ugodnoj prilici, da mogu izvijestiti o drugom nahodištu broncova iz toga prehistoričkog doba u Bosni.

U selu Majdanu zapadno od ceste Jajce-Varcar-Vakuf uzdiže se na više od 100 *m* iznad polja čunjolik, sa svih strana izolovan brijeg Gradina, kome su strane djelomice obrasle šikarom, a djelomice se oru, i kome vršak čini veoma strm vapnenast hrid.

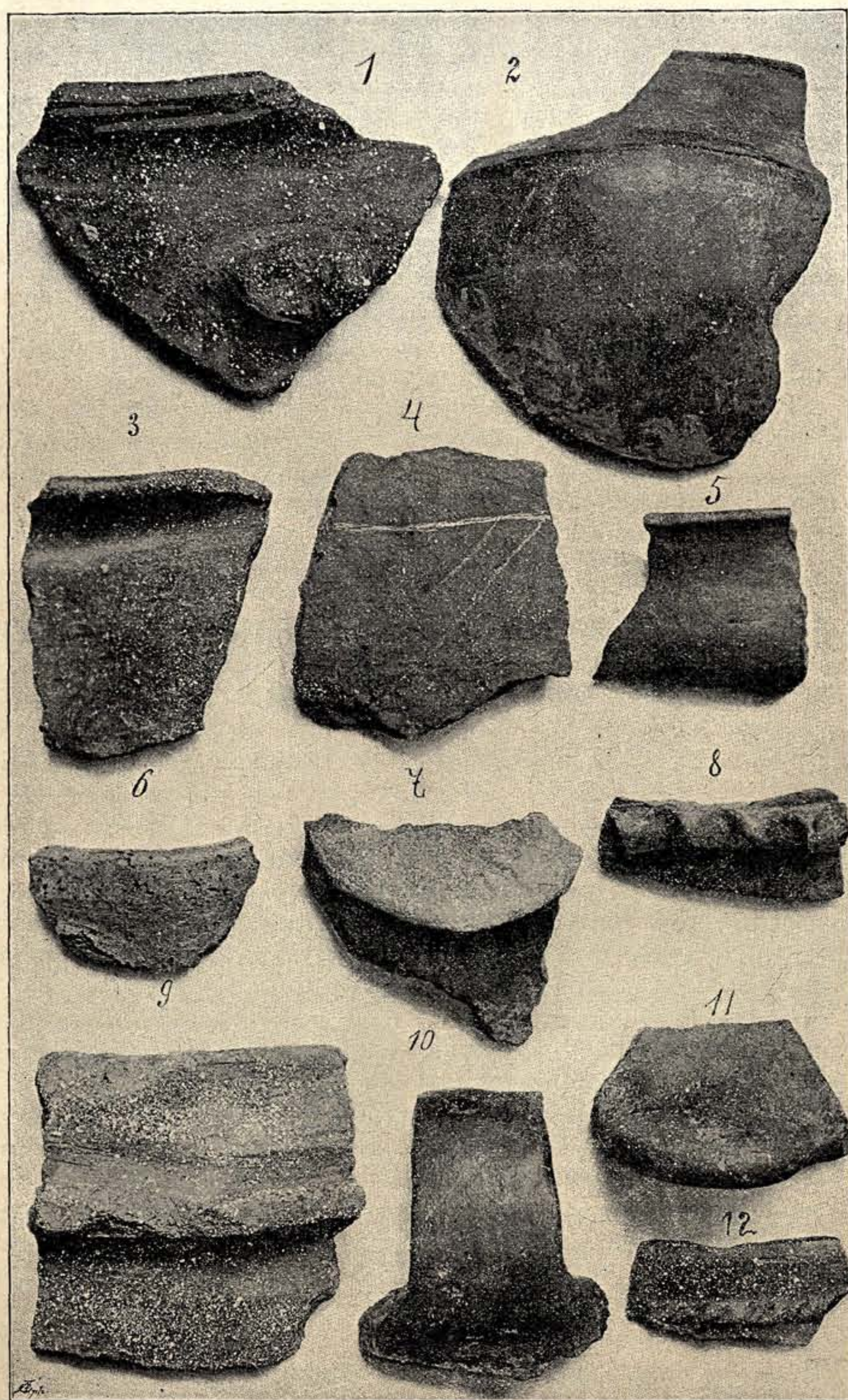
Taj hrid, sa koga je divan pogled na cijelu okolicu, pružen je od istoka prama zapadu i sastoji od dva okruglasta zaravanka, koji imaju 3—4 *m* u premjeru, te su slabo obrasli mašinom i ledinom.

Niže istočnog zaravanka vidi se u vapnenastom hridu okruglasta jama s premjerom od 3 *m* po prilici i isto toliko duboka, koja je

[1]) Види „Вијесник хрв. археол. друштва“, год. XI. (1889.), стр. 11., и год. XI. (1889.), страна 93.

[2]) Pradrevna povijest čovjeka (Die Urgeschichte des Menschen). Dr. M. Hoernes. Beč 1892., str. 645.

[3]) Prehistorička nalazišta. V. Radimsky. Sarajevo, 1891., str. 71. — Id. Glasn. zem. muzeja 1891., str. 413. i d.

Slika 1.

po dnu zasuta ruševinom. Čini se, da nije naravnog postanja, te je stanovnici onog okoliša zovu „Tamnica“. Ne može se pravo znati, za kaku je svrhu služila, pošto nije prilike, da je ikada služila tamnicom, a po tome kako je izdubljena u samoj klisuri, nije se mogla upotrebljavati ni kao čatrnja.

Na cijelom brijegu ne mogoh traga naći prehistoričkim nasipima, a isto se ni na vrhu vapnenastog hrida ne vide nikaki ostanci zidina.

Ali se niže hrida jasno razabiru ostanci temelja od kamenitog, lijepom uzidanog bedema, koji je brijeg uokolo opasao, te mu pravac mjestimice možeš odrediti jedino po lijepu na rasutom onuda kamenju i po otrgnutim komadima lijepa. Samo na zapadnoj strani odgrnut je taj temelj po nekom, koji je onuda kopao blago, pa se na tome mjestu vide i mnogi ulomci rimske opeke, tesane sedre i željezne troske. Lijep u zidu pokazuje karakterističnu primjesu stucane opeke, pa po tome nema sumnje, da su taj zid podigli Rimljani. Još ću uz put napomenuti, da sam pri podnožju Gradine blizu mostića novog puta do bakrenih majdana u Sinjakovu našao ulomak rimskog žmurnjaka.

Ograda još je u šipragu; niže nje, dakle izvan nekadašnje utvrde prostiru se niz istočnu i južnu stranu brijega njive, koje su gotovo zasute utarcima prehistoričkih ilovastih posuda. Nekoji karakteristični komadi tih ilovastih utaraka naslikani su u pridanoj ovdje *slici 1.* od prilike u polovici naravne veličine.

Utarci potječu većinom od posuda sličnih loncima, rjegje od onakih, koje su slične zdjelicama. Sve su slabo pečene, ilovasti im je materijal obično promiješan sitnim vapnenastim zrncima, te je površina samo u gdjekojih uglagjena. Omaštene su djelomice s obje strane crveno ili crno ili smegje, djelomice s jedne strane crveno, a s druge smegje ili crno.

Zjalo je uspravno, kao pri utarcima 6., 9. i 12. ili slabo izvinuto, kao pri utarcima 1., 2., 3. i 5., a samo u jednog se komada vidi na široko previjen okrajak.

Dna su u posuda uvijek sasma plosnata i samo na periferiji imaju većinom izvrnut okrajak, kao utarak 7.

Od ručica nagjene su samo glatke i plosnate (utarak 10.).

Ornamentiranje posuda oskudno je i samo jedan jedincati od pribranih komada (utarak 4.) jednostavno je uriješen urezanim crticama. Osim toga uriješeni su bokovi posuda gukama (utarak 11.) i svicima, koji posudu uokolo pašu. Ti su svici ili glatki, (utarak 9.) ili koso izrebrani (utarak 12.), ili su naizmjence uokolo nanizani okrugli utisci (utarak 8.).

Megju utarcima posuda nagjeni su kao ostanci prehistoričkih stanova mnogi komadi lijepa sa zidova od crveno pečene gline, debeli do 5 *cm*, koji su na jednoj strani glatki, a na drugoj hrapavi, a sva im je masa puna otisaka od očinaka i od peteljki raznih biljaka.

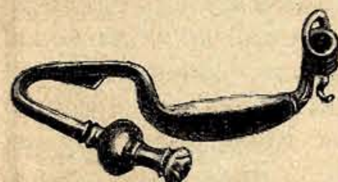
Još bi valjalo spomenuti, da sam megju rečenim utarcima od ilovastih posuda našao i komad otesanog rožnjaka.

Na tim je njivama prije 20 godina nagjeno poviše komada broncanih rukotvorina, koji su na žalost svi propali, jer se je mislilo, da ništa ne vrijede, pa tako dopadoše djeci u ruke kao igračke.

Godine 1891. nagjena je nešto južnije na istim njivama lijepo patinirana broncana fibula, koju je nadrudar gospodin Franjo Syrovátka namakao prigodom pregledanja blizog svog rudnika Sinjakova, te meni kasnije ustupio za zbirku našeg zemaljskog muzeja, za što mu se ovdje najusrdnije zahvaljujem.

U pridanoj ovdje *slici 2.* prikazana je ta fibula, te njezin oblik vrlo živo sjeća na tipove la-tenskih fibula iz glasovitog velikog nahogjaja kod Duhova (Dux) u Českoj[1]).

Fibula je ljevena od lijepog bronca, u svemu duga 54 *mm*, a u zadnjem dijelu stremenke, za tim pri žljebiću za jezičac i na gornjoj površini jabučice na nožici ponešto uriješena sa nekoliko poprečnih crta. Stremenka je debela, proširena poput lista, te zamašni kraj nožice ne prislanja sasvim uz stremenku. Od špirale održao se je samo desni dio sa četiri savijutka, jezička nasuprot nema nikako. Taj je komad za to za nas dvojinom zanimljiv, jer je to tip iz rane la-tenske perijode, dok fibule iz Zagradine kod Rakitna padaju u srednje i kasnije doba la-tensko, tako da su sada svi dijelovi ove zadnje prehistoričke perijode zastupani u Bosni i Hercegovini nagjenim broncanim stvarima.

Slika 2.

Možemo se u ostalom nadati, da će se na tome mjestu na majdanskoj Gradini, pošto je sada pažnja na nj navraćena, u skoroj budućnosti naći još više prijedmeta za naš muzej.

Po tome, što rekosmo, mora da je na Gradini kod Majdana bila prehistorička naseobina, kojoj su se žitelji valjda zanimali primitivnom željeznom industrijom. Jer već ime Majdan današnjeg sela pokazuje, da se je i u novije vrijeme iz mrke željezne rude i iz ociljevca što ga onuda ima, vadilo željezo. Po željeznoj troski, što se često onuda nalazi megju ilovastim utarcima i komadima lijepa, dakle u obimu nekadašnje prehistoričke naseobine, može se suditi, da željezna industrija majdanska dopire do u prehistoričko doba.

I po tome, što nema nasipa, vidi se mirna radinost ondašnjih prehistoričkih žitelja, kojim je vrhunac hrida s dalekim svojim pogledom valjda služio kao žrtvište. Što u zadnjem pogledu danas ne nalazimo nikakih ostanaka, tome se s obzirom na to, da je na vrhu golo kamenito tle, ne treba čuditi.

[1]) Prehistorička nalazišta. V. Radimsky. Str. 67 i d. Sl. 240.—245.

Kasnije su valjda Rimljani nastavili vagjenje željeza u Majdanu, te su kod današnje talionice u Sinjakovu, do koje od majdanske Gradine nema ni pô sata, podigli oveću naseobinu, o kojoj ću skorim objelodaniti poseban izvještaj.

Radi zaštite svojih rudnika i talionica u Majdanu, kao i radi zaštite svoje naseobine kod bakrene talionice, koja je bez sumnje bila uz cestu, utvrdili su Rimljani Gradinu zidanom ogradom, a hrid im je valjda služio kao neke ruke stražarnica.

Златна плојка из римског печатног прстена.

Приопћује уредништво.

Почетком овогодишњег љета нађе неки ратар на својој њиви ниже подора „Стражице“ у кланцу између Подграђа и Пољица западно од Горњег Вакуфа мали медаљон од горског злата, на којем се види лијепо изваjана мушка глава.

Подор Стражица сједи на стрмом испретрганом вапненастом хриду уз лијеву обалу потока Пољице у куту, који постаје сутоком потока Пољице и Хубанице. На оно мало останака од зидина тога подора виде се у лијепу карактеристичка обиљежја римских грађевина, а и око подора расуто је мноштво уломака од римске опеке. По малом простору, што га подор запрема, можемо судити, да су то останци древне римске стражарнице, која је у једну руку затварала долину потока Пољице а у другу је руку штитила близо мјесто, гдје су Римљани испирали злато и насеобине, којим се останци знаду на три мјеста у најближој околини Горњег Вакуфа.

Традиција, како се је до данашњег дана одржала у народу, доводи подор Стражицу у свезу с некадашњим испирањем злата; прича се наиме, да се код Бистрице јасно може видјети оно мјесто, гдје се је највише злата налазило, када се гледа кроз једну распуклину у хриду, на коме је подор. Кроз ту се распуклину види земљиште Златан код Бистрице. Нађену плојку из печатног прстена приказујемо овдје по фотографском снимку *(слика 1.)* у нарaвној величини, и онда у вјерно пресликаном воштаном отиску три пута повећану *(слика 2.)*. По томе, што је та плојка начињена од горског, а не од праног или рафинираног злата, могли бисмо судити, да су Римљани у околини Горњег Вакуфа копали злато. Ако је то збиља тако, опет се не бисмо усудили тврдити, да је та плојка вајана на оном мјесту, гдје је злато продуцирано. Пуно је вјеројатније, да је та плојка донесена из даљине. Тај за збирке земаљског музеја набављени

Слика 1.

лијепи приједмет послан је директору умјетничко-хисторичких збирака Превишње царске куће, господину владином савјетнику дру Фридерику Кенеру на оглед, па је тај искусни учењак с највећом приправношћу о том изрекао своје мнијење, које ниже припопћујемо, и за које нека му је овдје изречена најусрднија захвалност. Господин владин савјетник др. Кенер пише:

Слика 2.

„Малешна овална плојка из печатног прстена од горског злата, која је нађена код Горњег Вакуфа, древна је. О удубљено извајаном портрету младеначке главе не може се ништа поуздано рећи, пошто уз њу нит има каки натпис нити какав знак јавног којег достојанства. Него се може утврдити, да показује карактеристичне црте породице Клаудија: велике очи с звијеним обрвама, дуга коса до затиљка, дуги врат и понешто савијен нос.

Један од знаменитијих заступника те породице био је Германик, син Друза и Антоније, а унук Ливије, која се је у другом браку удала за цара Аугуста. Друзо потјече из њеног првог брака с Тиберијем Клаудијем Нером, те је и његов син Германик по њеном другом браку дошао у најближи додир с Аугустом.

Овај му у тешком четиригодишњем рату против Панонаца (6. до 9. послије. Ис.) предаде заповједништво у Далмацији. — Онда, у његовој 21. до 24. години, одликовао се је Германик толико, да му је године 10. припозната тако звана овација, т. ј. одликовање малог триумфа.

Црте на плојци портретиране главе, подударање животног доба, мјесто гдје је нађена и које је у близини подручју заповједништва Германиковог — све то чини, те је ако и не тврдо и стално, а оно свакојако врло вјеројатно, да је ту његов лик приказан и да је прстеном, у коме је била плојка, печатио званична писма као уредовним печатом.

Свакојако нађени предмет припада времену на почетку прве кршћанске ере, што свједочи голобрадо лице, начин како је ушчешљана коса и чиста, укусна резбарија.“

Pretraživanje pećina u Bosni.

Priopćio **Franjo Fiala.**

I.

U namjeri, da obradim područje, kojim se dojako nije zanimalo prehistoričko izučavanje Bosne i Hercegovine, uzeo sam prigodom mojih botaničkih ekskurzija motriti mnogobrojne pećine, što ih ima u triaskoj formaciji sarajevskog okružja.

Držeći na umu, da su po iskustvu, stečenu u Evropi, u pećinama sačuvani najstariji kulturni ostanci, stadoh prekopavati jednu od njih, Marinovu pećinu kod Rogoušića, seoca uz novu cestu u Mokro, u daljini od 19 *km* po prilici od Sarajeva. Uspjeh je tome prekopavanju s obzirom na množinu nagjenih prijedmeta bio neznatan, ali je ipak pružio dovoljan materijal, po kome se možemo uvjeriti, da je u neolitičkoj kulturnoj perijodi u Bosni živio prehistorički čovjek, koji je obitavao u pećinama.

Pećina leži od prilike $^1/_2$ *km* sjeverno od Rogoušića u strmom hridu, kome pri dnu izvire vrelo. O imenu pećine čuo sam u selu ovu priču:

„Kad je višegradska ćuprija uza svu vještinu neimarevu bila na tome, da se sruši, prije nego što će je dovršiti, odrediše vjerenike Marijana i Maru da ih uzidaju u jedan stup te ćuprije, kako će da izmire neprijateljske vile.

Vjerenici megjutim pobjegoše, te se zakloniše u gorama oko Sarajeva. Vele, da su oboje dugo živjeli u pećini kod Rogoušića, pa joj je za to ostalo ime Marinova pećina“.

Kažu, da su u njoj nekoliko puta našli goleme kosti, od kojih sam ja na žalost, vidio samo jednu jedincatu, koja je sada pohranjena u zemaljskom muzeju, a to je pleće od rinocera pećinara *(Rhinoceros sp?)*

Rečeni prijedmet, nagjen god. 1888. po šumaru Přibiku u toj pećini, naročito me je potakao, te sam 6. i 7. aprila 1892. pokušao tu pećinu prekopavati, u nadi, da ću tu naći daljih diluvijalnih ostanaka.

Pećina se prostire u duljini od 10 *m* u pravcu od jugo-istoka prama sjevero-zapadu *(slika 1.)*. Ulaz se je porušio, te mu je visina od nekadanjih 10 *m* spala na današnja 4 *m*.

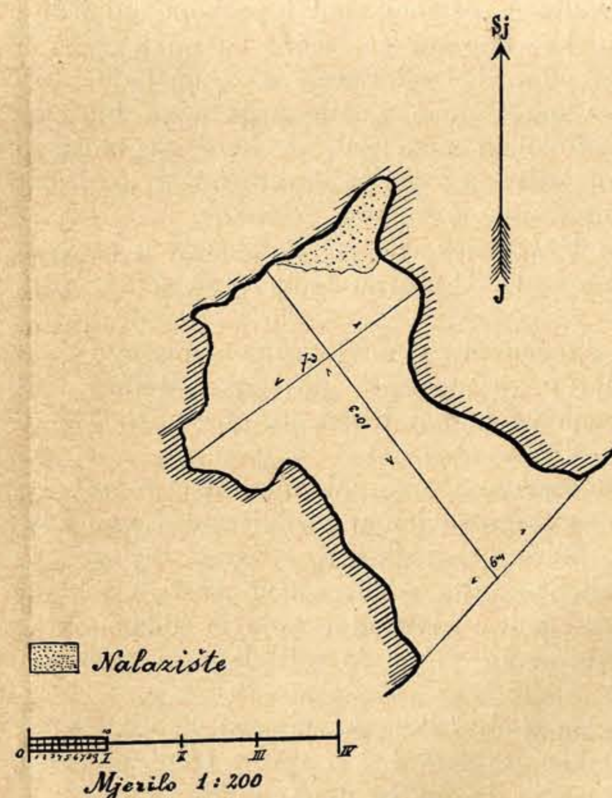
Ulaz je zatvoren golemim šuljevima. Pećina je na početku široka 6·4 *m*, na najširem mjestu 7·3 *m*. Temelj joj se dosta strmo uspinje, i to oko $1^1/_2$ *m* na 10 *m* duljine. Svjetlost može da bez zapreke dopre upravo do na dno pećine.

U ono doba, kada sam je ja obišao, bila je pećina sasvim suha, te sam ja toga mnijenja, da je tvorba sige ondje već sasvim prestala.

Pod joj čini žuta, kruta glina, koju sam na više mjesta prokopao do sloja ruševine, $1^{1}/_{2}$ *m* duboko; kulturnih slojeva, diluvijalnih uložaka ni sigaste prevlake nije se nikako našlo, makar da se je na dva mjesta kopalo tamam do živca kamena. Nego ipak može biti, da bi se našlo kosti od diluvijalnih životinja, kada bi se sva pećina prerovala.

Samo sasvim u kraju pećine u nekoj odajici sličnoj izdubini, širokoj 1 *m*, a dugačkoj dva metra, pošlo je za rukom konštatovati kulturni sloj.

Zemlja je na tome mjestu bila rigjasta, izmiješana komadićima kosti, a sasvim je zaudarala po gnjiležu. Ta rigjasta zemlja, u kojoj su nagjeni prijedmeti, o kojima će dolje da bude riječ, bila je ovdje duboka 75 *cm*; pod njom je bio 25 *cm* debeo tavan žute gline, ispod koje je slijedilo klisurasto tlo.

Slika 1.

Od nagjenih ovdje rukotvora valja mi najprije napomenuti ilovaste utarke. Oni potječu od posuda, sličnih loncima, a gragjenih prostom rukom, nemaju ukrasa, slabo su pečeni i prikazuju tipe iz mlagjeg kamenog doba. Od kamenitog orugja nagjeno je ovo: dva rožnjaka (Hornstein) i tri ivera od jašme (Jaspis), slična noževima, na kojim se jasno razabire, kako su im izoštrivani bridovi; 16 iverova od istog materijala, koji su otpali prigodom izragjivanja kamenitog orugja; tri oveća grumečka od jašme, rožnjaka i bjelokama (Felsit). Koštanog orugja, bronca ili željeznih stvari nije se ništa našlo. Od životinja, koje su se mogle raspoznati, i koje mi dobrostivo odrediše gospoda prof. Dr. Woldřich i kustos Szombathy, bili su u sloju crvene zemlje:

Ursus arctos L. Mrki megjed. Ulomak od kutnjaka.
Lupus ili *canis*. Vuk ili pas. Dva istrgnuta sijećnjaka.
Vulpes vulgaris Gray. Lisica. Komad dônje čeljusti i dvije kosti od udova.

Foetorius putorius K. i Bl. Tvorić. Dônja čeljust.
Myoxus glis L. Puh. Dvije dônje čeljusti i zdjelica.
Lepus timidus L. Poljski zec. Dvije dônje čeljusti i razbijene kosti od udova.
Arctomys marmotta L. Svizac. Dvije dônje čeljusti i tri glodaća zuba.
Spalax Pallassii Nordm. Slijepi stahor (parcov) pećinar, (Blindmoll). Dvije dônje čeljusti i razbijene kosti od udova.
Capra hircus L. Koza. Gornja čeljust i zubi.
Cervus elaphus L. Jelen. Komad roga.
Sus scrofa palustris Rütim.? Tresetno svinjče. Komad dônje čeljusti.
Tetrao tetrix L. Mala tetrijepka. *Tarsometatarsus* i komad cjevanice.
Corvus sp.? Vrsta male vrane. Komadi nožne kosti.
Komad pregiba neke oveće ptice.

Osim pomenutih životinjskih ostanaka, koji se mogu odrediti, našlo se je u kulturnom sloju mnoštvo iverja od cjevanica različitih sisavaca, koje je očevidno postalo od ljudske ruke pri tome, kad se je iz kosti vadila moždina za jelo.

Jedno, što bi valjalo razjasniti, bilo bi, za što se je kulturni sloj održao jedino u krajnjem i najvišem kutu pećine, jer nema razloga, za što bi neolitički čovjek baš taj prostor od 2 m^2 površine i 1 *m* visine odabrao za stanovanje.

Po mome bi se to sudu dalo ovako rastumačiti. Pećina je u historičko doba nekoliko puta bila naseljena; po kazivanju seljaka tražila je sirotinja ondje još do nedavna zaklonište. Ja sam pod u pećini na više mjesta našao utaban, u jednu ruku da se namjeste ognjišta, u drugo za ležaj. Rigjastu su zemlju pri tome valjda za to izbacili iz pećine, jer je vlažna, i što je zbog diluvijalnih uložaka teško utabati je i poravniti, da se tako žutom glinom dobije bolje tle. Pred pećinom nagomilane hrpe ruševine kriju valjda još po gdjekoji zanimljivi prijedmet.

Od rečenih vrsta životinja izumrle su ove u Bosni: svizac *(arctomys marmotta)*, tresetno svinjče *(sus scrofa palustris)* i jelen — ovaj tek u najnovije doba.

Tetrijepka *(tetrao tetrix)* i stahor pećinar *(spalax pallassii* Nordm., Blindmoll) stegnuti su na nekoliko malih areala u Bosni i Hercegovini, u okolici Mokrog i u svem sarajevskom okružju nema ih više. Po tome, što se je ondje našao puh, moglo bi se naslutiti, da se je podnebje od ono doba, kad je u pećini bio nastanjen neolitički čovjek, do danas promijenilo. On danas živi samo u Alpama, Karpatama i Pirenejima, i to samo u alpinskom prijedjelu.

Visokoalpinskih areala pak nema ni u bližoj ni u daljoj okolici pećine, jer se polja Romanije i Jahorine planine slabo gdje uzdižu nad subalpinski predio, te po tome mora da su u ono vrijeme, kad je ta vrsta životinje živjela, ovuda bile posve druge klimatičke prilike, po kojim su na manjim visinama iznad morske površine

za njih bile slične životne prilike, kao što ih danas pružaju visokoalpinski predjeli Alpi, Pireneja i Karpata.

Što se tiče postanja pećine, nije ona drugo, nego raspuklina, proširena erozijom meteoričkih voda. Iznad stijene ima visoravan s nekoliko ponikava, kojima se po dnu vigjaju šupljine i raspukline, koje su u svezi s pećinom. Od tih je ponikava polazila erozija i poslije popunjavanje raspuklina.

Uspjeh prekopavanja dao bi se u kratko ovako izreći:

1. Marinova je pećina po nagjenim ilovastim utarcima i kamenitom orugju, bila naseljena ljudima neolitičkog kulturnog stepena;

2. suvremena fauna bila je gotovo jednaka s današnjom, a po tome, što se je onda tu nalazio *arctomys marmotta*, može se suditi, da je tadašnje podnebje bilo različito od današnjeg.

II.

Dva sata jahanja od željezničke štacije Ivana, željeznice iz Sarajeva u Mostar, ima u šumi Bjelašnica-Korča, u visini od 1400 *m* po prilici nad morem pećina, koju narod zove Megara, Mijatova pećina, a i Kuhinja. Ona je lovcima onog kraja odavna bila dobro poznata, pošto su nekoliko puta megjedi ondje imali svoje leglo. Danas su rastjerani i poubijani.

Put do pećine vodi preko tunela na Ivanu ispod Rudnog brda kraj zapuštenih kamenoloma, preko usedline Prenlje na šumskoj livadi Laništu; od ove se strmim uspinjanjem od pola sata može doći do pećine. Ulaz je megjutim tako sakriven u šumi, da ga bez kalauza, onom kraju vješta, ne možeš naći.

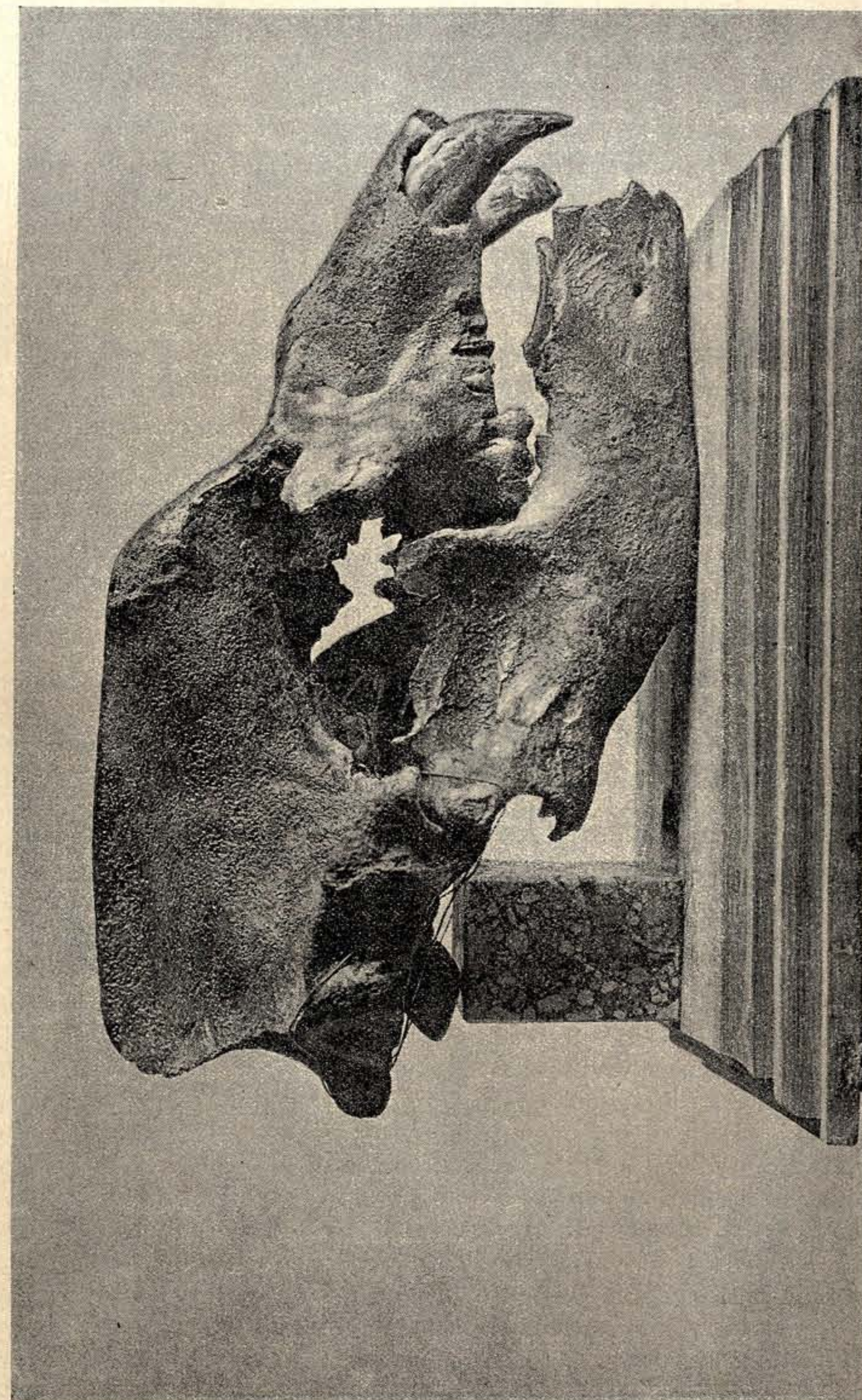
Otvor je nalik na portal, oko 4 *m* visok, te danju svjetlost do na 17 *m* pušta unutra.

Oko 65 *m* daleko dolazi se kroz sveden trijem u golem hram s lijepim stalagmitskim tvorbama, dug od prilike 60, a širok 25 *m*. Iza toga valja se za petnaest metara uspinjati, te se kroz trijem, visok 1 *m* i dug 6 *m*, dogje u dvoranu, 18 *m* dugu i 6 *m* visoku, u kojoj ima krasnih stalaktita i stalagmita, sličnih smrznutu vodopadu.

Iz te dvorane vodi 4 *m* dug i 2 *m* visok tjesnac u hram upravo gorostasnih dimenzija. Visok je, malo da reknemo, 30 *m*, dug 37, a širok 25 *m*. Tri metra visoka, ali vrlo uska vrata vode u odaju, dugu 6 *m*, punu milovidnih stalaktitnih podoba, koja se svršava osovnim dimnjakom. Sudeći po uspravnim dimnjacima, kojih ima gotovo u svim prostorijama, čini se, da ima još i neki gornji sprat, koji megjutim, ne imavši što treba za to, kao ljestava i konopa, nijesam mogao pretražiti.

Glavni pravac pećinske osi ide od sjeveroistoka prama jugozapadu.

Sige postaju u Megari još danas. Svuda probija i prokapava voda, te na dnu pećine tvori plitke lokvice, koje se pri svjetlosti svijeće čine bistre poput kristala.

Slika 2.

Pod je gotovo svuda horizontalan, mjestimice sastoji se od žute gline, a inače od sige.

Ne spominjući turističkih divota, ima ta pećina osobito za to veliku vrijednost, što je puna kosti izumrle jedne životinje, megjeda pećinara, *ursus spelaeus.*

Kosti, koje djelomice potječu od sadašnjeg megjeda, *ursus arctos* L., nagjene su nekoliko puta onuda rasute. Kažu i to, da je neki lovac prije više godina ondje našao gorostasnu dônju čeljust, valjda od megjeda pećinara.

U najnovije doba donio je pristav Apfelbeck nekoliko kosti u muzej, za koje mi se nije činilo, da bi po svojim dimenzijama pristajala *ursus arctos*-u. Nadajući se, da ću pribrati materijala, po kome ću moći da pouzdano odredim vrstu, stanem za pokus prekopavati pećinu.

Od prilike 46 *m* od ulaza, na jednom mjestu, gdje su porazbacane ležale kosti od megjeda pećinara, iskopah od prilike 2 m^3 onog sloja, u kom je bilo kosti. Nagjosmo lubanju ogromnih dimenzija, kosti od udova, pršljenova, rebara, donjih čeljusti i poispadalih zubi od pećinskog megjeda, u svemu od 5 glava. 45 *cm* duga i 25 *cm* visoka lubanja prikazana je ovdje po fotografiji (vidi *sliku 2.*)

Kad bi se nastavilo kopanje, našle bi se valjda i kosti od drugih stanovnika pećine, suvremenika *ursa spelaeusa* i materijala, kojim bi se mogli sastaviti kosturi rečenih vrsta.

Megjed pećinar je prosječno pet puta veći, nego današnji. Stopa mu je šira, a kosti u lubanje mnogo su mu jače.

Po lubanjama ustanovili su posebne podrazrede. U jednih je uspravno čelo s jakim izbočinama, uskom nebnicom i bez šupljih zuba. Ovog megjeda, kao najrazličitijeg od današnjih pasmina, zovu naročito *ursus spelaeus.*

Drugi, plosnatijeg čela, široke nebnice i šupljih zuba mnogo je sličniji današnjem surom megjedu, pa ga za to zovu *ursus acrtoideus,* to jest sličan *arctosu.* Obje je vrste istakao Blumenbach.

Treći, *ursus priscus* Goldf. razlikuje se time, što mu je u lubanje plosnato čelo i ima tri šuplja zuba.

Ostanke od megjeda pećinara našli su dosad u engleskim, belgijskim, francuskim, njemačkim, austrijskim i talijanskim pećinama; od austrijskih zemalja naročito su ih našli u Českoj, Štajerskoj, Istri, a pojedine i u ostalim zemljama.

Na balkanskom poluostrvu nagjeni su takvi ostanci, koliko ja znam, najprije u Megari, te je time prošireno područje te vrste.

Što se tiče doba, kada je živio *ursus spelaeus,* nalazimo ga već u diluviju, kao suvremenika mamutovog.

Kao suvremenika čovjekovog i zvijer, na koju je čovjek lov lovio, nalazimo ga još u paleolitičkoj epohi, ali da li ga je bivalo još u historičko doba, to se još nije moglo pouzdano utvrditi.

Da li u pećini Megari ima i ljudskih ostanaka, o tome se još ne mogu izjaviti, jer svijetla i golema prednja prostorija, osim što je u njoj mjestimice za pokus kopano, još nije pretražena.

Pećina je po nalogu zemaljske vlade za sada zatvorena, te će se naučno već buduće godine ispitati.

Хамбарине код Детлака.

Приопћује уредништво.

У мјесту Детлаку, које је 14 *km* југо-западно од Дервенте уз стару цесту што води у Прњавор, има на горској коси, названој Доњи Детлак, која се простире између Љупланице и ријеке Укрине, хрпа јама у земљи, које је народ назвао „Хамбарине“. Једнако зове се и повор горске косе. На главици тога повора (197 *m*) има православно гробље, коме већ има око 200 година, и које се још и данас употребљује.

Господин геометар за евиденцију, Р. Миачински био је тако пријазан, те је лањске године свратио пажњу дирекције земаљског музеја на те необичне јаме. Укратко за тим отишао је уредник „Гласника“ с господином рударским сатником В. Радимским у Дервенту, откуд су се у друштву господина котарског управитеља, владиног тајника витеза Стефановског и реченог господина геометра упутили к Хамбаринама на Детлак, да их виде и испитају.

Те су јаме — има их 23 — једва 120 корака југо-западно од црквице у гробљу на некој положитој чистини између шикарја, како нам то предочава *слика 1.* на приданој табли II.

Како стоје једна спрам друге и онда пресјеци претражених јама приказује придана овдје *слика 2.* (Табла III.) Усјечене су у посве сухом и меком морском терцијарном пјешчењаку, у коме се често виђају окамине од разних врста пекта (љуштура) и *echinus* (риба). При горњем улазу виде се у појединих јама усјечени жлијебови, који су очевидно служили за то, да се у њих уметне плоча, којом се је затварала јама.

Нутарња је површина у свих јама лијепо углађена, а кад се помно проматра, јасно се разабирају трагови длијета. Све хамбарине лијепо су израђене на облик жаре. Дубљина им, измјерена од површине земље до дна, варира између 1·50 и 2·80 *m,* премјер на најширем, избоченом мјесту износи 1·00 до 1·80 *m.* Зјала, која имају облик грлића, имају премјер од 45 до 60 *cm,* те по томе није мучно салазити у те јаме. У неким од тих јама виђају се ондје, гдје је избочина најпространија, мале округле

јамице од 2 *cm* у премјеру а 3—6 *cm* дубљине, које су нанизане уоколо јаме.

Више јама биле су готово сасвим празне, остале су готово до зјала биле затрпане. Ове раскопасмо, те у њима не нађосмо ништа, осим земље и још кости од угинулих животиња, већином глодаваца, и то од врста, које и сада живе. Ма да смо у свему претражили 15 хамбарина и поврх тога још најближу им околину, не нађосмо ништа, по чему бисмо могли просудити доба њихова постања.

Становници Детлака и других села у близини умију само рећи, да хамбарине потјечу из давног времена, а нико се не спомиње, да су у новије доба служиле за каку сврху, ма да их од старине знају. Сељаци тврде надаље, да дојако нико те хамбарине није претражио, али то није вјеројатно, пошто је више њих готово до дна очишћено. Можда ће се даљим испитивањем, а нарочито прегледањем нераскопаних још осам јама наћи што год, чиме ће се моћи разјаснити постање тих хамбарина у Детлаку.

Обичај, да се близу кућа копају јаме за похрањивање живежа досиже из најстаријих времена до у наше доба. У Угарској, Славонији, Дôњој Аустрији, Моравској, Ческој и т. д. познате су јаме већином звонолика облика, али и с другојачијим различитим профилима, већ из времена неолитичке периоде. Гдјекоје од тих јама широке су 3—4 *m*, а на дну посуте којекаким останцима (кости, утарци и сл.). То су, како је наука утврдила, без сумње подземни станови (земунице). Друге мање, од 1—2 *m* у премјеру, биће да су спремишта за живеж. Пошто су већином засуте земљом, обично се на њих наилази само пригодом прекопавања. Већином су усјечене у лесу или у другом меком камену, а изнутра нечим неизграђене.

У Ленђелу код Печуха налазе се таке јаме, оплетене изнутра шибљем.

Стари писци доста често спомињу подземне станове и спремишта, тако н. пр:

Витрув II., 1., 5. о Фрижанима;

Ксенофон Анабаза IV., 5., 24. о Јерменима;

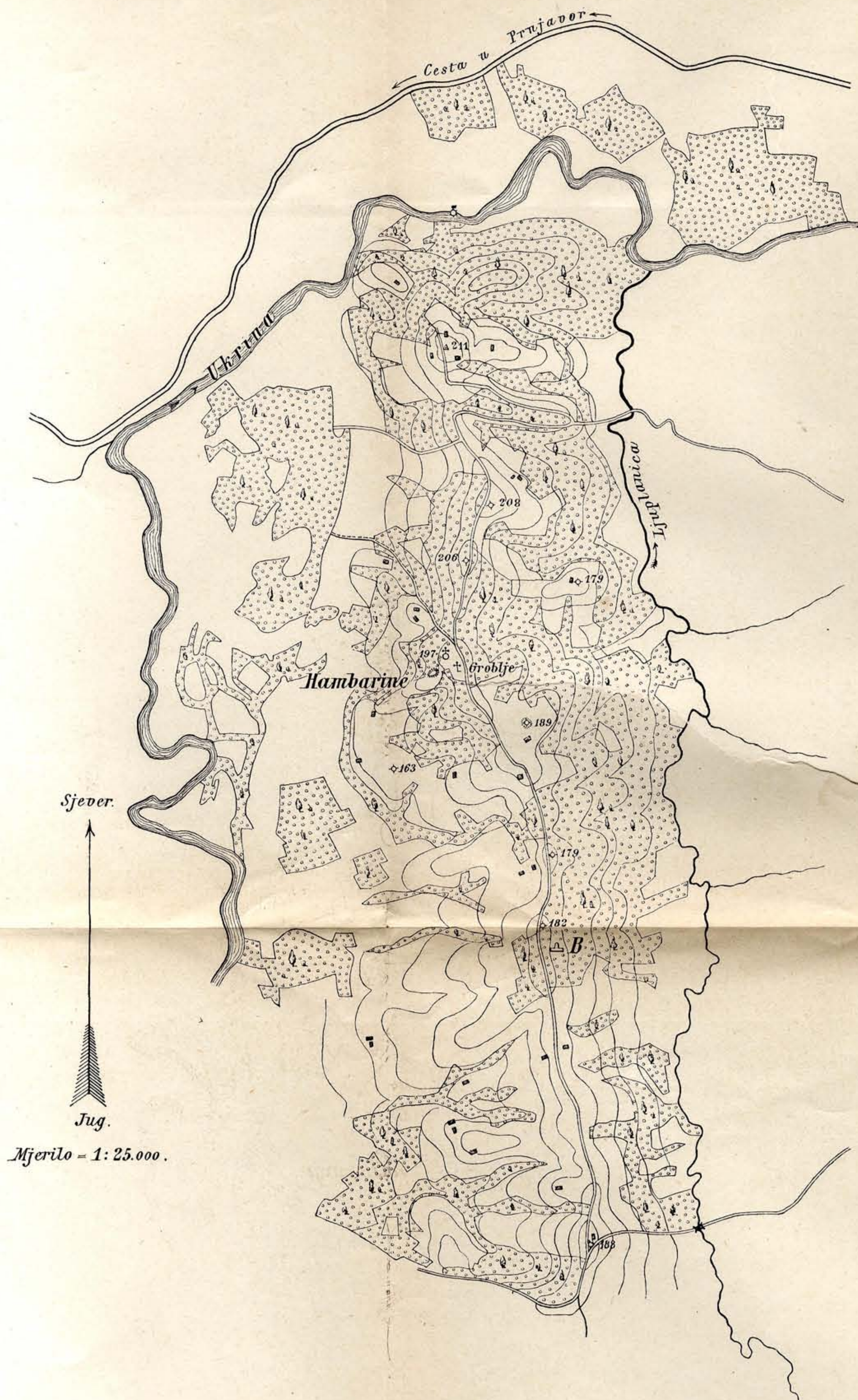
Страбо о Скитима;

Тацит (герм. 16.) и Плиније (хист. нат. XIX., 1., 2.) о Германима.

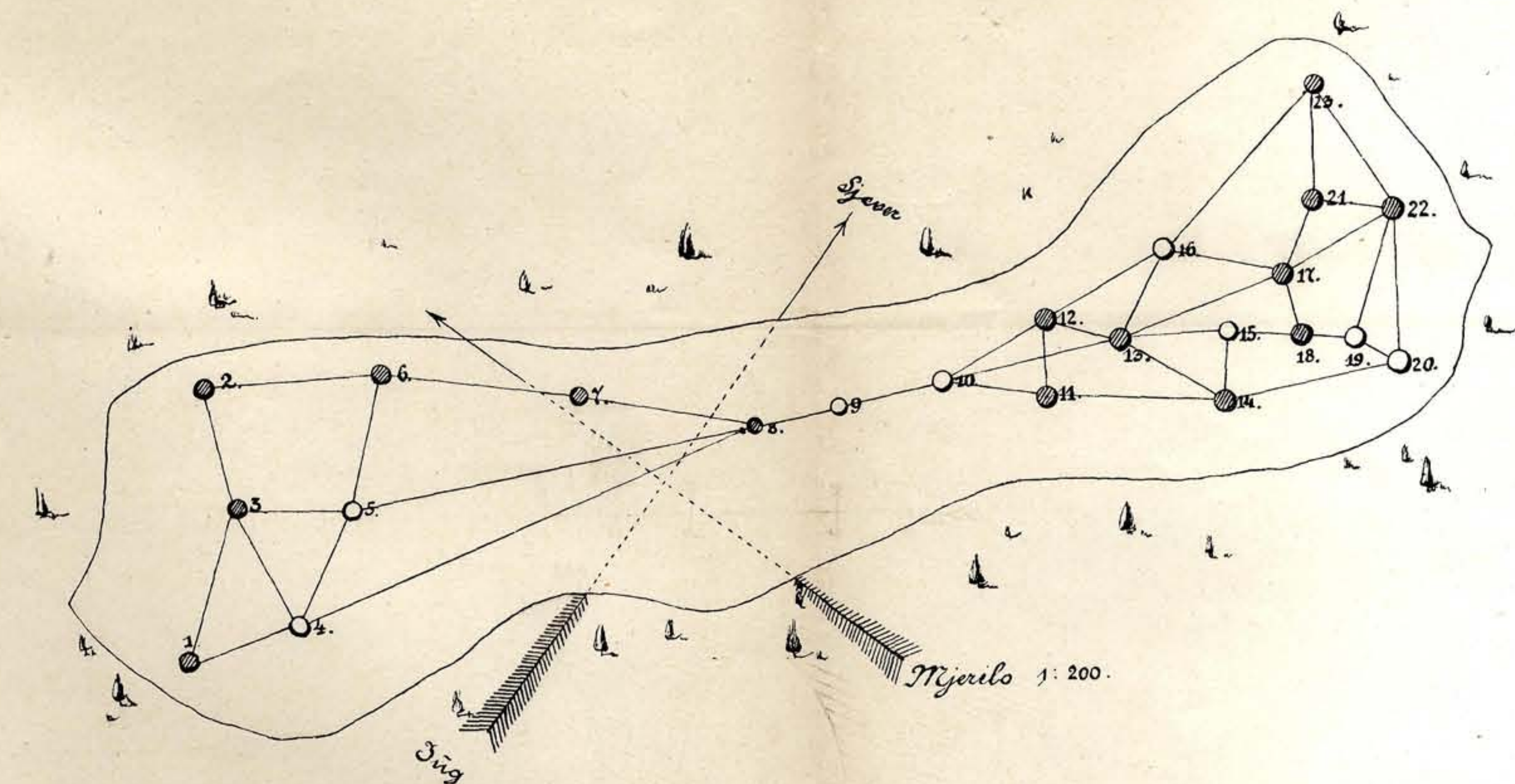
Тацит их нарочито означује као receptaculum frugibus.

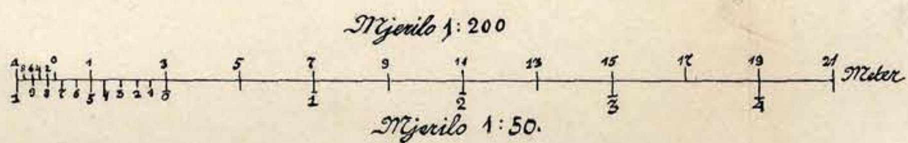
Хамбарине у Детлаку по њиховим размјерима можемо свакојако само прибројити спремиштима за живеж, на што и име им упућује, које им се у народа сачувало из древног доба.

Табла II. Слика 1. уз чланак „Хамбарине код Детлака“, страна 243.

Табла III. Слика 2. уз чланак „Хамбарине код Детлака“, страна 243.

Botanički pohod Klek-planine.

Priopćio **Franjo Fiala.**

Klek-planina sa svoje dvije, plitkom usjelinom rastavljene glavice, Klekom, 1744 *m* i Borovcem, 1746 *m*, uzdiže se jugoistočno od Gole Jahorine, prostirući se na 5 *km* od sjeveroistoka prama jugozapadu. Sjeverni i istočni obronci planine sastoje se od verfenskog škriljevca, Klekovu glavicu sačinjava triasko vapno, a Borovac konglomerat. Sjeverna glavica, Klek, na zapadnoj se i južnoj strani u dô spušta vrletnim okomitim stijenama; istočni i sjeverni pristranci strmi su doduše, nego za vješta turistu nema osobite muke uzverati se po njima.

Najlakše se je ovako onamo uspinjati. Od „Hana pod Grabom“ ide se iz Sarajeva u Praču niz potok Praču do ušća potoka Kamenice, odavle se ide uz taj potok do mjesta Gornje Kamenice, gdje otpočinje uzlaz na planinu.

Putem od Hana pod Grabom do Gornje Kamenice ne pruža flora ništa osobito. Kod Hana pod Grabom na daleko se širi *Carpinus betulus* L., u dolini Prače čini *Quercus cerris* i *Quercus pedunculata* obilatu šumu, što mi je uz obične livadne biljke slabo povoda dalo, da obogatim svoju biljevnu mapu. Podnožje Kleka pri Gornjoj Kamenici obrastao je gotovo sam *Pyrus communis*, a po pašnjacima, koji se ondje hvataju planine, bilo je *Linum capitatum* W. K. sa svojim sjajnim narančastim grozdolikim cvijetom jedina biljka, koju vidjeh u cvatu.

Orijetki, mnogim livadama isprekidani šumski pojas sačinjava poglavito *Fagus sylvatica; Acer pseudoplatanus, Prunus avium i Picea excelsa* tek tamo amo pojedince proviruju. Grmlje čine *Coryllus avellana, Lonicera alpigena* i *nigra, Rosa alpina* i *Rhamnus fallax.*

U višim područjima gubi se bukva, a omorika, u koju se je mjestimice zamiješao *Pinus sylvestris* nastupa vladu. U alpinskim regijama, od prilike počevši od 1650 *m* zastupaju drvlje jedino *Juniperus sibirica, Salix nigricans* Smith., *Arctostaphylos uva ursi* Spr. i *Vaccinium vitis idaea* L.

Za alpinsko je područje osobito karakteristično, što onuda ima *Dryas octopetala* L. i *Saxifraga coriophylla* Griseb., kojih nema na susjednoj Jahorini, višoj za 200 *m*. Od bosanskih endemičkih biljaka našao sam na livadama subalpinskog područja, koje na istočnom obronku natapaju mnoga vrela, *Orchis bosniaca* G. Beck, *Crepis dinarica* G. Beck, i *Lilium bosniacum* G. Beck, kojih ondje ima množina. Ispod Klekovih stijena nabrao sam *Onosma stellulatum* W. K., *Hipocrepis comosa* i *Rumex arifoliusal* Alioni u bujnom cvatu. Zanimljivo je, što onuda ima *Iris germanica* L. pri dnu planine uz put u Han-Orahovicu.

Ovdje ću da nabrojim nabrane onuda zanimljivije biljke:

Scolopendrium vulgare Sm.
Aspidium lonchitis Swartz.
Aspidium lobatum Swartz.
Juniperus sibirica Burgsd.
Pinus sylvestris L.
Carex laevis Kitaib. Na grebenu Kleka.
Carex ornithopoides.
Phleum alpinum L.
Sesleria tenuifolia Schrader.
Poa alpina L. Na grebenu Kleka.
Luzula maxima D. C.
Lilium bosniacum G. Beck.
Veratrum album L. var. *bosniacum* G. Beck.
Iris Germanica L.
Orchis globosa L.
Orchis speciosa Hort.
Orchis bosniaca G. Beck. Tipičan.
Orchis saccifera Brogn.
Gymnadenia conopsea R. Brown.
Neottia latifolia Rich.
Neottia Nidus avis Rich.
Salix nigricans Smith.
Rumex alpinus L.
Rumex arifolius Alioni.
Moehringia muscosa L.
Cerastium moesiacum Friwaldsky.
Silene Sendtneri Boiss.
Viscaria Vulgaris Röhl.
Ranunculus aconitifolius L.
Thalictrum aquilegifolium L.
Arabis alpina L.
Dentaria enneaphylla L.
Malcolmia maritima R. Br.
Erysimum pannonicum Crantz. var. *dentatum* Koch.
Alyssum montanum L.
Helianthemum alpestre Dunal.
Hypericum Richeri Villars.
Geranium sylvaticum L.
Linum capitatum Kit.
Rhamnus fallax Boiss.
Euphorbia polychroma A. Kerner.
Euphorbia carniolica Jacq.
Anthriscus alpestris Wimm. et Grab.
Sedum atratum L.

Saxifraga Blavii Engler.
Saxifraga coriophylla Griseb.
Pirus Mougeoti Soy Will. et Godr.
Dryas octopetala L.
Anthyllis Jacquini A. Kerner.
Trifolium pannonicum Jacq.
Hippocrepis comosa L.
Vaccinium myrtillus L.
Vaccinium vitis idaea.
Arctostaphylos uva ursi Sprengel.
Gentiana verna L.
Gentiana utriculosa L.
Onosma stellulatum Waldst. et Kit.
Myosotis alpestris Schmidt.
Scrophularia laciniata Waldst. et Kit.
Pedicularis leucodon Gries. var. *bosniaca* Beck.
Pedicularis Hacquetii Graf.
Calamintha alpina Benth.
Orobanche Pančićii G. Beck.
Globularia cordifolia L.
Wahlenbergia kitaibelii A. D. C.
Wahlenbergia serpyllifolia Vis.
Asperula odorata L.
Lonicera nigra L.
Lonicera alpigena L.
Valeriana tripteris L.
Valeriana montana L.
Adenostyles albida Cass.
Achillea clavenae L.
Achillea lingulata Waldst. et Kit.
Centaurea Kotschyana Heuff.
Scorzonera rosea Waldst. et Kit.
Achyrophorus maculatus Scop.
Crepis dinarica G. Beck.
Crepis montana Tausch.

Flora Klek-planine priliči sve u svem flori Gole Jahorine. Samo na Kleku nema klekovine i nekih alpinskih biljaka, kojim je drago škriljevito zemljište, kao n. pr. *Ajuga pyramidalis,* dok opet u alpinskom području rastu dvije tipične biljke vapnenastog zemljišta, kao *Dryas octopetala i Saxifraga coriophylla,* kojih nema na Jahorini.

Старобосански натпис из Власенице (Бирча).

Приопћили Томо Драгичевић и Вид Вулетић-Вукасовић.

У власеничком котару имаде много старобосанских надгробних споменика, који су често украшени разнијем знаковима, али их има врло мало са натписима.

У селу Мршићима, два сата сјеверно од Власенице, налази се на једном брежуљку покрај куће Даута Дураковића старобосанска некропола са 9 надгробника. Од ових је седам стећака на шљеме и двије плоче.

На једном од овијех стећака налази се натпис, чију слику, израђену по снимку у вјерном факсимилу овђе донашамо

Слика 1.

(слика 1.). На прочељу и отрага усјечен је по један лијер *(слика 2.).*

Натпис чита се:

1. Асе лежи Дивацъ Златаръ и своиомъ
2. женомь милостију Б(о)жиомь. За мог-
3. а живота кому годи с(н?)лужихъ, служ-
4. ихъ му право вјерно хи

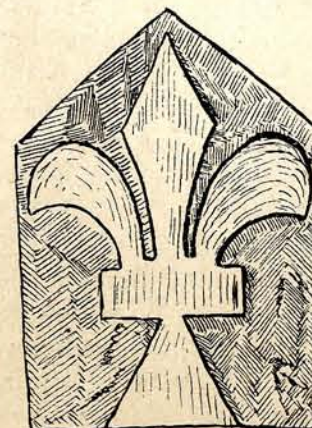
За старобосанску епиграфику занимљив је овај натпис због тога, јер се спомиње златарь. Врло су ријетки случајеви, да се у нашим средовјеким натписима наваћа занимање покојниково, као н. пр. ковачь.

Име је **Дивьць** или **Дивацъ** познато; Ђуро Даничић у „Рјечнику из књижевних старина српских“ у I. дијелу на страни 268. овако наводи ово име: „1419. човјек војводе Сандаља **Крьстьıанинь Дивац**. Р. 147.“ —

Златарь је aurifex а каткада и новчар, јер Даничић (Рјечник I., страна 379.) напомиње:

„**Ако наге златарь оу градȣ кове динаре безь волıе цареве, да се златарь иждеже а градь да платн глобоу, что рече царь.** З. 49.“ —

Уз овај надгробни споменик налази се са сјеверне стране једва 60 *cm* далеко један мањи стећак истог облика, који је на

Слика 2.

Слика 3.

западној својој страни украшен лијером *(слика 3.).* Ми бисмо рекли, да је тај стећак споменик жене **Дивацл Златарл**.

Jedna važna naredba.

Priopćuje uredništvo.

Nedavno je objavljena jedna važna odredba zemaljske vlade, koju ne možemo mukom mimoići, jer se dotiče one struke, kojoj je ovaj list namijenjen.

To je naredba o čuvanju historičkih spomenika, o postupku sa starinama i s drugim prijedmetima, koji su znameniti po historiju u opće, ili po kulturnu historiju na po se.

Za nama je čislo godina, kako se ozbiljno pristupilo historičkom i kulturno-historičkom proučavanju Bosne i Hercegovine, pa je u to ime i pokrenut naš „Glasnik“, da bude vjesnik toga rada, da bude uporedo sa zemaljskim muzejom u Sarajevu stožer naučnog prokučivanja Bosne i Hercegovine u gore istaknutom pravcu.

Sa zadovoljstvom možemo da se osvrnemo na tolike oglede marljivog i sistematičnog rada na tome polju u našem „Glasniku“, jer ovi radovi razbugjuju sve veći interes za prošlost ovijeh zemalja ne samo ovdje megju nama, već i u širokom naučnom svijetu. „Glasnik“ je danas organ, koji se pažljivo i sa živim interesom prati daleko izvan granica Bosne i Hercegovine, organ, kojemu znanstveni krugovi u našoj monarhiji i po inozemstvu pripisuju onu vrijednost, koja se podudara sa vrijednošću same struke, kojoj je namijenjen.

Sistematično prodiranje u neobjašnjenu prošlost Bosne i Hercegovine izazvalo je najposlije i potrebu gore označene naredbe, kojoj je namjera čisto znanstvena. Šta se hoće njom? Hoće se u prvom redu to, da se oni prijedmeti, koji imaju naučnu vrijednost za povijest uopće, a za povijest Bosne i Hercegovine na po se, dalje svi oni prijedmeti, koji nešto vrijede s obzirom na umjetnost ili s obzirom na kulturnu historiju, — da se svi ti prijedmeti održe u samoj zemlji radi toga, da se s naučnog i umjetničkog gledišta izučavaju i ispitivaju i da se očuvaju od kvarenja, razbijanja i raznašanja kojekuda, gdje im mjesta nije.

Bosna i Hercegovina obiluje mnogim lijepim, poučnim starinama, za koje se znade i koje još čame bilo po privatnim zakucima, bilo po onijem stranama, kuda još nije dospjela stručna snaga da ih otkrije. Te znane i neznane starine izvrgnute su toj opasnosti, da ih s jedne strane diletanti i špekulanti ne raznesu izvan zemlje, s druge opet da ih neznanje, spojeno ponekad sa sujevjerjem, ne pokvari ili ne razruši na veliku štetu same nauke. Za to je ova naredba došla u dobri čas, da za zemlju i nauku spase i osjegura dragocjeno gradivo, koje je skriveno u tim starinama.

Dakle svi oni prijedmeti, koji imaju kakvu historičku, kulturno-historičku ili umjetničku vrijednost, oni će odjako stojati pod nadzorom zemaljske vlade, makar se oni nalazili i u privatnim rukama, naravno pod nadzorom, u koliko to ova naredba izrijekom ustanovljuje. Takve prijedmete valja razdvojiti na pokretne i nepokretne.

U pokretne broje se: prijedmeti drveni, kameniti, koštani, željezni, broncani, zlatni, srebreni, laneni, svileni i t. d.

U nepokretne računamo: crkve, džamije, gradove i njihove razvaline, bunare, ćuprije, sarkofage (grobnice od kamena), nadgrobne i druge kamenite spomenike, ispisane i neispisane, stubove i t. d.

Naredba naročito propisuje, da nepokretni prijedmeti rečene vrste, dalje nadgrobno kamenje i kamenje s natpisima, bunarske ograde (česme), stubovi, slikarije od svake ruke, zidovi, temeljni kamenovi, grobovi i t. d., stoje pod neposrednim nadzorom naših političkih vlasti u zemlji. Nipošto nije slobodno starine ovih vrsta odnašati, razvaljivati ili preinačavati, niti je slobodno prenositi ih na drugo mjesto.

Niko dakle ne smije, da jedan primjer navedemo, stari kakav stećak oboriti ili ga razbiti, pa od njega načiniti ovu ili onu stvar, niti je dozvoljeno da zidine kakove stare gradine raskopaš, pa da kamenje razneseš i upotrijebiš za gragjenje kuće ili druge kakove zgrade.

Samo kada to zatraže neki naročiti obziri, onda to politička oblast (kotarski ured) može izuzetno dopustiti; ali ko samovoljno raspoloži rečenim prijedmetima, ne pitavši vlasti za to, taj će biti kažnjen, ako se je njegovom krivnjom nanijela šteta ovakovoj

starini. Za naučno izučavanje i ispitivanje zdanja i drugih nepokretnih starina, grobova, gromila, pećina i t. d., isto tako za prekopavanje na svrhe starinarske, može u smislu ove naredbe samo zemaljska vlada da dade svoju naročitu dozvolu.

Pa kada se dade dozvola za takvo ispitivanje i prekopavanje, onda se vlasnik (sahibija) toga starinskog prijedmeta ne smije opirati takijem radnjama. Megjutim se ničija šteta ne želi, pa upravo zbog toga naregjuje ova naredba, da onda, ako od rečenih radnja nastane kakova šteta po vlasnika, ovaj može tražiti, da mu se šteta nadoknadi.

Naredba propisuje dalje, da se pokretne starine svake vrste ne smiju izvoziti iz Bosne i Hercegovine. Preprodavanje u zemlji dopušta se pak samo pod tim uslovom, da zemaljska vlada u svakoj ovakoj prigodi ima prvijenstvo u toj kupovini, koje je u naredbi pobliže obilježeno.

U naročitim prilikama može zemaljska vlada izuzetno dopustiti, da se takovi prijedmeti izvoze iz zemlje, a za to će ona izdavati posebne propusnice (certifikate) za izvoz.

U koga se nagje kakova starina od rečene vrste ili ko takav prijedmet slučajno nagje, on to mora prijaviti političkoj vlasti (kotarskom uredu ili ispostavi) i na njezino zahtijevanje dotičnu starinu kod nje i položiti.

U takovom slučaju politička vlast dužna je da o tome izvijesti zemaljsku vladu u Sarajevu, koja će glede kupovanja starine za muzej odrediti što treba.

Ako neko hoće da proda takove prijedmete, on i to mora da prijavi svom kotarskom uredu (ili ispostavi) i da kaže cijenu koju traži. Zemaljska vlada, koja — kako je prvo rečeno, — imade prvijenstvo pri takim prodajama, odlučuje na to, hoće li zatraženu cijenu da plati ili ne.

Nije upravo propisano, da vlasnik dotičnu svoju starinu mora prodati baš zemaljskoj vladi. Može i to da bude, da se vlasnik i zemaljska vlada ne pogode o nekoj prodaji i kupovini i onda je vlasniku slobodno, da svoj prijedmet proda nekome drugom, ali samo u području Bosne i Hercegovine.

Megjutim zemaljskoj vladi ostaje u svako doba to pravo pridržano, da taj prijedmet kupi za onu cijenu, za koju se dokaže, da bi je drugi kupac bio voljan da plati.

Ovi propisi naredbe i ako su u nekoliko strogi, oni su ipak s toga nužni, da se za samu zemlju osjegura pravo na pribiranje takvih podataka za historiju i prosvjetu, a to je za cijelo njezino sveto i neosporno pravo. Otkako se u obrazovanom svijetu radi na proučavanju starinskih spomenika i podataka, zna se i za mnogo primjera, kako su nemilosrdno opljačkane i pustošene poneke zemlje, koje na žalost nijesu imale zakona, da ih od toga čuva i brani. Mi imamo za takova štetna haranja starina dosta primjera i u našoj domovini iz nedavne njezine prošlosti.

Da bi se u ostalom otvarala volja i nagragjivala svaka suradnja oko pribiranja starina i njihovog čuvanja, zemaljska vlada dava nagrade u novcu svakom, koji nagje osobito znamenite i zanimljive starine bilo koje vrste, no ovom se nagradom megju tijem ne mijenja pravo vlasništva na dotični prijedmet. U svakoj pojedinoj prilici odlučuje zemaljska vlada samostalno o tome, hoće li da dade nagradu i kolika valja ova da bude. Ko prestupi sve ove ustanove u naredbi, naročito one, kojima se zabranjuje izvoz starina, taj će se kazniti globom. O prestupcima raspravljaju i sude političke vlasti prve molbe, dakle kotarski uredi, a protiv presude može osugjena osoba da za 14 dana uloži utok na okružnu oblast i da se protiv rješidbe te vlasti pritući na zemaljsku vladu.

Političke vlasti dužne su, da najbrižnije pripaze na traženje, održavanje i čuvanje *spomenutijeh starina*; ako što krupno opaze, moraju da to odmah prijave zemaljskoj vladi, što osobito treba da učine, ako se nagju dojako sa svijem nepoznati takovi prijedmeti. Te su vlasti nadalje dužne, da starine, koje im se na ogled predadu i koje se lako otpremaju, zemaljskoj vladi pošalju na prijegled i da u poslovanju o tome sa vlasnicima i s onijem osobama, koje takove starine nagju, upotrijebe sve i sva, da ovi zbog toga ne izgube vremena niti inače kakve štete da pretrpe. Ovakim će se postupanjem unaprijediti pouzdanje u vlast i probuditi volja u svakoga, da starine, koje već ima ili koje nagje, ponudi na kupovanje zemaljskoj vladi.

Eto to je sadržina ove znamenite naredbe i mi možemo samo da se radujemo, što je na korist nauke i napretka naše domovine u život stupila.

Kad naš narod ovu naredbu tačno provede, vidjeće veliku korist za svoju postojbinu, jer će joj sačuvati starine iz davnijeh vijekova, da se njima koristi nauka i da budu na diku sadanjoj generaciji pa i budućim pokoljenjima.

Град у Клисури.

Припопио игуман **Христифор Михајловић.**

Овако се зове једна стара тврђава у селу Завали у Попову у Херцеговини. Хоћу да о њој нешто, колико по њезином садашњем положају, толико и из прошлости, по народном предању на јавност изнесем.

У југоисточну страну села, кад се пође из Завале, а то је сада покрај финанцијалне касарне, одмах се ваља пењати узбрдо, — и то свечано само „per pedes apostolorum", јер се друкчије

баш никако не да — и тако идући некад малко и поравно, или већином уз велику узбрдицу, ко добро иде и то у опанцима лијепо по херцеговачки, дође за један добар сахат на речену кулу или тврђаву. А то је баш близу саме међе села Беленића, које лежи на југо-источној страни села Завале. Кула може се виђети на којих 500 *m* прије него се к њој дође. Ова тврђава стоји на једној самој стијени, те је скоро са сваке стране не приступним висовима опкољена, као орао на клисури, па би човјек рекао, да је сама природа ову стијену нарочито за овaку кулу створила, за онога ко се у невољи чува да му се лакше буде сачувати. Истина сада се са сјеверо-источне стране може с мање муке доћи на кулу, нешто јер су рушевине од куле и авлије са ове стране испуниле, те је приступ лакши, а нешто јер је са ове стране и сама стијена по најнижа, откуд се је негда и у саму кулу улазило, како трагови показују.

Од сјеверо-западне и југо-источне стране приступ овој кули немогућ је, док од југо-западне — ако и са муком — човјек би се могао успети до куле.

Грађа и утврде ове куле, особито положај, све то показује неку њезину загонетну осебност. Зидови су необично тврдо грађени, и врло лијепо тесаним каменом, клаком и пржином из поља, како сама кула тако и авлија била је озидана. Све ово кад човјек види, чуди се и мора запитати сам себе: у оваког пустињи, великом кршу, гдје нити има села ни од њега трага, ко је ово, кад ли, за шта ли градио? па сва размишљања и нагађања најпослије без икаква позитивна резултата остају.

Кроз дуги течај времена кула се је сама од зуба времена на сваку страну рушила, па се сада не може одредити, је ли и колико је била виша у висину, него што сада трагови показују; судећи пак по гомили, која се на сваку страну около куле низа стијене сасула, ипак би се могло држати, да је била још доста виша. Унутрашњи простор куле врло је малешан, т. ј. дугачак је само 6 *m* и 40 *cm*, а широк само 2 *m* 60 *cm*. Бедреница на југо-источној страни над тавницом висока је још и сада 7 *m*, док она од сјеверо-западне једва гдјегод два метра ако је висока, што није срушено. У југо-источној бедреници лијепо се виде рупе у дувару од греда, гдје се још налази окамењеног дрвета од краја од греда. У бедреницама дебео (широк) је дувар по 2 *m* 50 *cm*. Ластовица од куле од југо-западне стране висока је још 6 *m*, а дувар је у њој дебео (широк) 2 *m* 60 *cm*, она пак од сјеверо-источне висока је једва 2 *m*, те је засута гомилом. У овој је дувар дебео 2 *m* 50 *cm*, а свакако у овој ластовици имаду бити врата из авлије у кулу, премда се то сад, неочистивши, не може виђети, али бар се види, да са све три друге стране врата у кулу није било, а и морала су бити из авлије, а не с друге стране. Авлија пред кулом није

поравњена, него јој се тле састоји од самог наравног живца, засутог гомилом с куле. Дуварови од авлије тесаним су каменом и клаком тврдо озидани. Висина овог зида већ данас не зна се, једва да има гдјегод за 1 *m* висине, али са јужне стране знаде се добро темељ, те је овај дувар широк 1·50 *m*. Авлијски дувар мјери у дуљини на јужној страни 10, на сјеверној 14 *m*; на сјеверном ћошку бијаху врата у авлију, то се види по томе, што испред овог правца имаду утесана у самом живцу 3 басамака обичне величине један повише другог.

Симетрија авлије како се види није у реду, но то је за то, што је сами положај стијене тако захтијевао, јер како авлија тако и кула, саграђена је тако, да је вазда зид имао почело саме стијене, па извана уз дувар нигдје не би могао човјек стати осим ондје, гдје су басамаци, па и то је стрмо уз литицу погнуто. Управо за то и осим зида од куле и авлије приступ на ову стијену готово је немогућ, особито за нападача, који би се морао скривати.

Под самом бедреницом од југо-источне стране има грдна јаметина, у коју се силесија камења са куле и авлије срушило, те се у њу најприје низ стијене за 10 *m*, а по том низ гомилу за којих 30 *m* низбрдице веома пажљиво саћи може. Ова јама има особита два имена, т. ј. становници села Беленића зову је „Змајевица“, а становници села Завале „Тавница“. И једно и друго име има неки особити значај, било, да је негда из ње излазио по нар. вјеровању змај, било да је негда служила као тавница за невољне сужње. У јами пак, коју сам ја добро прегледао, има пећина, доста лијепа и пространа; по дну јој зими лежи вода. Пећина је под самом кулом али у дубини за којих 50 *m* под кулом.

Предање у народу постоји једино и једнако о овој тврђави само *ово*: *Кад је херцег Шћепан из Благаја испред свога сина потурчењака бјежао и са собом грдно благо понио, овај град тада је он начинио и у њему тајно неко вријеме сакривен од сина са силним благом становао. Но пошто му син дозна, да се он у пустињи негдје сакрива, прокаже неко херцегу, да га син тражи, те да ће га и наћи. Он онда не смијући ни овдје да остане, дигне се и побјегне у Дубровник, а Дубровчани знајући, да га син тражи, не хтједну херцега примити, док се не потпише „херцег прошо и благо пронио“, и тако они приме херцега и његово благо. Но послије краћег времена херцег затражи своје благо, а Дубровчани му поднесу његов потпис. Кад он видје, да је преварен, на мах свисне.*

Ово је народно предање, а да ли ту има истине, ко би знао?

Samobor kod Drine.

Priopćio učitelj **Stevan Delić.**

„Or'o gn'jezdo vrh timora vije,
Jer slobode u ravnici nije!“
(I. M.)

Sjeverno od Čajniča lijepom cestom, koja vodi ubavom i romantičnom dolinom rijeke Janjine, obasutom plodnim njivama i gustim voćnjacima, načičkanom veselim i radinim selima, te obdarenom studenim i živim vodama — dospjećeš nakon četiri sata prijatna hoda u „Megjuriječje“ kod džamije batovske, a odavde nakon još jednog sata teškog i mučnog puta uz strmi i šumoviti, no gdjegdje i plodnom oranicom ispresijecani kršni obronak visokog Gostilja — u drevne razvaline negda slavnog i tvrdog grada nad gradovima — Samobora.

Samobor se diže na lijevoj obali rijeke Janjine, gdje je ona prodrla zadnji, 778 *m* visoki ogranak, te uz desnu stranu plodovite i njivama obasute kose Viogore (1735 *m*) i gordog, 1209 *m* visokog Gostilja mirno teče tihom i župnom ravnicom seockom pô sata sjeveroistočno od Samobora, gdje se spušta u naručja hladne i dobre majke Drine, te joj tihim šumom pripovijeda negdašnju slavu i veličinu gospodara „Drinske kneževine“ — Sandalja i vojvode Stjepana. — Od toga starog i junačkog grada, čije ruševine i danas strše vrh stijena i klisura, prkoseći neumitnom rušiocu majke prirode — vremenu, još su samo uzgor: tri kule, tamnica, džamija, bedemi i visoka kamena trostrana prizma, a ostalo je sve crna zemlja pokrila . . . .

Pristup Samoboru samo je jedini sa jugo-zapadne strane uz obronak Gostilja, dok je od jugo-istoka, istoka i sjevero-istoka Bog sazdao ogromnu klisuru — sa vrha do na dno bradvom otesanu, koju na sjevero-zapadnoj strani dijele neprohodni klanci i vrleti od glavnog trupla Gostilja, tako da je Samobor osamljena hrid, na kojoj orli svoja gnijezda viju, a ljudskoj je nozi teško pristupačna. Te isprekidane klance i vrleti još zatvaraju preko metar debeli bedemi, te tako čine tvrdi grad Samobor, koji se dijeli na prednji i unutrašnji ili pravi grad.

Ulaz u prednji grad sa jugo-zapadne je strane na jedna jedina vrata, 2 *m* visoka i 1·40 *m* široka, a do njih vodi veoma strma, uska i opasna stazica, da je samo mogućan pristup lakom pješaku.

Vrata su na svod, a zaštićena su od jugo-zapada masivnom trostranom prizmom. Svaka stranica prizme široka je po 9 *m*, a sama joj visina sada u ruševini preko 7 *m* iznaša. Jedan brid

prizme okrenut je prama putu u Samobor; drugi se od jugo-istoka nadnio nad provaliju i vrleti, te tim sprečava ulaz u grad, a treći brid u grad gleda[1]).

Svod vrata upire se desnim krajem o stranicu prizme — po srijedi, da mu i s jedne i s druge strane po 4 *m* od stranice prizme pretječe, a lijevim se hvata zida, koji veže prizmu sa vrletnim klisurama i s njima zatvara prednji grad Samobora.

U ovome prednjem gradu nema nikakovih ostanaka, kojih nije vrijeme uništilo, do li tvrdih i jakih greda hrastovih, koje se i danas dobro čuvaju u gornjem pragu od vrata, dok su u ogromnoj kamenitoj prizmi istrule, te nam izgledaju dugačke šupljine, kao kakve okrugle mazgale. Kroz ovaj se grad ide uskom i strmom stazicom, 400 *m* dugačkom izmegju krušaka, jabuka, jasenova i t. d., dok te ne dovede do ulaza u nutarnji ili pravi grad. Vrata i na ovome gradu jedna su jedina, pa opet sa jugo-zapadne strane, a štite ih dvije kule tančice, o čije se bokove naslanja svod vrata, koja su 1·70 *m* visoka i 1·20 *m* široka. — Od kulâ pruža se jedan zid strmo unaokolo do jugo-istočnog kraja, gdje svršava teškom tamnicom — kućom neobičnom, — a drugi se penje prama sjevero-zapadu, gdje se uzdiže na klisuri kula stražara, kojom se veže i zatvara pravi grad Samobor[2]).

U ovome gradu priličan je broj ostanaka, koji su se oteli zubu vremena, no najznamenitija je kula stražara. Ona je podignuta na sjevero-zapadnoj tačci unutrašnjeg grada na osamljenoj klisuri više najvećih provalija samoborskih, a u njoj stajaše straža, kako narod pripovijeda, pa se po tome i prozvala — stražara.

Stražara je majstorska kula. Osnovica joj je elipsi podobna, te se tako do vrha diže. Njezini bokovi, t. j. uže ovale okrenute su: jedna prama sjeveru — Drini, a druga uz Janjinu prama ždrijelu čajničkom. Na široj ovali — trbušini od grada — stoje vrata, a legjima se oslanja na ogromnu klisuru, koja je do 15 *m* u visinu obuhvata, pa tim joj osim temelja nadomješćuje i zid, te kuli veliku i glavnu snagu daje, da se na onoj božijoj visini do danas održala. Osim vrata još su na kuli unaokolo prozori jedni više drugih, a zidana je od samih kalupa sedre, koja je s ruke na ruku dodavana iz Čajniča do na Samobor. Toliko je — pripovijedaju — ljudi bilo, kada se ona gradila; kreč je mlijekom zakuhavan, a krov joj bijaše žutim tenećetom pokriven, da se kula izdaleka kao sunce sjajila.

Ulaz u kulu vogjaše preko ćuprije na vrata više od 1 *m* visoka i do 80 *cm* široka, a bijahu zaštićena sa dva krila u luku zidana

---

[1]) Narod prispodablja ovu prizmu zrnu „heljdinu"; te pričaju, kad bi gjule od topa u nju pogodilo, da bi se niza nju otkliznulo.

[2]) Narod pripovijeda, da je u prednji grad u mirno doba smio svako ulaziti, a u unutrašnji grad bijaše strogo svakome zabranjeno, te je u nj puštao herceg Stjepan samo svoju rodbinu i najveće svoje prijatelje.

od kamena vapnenca. Krila se dizahu poviš vrata, te je i danas lijevo čitavo, dok se desno davno survalo niz provalije, kao i sama ćuprija, te je danas ulaz u kulu sasvim nemogućan i opasan; jer su vrata do 5 *m* odskočila. No ipak prije nekolike godine — govore, da su se neki Batovljani uz merdevine popeli u kulu, te s nje dizali sedru, kada su džamiju samoborsku popravljali, a tom prilikom da su nalazili prohe, te sude neki, da je ova kula kao vjetrenjača (mlin) služila hercegu Stjepanu. Drugo ništa nijesu nalazili, jer je sve davno odnešeno, no jedino još stoje direci neistruli u vratima i prozorima, te od potamnjele kule do 18 *m* visine.

Od kule se strmo k jugo-istoku niže čitav niz zidina, od kojih vele, da su jedne od podruma, gdje su hercegovi konji stajali, druge od dvorova i t. d., a megju njima se dižu dvije kule tančice na ulazu u grad, koje se i danas do 8 *m* uzgor drže. — Ove su kule četverouglaste, te se od dônje pruža dugačak tvrd bedem niza stranu, gdje završuje tamnicom.

Tamnica je najniži kraj grada, diže se na stijenama i klisurama više provalija u obliku četvorine, a zid joj je debeo i jak bez ikakva prozora, do li jednih jedinih malih vrata od sjevera, kroz koja se nije mogla nikada ni žarka zraka sunčana smilovati na bijednog mučenika, koji se u teškim lancima sa izmučenom patničkom dušom boraše. Zidovi su joj i sada čitavi, a krov odnesen, te još na nekoliko godina prije okupacije služaše kao „kazniona" Bosne i Hercegovine; a i u historiji bosanskoj ostaće zabilježena crnim slovima.

Za bosanskog valije Morali-Namük-Ali-paše (1828.), komu je sultan Mahmud II. naredio, da obuče „tijesne haljine" i uvede „nizam" u Bosni — podiže se radi toga poznata buna megju Turcima, koji izaberu sebi za bosanskog vezira iz Gradačca Husein-kapetana i povedu rat protiv Ali-paše, carskog namjesnika, te ga protjeraju i on pobježe u Carigrad. U toj buni istakne se tešanjski muftija, te stane živo preporučivati novotarije Ali-pašine, a dokazivati Bošnjacima, pa i samom Husein-kapetanu, da uske haljine nijesu protivne dinu. Husein-kapetan odvraćaše ga isprva od toga, a kad uvidje tvrdokornost muftijinu, spremi ga iz Tešnja u samoborsku tamnicu na robiju. No ne progje mnogo dana, a naredba dogje, da se udavi muftija u tamnici. Taj Bogu mrski čin izvršiše kotlari, nataknuvši tenef jadnom muftiji na vrat, te pošto otrag biljom zavrnuše — ispusti muftija svoju patničku dušu na klisurama Samobora, gdje mu i sada mirno kosti počivaju.

Tako se sjeća imam samoborski Husein-kapetanova vakta! . .

Sjevero-istočnim krajem od kule stražare, a peliješem Samobora, nižu se takogjer zidine i razvaline, no sasvim opale i u gomilu složene, a megju njima se nalazi bunar napola zasut krečem i kamenjem.

Bunar je iskopan u zemlji pokraj stijene nedaleko od stražare na južnu stranu do 20 *m*, te je suhim zidom iznutra unaokolo ozidan,

gdje se u vrhu ćemerom svršava. Vrata su mu okrenuta k jugu, a polumjer opsega iznaša 80 *cm*, dočim mu je dubina neizvjesna, no od nasipa do ćemera iznaša sada visina 2·40 *m*.

Bunar bijaše u kuli, koja je porušena, no zidovi joj se i danas dobro poznaju. Voda je u bunaru živa, te je vazda ima, ali je zapuštena i nečista, no kada se bunar očisti, onda je dobra, dok se opet rušenjem zidina ne naspe i voda pokvari.

Bunar je prilično očuvan, a pristup je k njemu vrlo težak i opasan, kao i kuli stražari, jer vodi strmom ruševinom od samoga kreča i pijeska, koji se ispod nogu osipa, te je najzgodnije, kada se čovjek izuje, pa nogama i rukama puže; jer što sam ja podnio i pretrpio — nikada zaboraviti ne ću, no ću se sjećati samoborskog krša . . . .

Od zgrada još je džamija, a nalazi se odmah na istoku od ulaza u grad i to do 20 *m* u strani od vrata, a na jugu do 30 *m* niže bunara.

Džamija je priprosta; munara drvena, kojoj visina do 5 *m* doseže, te se na nju uspinje uz male drvene merdevine, koje se na tavanu džamije drže, a po potrebi se skidaju i penju se po njima na tavan-munaru. Džamija je od kamena i sedre, te joj se visina kako gdje do 3 *m* — sa zapada preko 8 *m* uzdiže; dužina joj je 7 *m* (s trijemom 10 *m*), širina 5 *m*, te je pokrivena daskom, a iz dvora lijepo okrečena i obijeljena, da se već iz daleka bijeli. Vrata su joj sa sjeverne strane, a visina im je 1·40 *m*, širina 74 *cm*, te ih zatvaraju kanata od dvije daske orahove. I iznutra je džamija čista i uregjena: *prostrta ćilimima*, zidovi urešeni tablama, ispisanim surama iz korana, a pred mihrabom stoje nekoliko čiraka.

Na džamiji nema nikakva natpisa, no ipak narod kaže, a imam samoborski — Mula-Osman-Imamović, ihtijar preko 82 god., tvrdi, da je ovo džamija sultana Bajazita II. (1481.—1512.), a crkva negda silnog i junačkog hercega Stjepana. Tu svoju tvrdnju osniva na 16 carskih „imamskih berata“, koje su njegovi šukundjedi, djedi, otac, a i on sam od sultanâ dobivali, koje on kao oči svoje kod sebe čuva; megju njima je najstariji „berat“ sultana Bajazita II.

Sultan Bajazit II., osvojivši Samobor i našavši u njemu crkvu, pretvori je u džamiju.

Džamiju uredi i prilično joj osigura dohotke osvojenim zemljama, a imamstvo džamije podijeli šukundjedu sadašnjeg imama, koji je tada prešao na islam, te ga osim uživanja s dobarah džamijskih nagradi još i svojim „carskim imamskim beratom“ [1]).

---

[1]) Jako mi je žao, da nijesam mogao doznati za staro plemensko ime prvoga imama, a to krivnjom jednog handžije, gdje je Mula-Osman noćivao i meni o Samoboru pripovijedao. Taj handžija, kad je došao govor: jesu li stari njegovi s Bajazitom II. iz Azije došli i kako je u njihovu porodicu došlo imamstvo, i on odgovori (imam): „Jok effendum! Mi smo bili u Samoboru; a ondje je bio i herceg Stjepan, pa naš šukundjed bivši“ . . . namigne i imam prekine govor.

To se pravo u njihovoj porodici do danas sačuvalo, prelazeći imamstvo s oca na sina, te su oni od feta uvijek imami na Samoboru, a s novim imamom ponavljao se i novi „imamski berat“ sa potpisima sultana, te ih je danas 16 na broju.

No dohotke, zajamčene im sultanom Bajazitom II. uskratiše im bosanski valije, a mjesto toga u novije doba sveza im carigradska vlada u beratima po 355 groša na godinu, koje su do prije 7 godina uvijek u Sarajevu primali. Od onda je zemaljska vakufska komisija i tu stvar uredila. Njihova je porodica ostala vjerna amanetu sultana Bajazita II., te redovito svakoga petka izlazi na samoborske stijene sadanji mladi imam Mula-Abaz, sin Mula-Osmanov i klanja džumu u osamljenoj džamiji.

Kako imama, tako je i „mujezina“ sultan Bajazit II. osigurao svojoj džamiji, poklonivši šukundjedu sadanjeg dizdara samoborskog dobra na Samoboru, a da redovito na njegovoj zadužbini „ezan“ uči.

I on je sačuvao u svojoj porodici do danas mujezinstvo, koja je vjerna ostala darovatelju svom, premda se paša Sijerčić otimaše za dobra samoborska, gdje mu pogje za rukom, da ih prisvoji i nekoliko godina njima upravlja, dok ih opet otac današnjeg starog dizdara ne povrati i djeci ostavi.

Mujezin je isprva stajao na Samoboru, a sada mu je kuća jedno pô sata na domak Samoboru, a oranice i sjenokoše u gradu samoborskom — dizdareva su svojina.

Tako mi priča Mula-Osman i kaže, da je prije džamija mnogo veća bila — koliko i nekadanja crkva, no se rušila dva puta. Razvaline prve džamije i sada se dobro poznaju u gomili kamenja, krečem i pijeskom zasutoj, a jedan dio luka od oltara i sada se poznaje blizu stijene sa istočne strane uz džamiju. Duljinu nekadanje crkve nije moguće odrediti, jer na zapadnoj strmini ispod džamije, gdje su vrata crkvena bila — sve je razrušeno. Ta strmina i glavni je uzrok, da se džamija do sada dva puta obarala, i da joj je duljina (sadašnje džamije) okrenuta po širini negdašnje crkve, te tim je protivu rušenja osigurana.

Prvo popravljanje džamije pada za Mandovan-paše, ili kako ga historija bilježi Malovan Ali-paše 1763. [1]).

Džamija bijaše sasvim porušena, a novaca ne bijaše, niti darežljive ruke, koja bi je iz ruševina podigla. S toga čuvši imam samoborski — Mula-Mustafa, da dolazi novi vezir u Bosnu, načini molbenicu, te megju ostalijem narodom izigje više Čajniča na put pljevaljski, kuda će proći paša i preda mu molbenicu, u

---

[1]) U narodu se zapamtilo ime ovoga valije bosanskoga — „Mandovan-paša“, što znači, kad se s turskoga jezika prevede — „bivô-paša“; a iz „Salname“ za godinu 1295. (1878.), gdje je spisak svih valija bosanskih — zabilježeno je u „Glas. zemalj. muzeja“ g. 1889. knj. II. str. 63. „Malovan“, što bi se tumačilo, kao da je iz Malovana u Bosni. O. Antun Knežević u svojoj knjizi „Carsko-turski namjesnici“ — na str. 73. zabilježio je „Molevan-Ali-paša“ 1177. (1763.) gotovo, kao i „Glasnik“; no opet mi se čini, da je pravije „Mandovan“.

kojoj ga je molio, da bi se porušena džamija samoborska popravila. Vezir primi molbenicu i odnese je sa sobom u Travnik, te ne progje dugo vremena, a eto ti novaca i naredbe preko Ali-paše Čelja, da se džamija na Samoboru popravi. No gdje je sreće, tu je i nesreće! Ali-paša Čeljo budući iz Megjuriječja, gdje mu je i danas porodica Čelja — sazida na lijepoj ledini izmegju sutoka rijeke Janjine i pritoka joj Batovke sebi zadužbinu — drugu džamiju, izgovarajući se narodu, da je u Megjuriječju bolje podignuti džamiju u blizini selâ, a mjestu zgodnijem, no na onim klisurama gledati, kada će ko vrat slomiti. — To njegovo lukavstvo i prijevara vezira ne dopane se Mula-Mustafi, no ga tuži veziru u Travniku za njegovu nevjeru i zamoli ga, da bi popravio zadužbinu sultana Bajazita II., koja u razvalinama već dugo leži. Čuvši vezir za prijevaru Čeljovu, ljuto se razgnjevi, te ne samo, da ga kazni i džamiju mu oduzme, no mu i nekolike čifluke proda, te tim novcem podiže sadanju džamiju samoborsku na razvalinama stare crkve hercegove — okrenuvši je poprijeko, kako i danas stoji.

Drugo popravljanje džamije spada nazad 5—6 god. za kotarskog predstojnika gosp. Brankovića, koga je strašno — kako narod govori — zanimao porušeni Samobor, da ga je više puta pohodio i na njemu teferiče činio, a i testu do u Megjuriječje on je sagradio, kojom su mogla kola ići do ćuprije batovske, s koje se Samobor vidi, no sada je opala . . . . . .

Džamija bijaše strašno opala i brojaše posljednje dane svoga opstanka, dok sadašnji imam Mula-Osman ne saopći gosp. Brankoviću, u kome se stanju džamija nalazi i zamoli ga, da bi on izradio kod vakufskog povjerenstva u Sarajevu dovoljnu svotu novaca, kojom bi se džamija opravila. Branković piše u Sarajevo i dogje 200 for., da se džamija popravi. No i sada se nesreća okrene, te se novac u Megjuriječju potroši oko popravke iste džamije, koju je Ali-paša Čeljo prijevarom sazidao. — S toga opet imam zamoli Brankovića, te on opet izradi u Sarajevu 150 for. i tim se opravi džamija samoborska, pa se sada u dobrom stanju nalazi; a darežljive je ruke prostriješe, te je prilično odjevena — odjevenija, no Ali-pašina u Megjuriječju.

Ovim bismo svršili o staroj crkvi hercegovoj, a kasnije džamiji Bajazitovoj, te gotovo o svim razvalinama samoborskim. No vrijedno je još spomenuti, da se na jugo-istoku do 10 koraka od džamije nalazi u stijeni havan iskopan do 60 *cm* dubok i 30 *cm* u polumjeru, u komu je — kako govore — barut tučen i pravljen, te njim topovi nabijani, kojih sila bijaše na Samoboru. Žlijebovi, gdje su topovi stajali — dobro se u stijenama poznaju, a ima ih preko 2 *m* dugačkih. Osim svega toga, na Samoboru nema nijedne klisure, nijedne stijene, nijednog kamička da je ostao kako ga je Bog sazdao, a da ga nije majstorska ruka ugladila i od njega različite oblike u podobi sandukâ, kolâ, lukovâ, stolicâ, ognjišta i t. d. načinila.

Prema tomu Samobor bijaše tvrdi i junački grad vještog neimara, koji ga je znao u onim klisurama učvrstiti i svaki njegov kamen dlijetom i čekićem ugladiti, a ogromnu kulu stražaru navrh ždrijela uz pustu i visoku klisuru nebu pod oblake dići.

Ja mu se čudim i divim! . . .

* * *

Na istočnoj strani klisura samoborskih, a niz strmine Gostilja prama Drini spuštaju se „Vina“.

„Vina“ su dobila svoje ime od loze, koja se tuda u staro doba mnogo sadila, a i danas se gdje-gdje nalazi. Grozdovi su joj rijetki; bobe duguljaste i ružičaste boje, te slabo slatke i ukusne, no ipak ondašnji žitelji, željni grožgja — u slast ga jedu i muhteber im je.

Na zapadnoj strani Samobora, jedno 300 *m* prije no se dogje u prednji grad — na putu je s desne strane česma.

Voda izvire iz zemlje do deset koraka više česme, te je provedena niz žlijeb na dva kraka, koji se naslanjaju na zid, te čine česmu „dvojku“.

Voda je bistra, hladna i zdrava, te uvijek bez prestanka teče, a govore, da je u savezu sa onim bunarom na Samoboru i da je jedna voda.

Niže česme opet do 600 *m* nalazi se silno groblje. Ono je zaraslo sve u šumu; a vele, da su ovdje pokopani oni borci, koji su pali pri zauzeću Samobora.

Megju grobovima osobito se jedan mezar sa dva četverouglasta nišana ističe na lijevoj strani puta. Nišani su preko 1·60 *m* visoki, te je jedan sa sjevera, a drugi s juga; a na južnom isječena sablja dimiskija i više nje dvije jabuke.

Narod pripovijeda, da je ondje zakopana nekakva djevojka iz Šama, koja je u vojsci turskoj bila i pri zauzeću Samobora poginula, a one dvije jabuke označavaju ponos djevojački — dvije dojke (? Ur.)

Oko groblja na sve se strane pružaju ruševine i zidine, što nam jasno svjedoče, da je ovdje nekada bila varoš — predgragje, a narod govori, da je ondje i testa vodila do na Samobor, što se i danas po poderinama dobro poznaje.

Odmah od groblja na jugo-istočnu stranu prostire se velika ravnica — njiva oranica, koja se zove „Umicala“.

Sa Umicala je divan pogled na Samobor, koji se prama njima uzdiže; po njima se sije različito žito, koje rodi obilno, a sa sviju strana zatvorena su Umicala šumom i plotom ogragjena. Na njima su se — govori narod — vojske pobile pri zauzeću Samobora, no hercegova vojska da je uzmakla, i od to doba njiva se prozvala — „Umicala“.

Od Umicala — do 800 *m* strmo na sjevero-istočnu stranu na podnožju samoborskih klisura od jugo-istoka — pukla je pod

Samoborom ogromna pećina „Mjeljenica“ zvana u podobi peći, gdje se hljeb peče.

Ulaz u pećinu od jugo-istoka je, gdje joj se vrata od prizemne širine od 3·50 *m* sve više šire, dok ne postignu visinu od 20 *m*, te se nagnutim svodom od sjevera prama jugu ne završe u širini preko 10 *m*. Unutrašnji prostor pećine dug je 46 *m*, širok 14—21 *m*, a visina mu gdje-gdje do 30 *m* iznaša.

Pećina je vrlo vlažna i zagušljiva. Po njoj je razbacano stijenje, koje se od svoda otiskivalo, a najviše ga je u sjeverozapadnom kraju, gdje je pećina najviše uzdignuta i najniža, a sve ga je manje k vratima — kako se pećina strmo obara, dok ga sasvim nestane na 15 *m* prije izlaza. Po čemu se ona prozvala „Mjeljenica“, to nijesam mogao doznati, no narod pripovijeda, da je ovdje kraljica Jelena, žena hercega Stjepana držala svoj mrs, t. j. sir, maslo, kajmak i t. d., te joj bijaše ova pećina kao hambar.

Jelena imadijaše mnogu stoku, a bijaše joj na Viogoru prama Samoboru, te joj silno mlijeko tecijaše s Viogora po žlijebovima i ćunjcima do u pećinu, gdje su joj sluškinje sir sirile, kajmak skidale i maslo méle. Njezine su ovce obilno mlijeko davale, a to za to, jer Jelena poznavaše sve trave na svijetu, pa je najbolje izabrala i njima Samobor i Viogor zasadila, gdje su joj ovce pasle i dobro obilno mlijeko davale. S toga se obično u narodu čuje, da na Samoboru ima travâ, koje — kad bi čovjek našao, — ne bi jednu mogao zlatom platiti. No osim toga još narod pripovijeda, da od ove pećine nekoliko frengjija daleko leži silno blago u kazanima zakopano, a uši od kazana da vire iz zemlje toliko, da se može koza rogom o njih otrijeti . . . .

Pri padu Samobora u Mjeljenici je bilo 300 konjanika turskih sakriveno, kao što ćemo kasnije čuti, te je Mjeljenica uzrok, da je Samobor prijevarom zauzet.

Sada u Mjeljenici planduju goveda ljeti, a sigurno i noćivaju, te se po njoj još i divlji golubovi legu, kojih čitava jata imaju.

Iznad Mjeljenice na zapadnu stranu, te gotovo ispod tamnice samoborske — u klisurama još je jedna pećina; ali se o njoj ništa ne zna, jer joj je pristup nemogućan, a narodno predanje o njoj šuti. —

Prolaz ispod Mjeljenice vrlo je strmenit i pjeskovit, te dosta i opasan, a vodi u lijepu ravnicu seocku, koja je pukla na sjeveroistočnom podnožju Samobora izmegju Drine i Janjine.

Ova dolina zove se „Seoca“, a po njoj se prostiru omanje gromile i staro groblje sa ogromnim stećcima, no bez ikakvih natpisa do li šara i krstova, kao i u Megjuriječju nedaleko od džamije batovske, a na lijevoj obali Janjine s obje strane puta, gdje ih ima različite veličine preko 50 komada na broju.

Groblje nije nikada prekopavano, kao ni gromile, pa se nije ništa ni našlo, a da li šta kriju pod sobom osim trulih kostiju ljudskih — to Bog zna! —

No kada je govor o Seocima i Megjuriječju a nalazim se ispod Samobora, da bar ovdje spomenem i gosp. V. Klaića, gdje na str. 122. „Opisa zemalja“ . . , svez, III., veli: „Zvečaj i Samobor, dva stara grada na Drini. Od Samobora, koji se uzdiže pol sata (!) ispod Goražde uz desnu obalu Drine, stoje i sad još dvije kule. U njem stolovaše nekoć ljeti vojvoda Sandalj Hranić i sinovac mu Stipan Vukčić; ispod grada bijaše tada podgradje (suburbium), zvano Megjuriječje, koje se spominje u jednom pismu od godine 1461.“

Ne samo da ispod Samobora ne bijaše „podgragje“ — suburbium, zvano „Megjuriječje“, no ni Samobor nije na Drini, kao ni Zvečaj, pa ni to, da se Samobor uzdiže „pol sata“ ispod „Goražde“. Samobor je od desne obale Drine pô sata udaljen prama jugu, a od Goražda do Samobora ima u pravoj liniji k istoku do 2 sata i pô, dočim Zvečaj leži gotovo (bliže Goraždu) u sredini izmegju Goražda i Samobora na lijevoj obali Drine i to do 40 minuta udaljen prama sjeveru od nje više sela Mašića, a na obronku planine Grada.

Gdje je bilo „podgragje“ ili bolje reći „predgragje“ — spomenuo sam gore, kao i „Megjuriječje“, gdje je Ali-paša Čeljo 1763. godine džamiju sazidao — valjda baš na onom mjestu, gdje je negda silni herceg Stjepan u 1461. godini pismo potpisao i uglavio nekakav ugovor.

Kao gosp. Klaić tako isto i „Шематизам срп.-прав. митр. херц.-зах.“ god. 1890., na strani 135. griješi, gdje svršava riječima: „а зна се, да се и херцег Стјепан у томе крају бавио, што свједочи његова једна повеља, издана у Међуриjечју у долини риjеке Јањине, на подножју града Самобора.“ (!) —

Ja sam sjedio u Megjuriječju, promišljajući o hercegu Stjepanu i njegovoj povelji — sjedio i razmišljao: o čemu bi ta povelja govorila, koju je moćni vojvoda svojom junačkom desnicom potpisao, dok me iz tih sanjarija ne trgnu žena sa čanjkom mlijeka u rukama, a moj drug Savo Kalacanović riječima: „Ded i ti potpiši svome trbuhu povelju, da ti toliko ne huči!“ . . . Tako se ja progjem povelje i prihvatim kašike, da utolim glad.

Dakle pogrješno je, ako se misli, da je „Megjuriječje“ ispod Samobora, jer je ono od Samobora čitav sat udaljeno prama jugozapadu, a tvori ga rijeka Janjina i pritok joj — potočić Batovka, koja teče od juga kroz Batovo, ili kako ga još narod Batolo i Batol [1]) zove, i u Janjinu se ispod džamije saljeva, gdje s Janjinom zatvara lijepu i prostranu dolinu — Megjuriječje. U njemu sam ja bio i znam gdje je — ja sam se potrudio i dva puta ga obišao, a

---

[1]) Ovo nas selo i džemat Batovo sjeća na ono u „Glasniku zemaljskog muzeja“ g. 1890., knj. IV., str. 393., „I tome je imenu korijen stari ilirski „bato,“ što znači knez; Batovo bilo bi dakle kneževski grad“ i t. d.

kome je teško putovati, neka zaviri u „Special-Karte von Bosnien u. Hercegovina“ — Goražde u. Čajniče — pa će na 36° 45′ istočne dužine od Fera i 43° 39′ 30″ sjeverne širine naći zabilježeno „Medjurieči“. —

Samobor je visoka hridina, koja se od sjevero-istoka prama jugo-zapadu strmo ruši, na kojoj je pukla samoborska strma râvan, opervažena strmim i nepristupnim klisurama, izmegju kojih je najviša jugo-istočna, koja se okomito sa podnožja Samobora do vrha diže, gdje orlovi svoja gnijezda viju. Ovuda su se — kako pripovijedaju — u staro doba na konopce spuštali ljudi, te svojim agama i begovima tiće orlušiće (sokoliće) hvatali, koji su ih za lova učili i upotrebljavali. I sada se ovdje vigjaju orlovi, te po svoj prilici i danas u samoborskim stijenama viju gnijezda, no niko ih više ne uznemiruje kao prije.

Ravnica se samoborska ore i žitom sije, a nešto je i u sjenokošu pušteno, no prilično je po njoj razasutih: krušaka, jabuka, šljiva, jasenova, a sa istočne strane uz džamiju i jedna trešnja, pod kojom se ljeti teferiči kupe, a u luku uza stijenu, gdje je negda oltar crkveni bio — lože vatru i peku kavu. —

Teferiči se najviše kupe od Blagovijesti do Gjurgjeva dana, jer je divan pogled sa Samobora na sve strane, a osobito sa sjevero-istočnog ruba preko Drine, gdje se dižu valoviti brežuljci, ispresijecani rodnim poljima, a načičkani veselim selima, dok ti se pogled ne izgubi u daljini tamnih i gustih šuma, a prsa ti se napoje divnog miomirisa samoborskih trava, koje su tada u najvećem cvijetu i mirisu. Tada narod govori, da je najbolje izići na Samobor, a osobito onima, koji pate od prsiju, jer će tude naći lijeka, kao nigdje u svijetu — jer što je god Bog dao najljekovitijih trava, te je kraljica Jelena probrala i njima Samobor zasadila.

S toga onoliki miris na Samoboru i oni teferiči, gdje staro i mlado, slabo i nejako iz okolnih sela vrvi, te u pjesni i kolu po čitav dan provedu, naslagjujući se pogledom divne prirode, a okrepljujući prsi miomirom ljekovitih trava — slave kraljicu Jelenu i njenu dobrotu u zvijezde okivaju, a gorko oplakuju nesretnu sudbinu njenu . . . . .

* * *

Od starina samoborskih nije se mnogo sačuvalo. Jedino su hrastove grede u prozorima i vratima, a jedna iz zida, što vele da je od podruma hercegova — do 3 *m* duljine strši još neistrula. U kapijama ćeš naći gvozdenih baglama, a na munari samoborskoj privezano je uz bakreni alem koplje gvozdeno, do 50 *cm* dugo, koje se je u Samoboru našlo. Osim toga nema više ništa, a govore, da je najviše topova bilo. Topovi su svi odneseni na splavovima u Višegrad, a najveći — „Šiba“ zvani, — i sada je u Lijevnu.

Jedan je — kako narod pripovijeda najmanji — ostao na Samoboru, a to, jer nije ništa valjao. No i njega prije 20 god. — upregnuvši Čajničani do 10 jarama volova — prevukoše na silu Batovljana u Čajniče, gdje je dizdar samoborski išao u Sarajevo, te se rahmet-ile Ded-Agi Čengiću tužio na Čajničane, da su mu na silu oteli top sa Samobora; ali ništa ne učini, no top osta u Čajniču, gdje i sada jedna polovina topa — uži kraj stoji, a širi je u zemaljskom muzeju u Sarajevu.

Top je gvozden, a širi je kraj sastavljen od samih dûga, na koje su opet gvozdeni obručevi nabijeni, da poput uske, a duge bačve — stapa — izgleda, koji je u drugi ljeveni kraj utaknut, na kome se opet od 12·5 *cm* nataknut gvozdeni pâs nalazi, a iza ovoga šuplje gvozdene dvoje uši od 7 *cm* visine.

Širi kraj topa dug je 77 *cm*, na kome je nabijeno 8 obručeva u duljini 46·5 *cm*, a ostalo 31 *cm* uvučeno je bilo u uži ljeveni kraj. Obručevi su različite širine 5—7 *cm*, i debljine 6—7 *mm*, a debljina dûga iznaša 6 *mm*. Premjer zjala iznaša 29 *cm*, a otvora 23 *cm*, te se prama unutrašnjosti sve sužava do 16 *cm*.

Uži kraj topa dug je 85 *cm*, kod koga je premjer kod usta 18 *cm*, otvora (šupljine) 6·5 *cm*, te se u dnu svršava debljinom u premjeru od 16 *cm*. Od usta za 22·5 *cm* prama kraju topa nabijen je gvozdeni pâs: širok 12·5 *cm* i 2 *cm* debeo; a iza njega za 16·5 *cm* opet je obruč od 8 *cm* širine, na kome se sa dvije strane uši uzdižu od 7 *cm* visine sa šupljinom od 3 *cm* u premjeru, a iza njih je još 25·5 *cm* topa i tu se svršava.

Top je bio zaglavljen na falji čavlom čeličnim, a zaglavili su ga — vele — kad je Samobor zauzet. Novu falju provrtio je neki tufekčija (puškar) Topal zvani, pošto su ga u Čajniče dovukli, te su muhamedanci pri raznim zgodama iz njega pucali, a najviše o ramazanu i bajramima, kao i sada. Poslije okupacije počeli su i pravoslavni o nekim svojim praznicima iz njega pucati, te bi ga tom prilikom prevlačili s „Musale“ k crkvi, gdje bi u avliji crkvenoj stajao, dok ne bi muhamedancima trebao, a oni bi ga opet — svezavši ga konopcima za uši — prevlačili na Musalu, te je tako top kao klada prevlačen: sad tamo, sad amo! . . .

Top je prije 5—6 god. bio čitav, no pravoslavni, pošto im ne stane baruta — napune ga dinamitom o Božiću i pripale, a top pukne i rastavi se na dva komada i mnoštvo treskotina. Srećom nikoga ne râni, premda je svijeta prilično bilo, jer komadi k zemlji odoše. Iza toga se pucalo iz tanjeg kraja a deblji je ležao u crkvenoj avliji, dok ga ja predlanjske godine (1890.) ne poslah u sarajevski muzej.

Top nije nikada bio na kolima, a kada se iz njega puca — pod otvor mu se metne kamen, a uži kraj malo se zakopa u zemlju i kamenom podupre, da manje zemlju rije, te tako jedan ga puni, a drugi falju dobro prstom pritisne, jer — vele — ako oduši,

odmah će puknuti. S toga se mnogo puta događjalo, a da je pri punjenju puknuo, te mnogoga već nasakatio, da ga se sada i najserbezniji plaši puniti. Tako je o Božiću 1890. godine pri nabijanju pukao, da je Simeona Višnjića do 3 *m* od sebe preko zida svalio, a držalo, kojim ga je nabijao, odbacio do na testu (80 *m*), koje je Simeonu dva prsta (mali i do njega prstenjak) u lijeve ruke odbilo i grdno ga barut po tijelu ranio, da je nekoliko mjeseci u bolnici ležao, a drugoga, koji je falju držao — na zemlju svalio i ruku mu izderao. S toga naredi kotarski ured, da se top okreće u brdo Cicelj, kada se puca, jer bi mogao koga na testi nagrditi; pa se sad rijetko puca. . . .

Ta opasnost, meni se čini, da je od hrapavosti topa, gdje zaostane vatre od čagji i krpetina, koja pri nabijanju prah zapali.

* * *

Samobor je stari grad, a kada je sazidan i ko ga je sazidao ništa se ne zna. Samo narod pamti, gdje su stari pripovijedali, da je ime dobio od bora, jer na onim klisurama, gdje je Samobor, bijaše sâmo jedan jedini bor. Po tome jednom „samo boru", prozove se čitavo mjesto i grad „Samobor".

Samobor bijaše u starom „Podrinju" ili „Drinskoj knežini", koja oko godine 1376. za Stjepana Tvrtka I. otpade od srpske države i pridruži se bosanskoj, kojom u ime bosanskih kraljeva upravljahu velike vojvode humske od porodice Hranića[1]). Za velikog vojvodu Sandalja Hranića (—1435.) i sinovca mu Stjepana Vukčića (1435.—1466.) zna se, da su na Samoboru često ljeto ljetovali[2]), a god. 1461., da je u Megjuriječju, jedan sat na jugo-zapadu od Samobora — u dolini rijeke Janjine izdao Herceg Stjepan jednu povelju[3]).

Kada je Samobor pao — ne zna se tačno godina[4]), no jedino se zna, da je bio tvrd grad i da je dugo turskoj sili odolijevao, no najposlije za Bajazita II. (1481.—1512.) prijevarom u njegove ruke pao i to u početku njegove vladavine, kao što su i svi gradovi Bosne ponosne i kršne Hercegovine zauzeti — izdajom i predajom!

O padu Samobora evo što nam narod pamti:

Herceg Stjepan imadijaše sina, pa kad odraste i bude za ženidbu, isprosi mu stari babo djevojku — lijepu Bosanku, i sakupi kitu i svatove, te on sâm na čelu svatova podiže se, da dovede

[1]) Klaić: „Poviest Bosne", str. 25.
[2]) Klaić: „Poviest Bosne", str. 276.
[3]) Klaić: „Opis zemalja" . . ., str. 122.
[4]) Može biti da bi se iz prvoga „berata" Bajazitovoga znalo, ali za fajdu, kad ga ne će da donese imam u Čajniče, a on sâm reče, kada sam ga pitao za tariju: „Ja svoj berat gledam, a za druge me nije briga!" te mi se čini, da će njegov biti od sultana Selima (?).

svome sinu vjernu drugu, a Jeleni — svojoj ženi mladu snahu i u kutnjem poslu valjanu zamjenicu. Svati odoše Bosni ponosnoj, gdje ih stari tâst — knez bosanski, lijepo dočeka, a još ljepše darovima dariva i isprati . . . . . No gdje je sreće, tu je i nesreće. U putu puhne jaki vjetar i digne duvak sa djevojke, a ispod duvaka sine lice, kao žarko sunce, a dva oka, kao dva fildžana, koja starome junačini hercegu Stjepanu živo srce pokosiše i ne može ranjenom srcu svom odoljeti, a da joj mladoj svekar — babo ne obljubi bijelo lice — baš u putu na prvome konaku[1]) . . . . . Kad je bilo jutru na uranku, svi svatovi čili i veseli, a stari herceg nešto je tûžan, zanesen; pa i ne sluteći svatovi, kakvu je prijevaru svome sinu učinio i pred Bogom strašno sagriješio, a pred svijetom obraz ocrnio — krenu poljem pucajući i veselo popijevajući . . . . . Kad su bili blizu Samobora, ugleda ih Jelena, te sa sinom istrči snasi na susret i uvede je u bijele dvore, a ne sluteći jadna, koje se crne misli vrzu njenom mužu — hercegu po glavi i koja će ih crna kob brzo zadesiti: vesela je i uz svatove popijeva tanko glasovito. No ne progje dugo vremena iza svadbe, a u hercegov dvor, kao da puče grom . . . . .

Stari herceg, kad ne može dalje da trpi unutrašnju borbu srca svoga, koju mu snaha svakim danom većma raspaljivaše, dozva sina i potajno mu otkrije neočinsko srce svoje moleći sina, da mu ustupi ženu — snahu svoju: „jer bez nje — veli — nije mi smrti, ni života; a tebe će babo boljom i ljepšom oženiti: biraj, sine, širok ti je svijet!" . . . .

Ove riječi sina poraziše; ubiše ga i u grob svališe, pa kroz plač promuca: „O, babo, dobri babo! Kakve su to crne misli; kakav li je to kobni razgovor! Zar sinu . . . . . . svome sinu ženu uzeti?! O, babo, boješ li se Boga!? . . . . . Ne! nikada to ja ne mogu dopustiti; ja je ne dam; ja ću je braniti, dok mi je ruse na ramenu glave; meni druga ne treba, ja sam nju izabrao — ona je mome srcu omiljela! No te kunem Bogom višnjijem i sinovske ti ljubavi: progji se tih crnih misli; progji se tog nesretnog govora! O, ne misli više o tome i ne govori tako ti sreće i desnice junačke!" . . . . . . No slabe su ove riječi bile, a da slijepog i ogrezlog u ljubavi hercega — baba svoga odvrati sin od divlje i životinjske nakane njegove; jer prije bi ga smrti privolio, no što bi se okanio ljepote Bosanke . . . . na silu ote ženu sinu svome . . . .

Gorko ucvijeljen sin i pred svijetom osramoćen roditeljem svojim, skoči na noge lagane i pošljednje riječi izustivši: „Ni svojoj

[1]) Ugledni gragjanin i trgovac, gospodin Petar Jovović u Trebinju, a rodom iz Popova, otkuda je i moj otac bio — on mi kaže, da su svatovi zanoćili i herceg obljubio svoju snahu, gdje je današnji „Ljubuški", i da se po tome prozvala varoš „Ljubuški." Djevojku su vodili iz Bosne — od Lijevna u Blagaj (tako se u Hercegovini pripovijeda), te bi ona Orbinijeva: „Vulatko figliuolo d' Ivan Catunar di Ciavaglina (questa terra è in Popovo)" otpala, jer Popovci o tome ništa ne znaju. Vidi „Чупић Год.", knjiga X., strana 149.

glavi ne ćeš biti gospodar, a kamo li tvrdom Samoboru gradu!" ode turskom caru: poturći se i uzme silnu vojsku, te udari na očevinu svoju.

Dugo je vojska ležala u Megjurječju, vraćajući se od Samobora, gdje ih junački vojvoda hrabro odbijaše, i teško da bi ga ikada predobili, a da se lukavi sin hercegov ne domisli varci, te potkova 300 konja pločama naopako, i dognavši jedne noći vojsku do grada, odvoji konjanike i sakri ih u Mjeljenicu ispod Samobora. Kad jutro osvanu i opaze straže hercegove, da vojske nigdje nema, a po tragu konjskom mišljahu, da je pobjegla — pogju u potjeru, a ostave gotovo prazan grad. U to najure konjanici iz Mjeljenice u otvoreni grad i zauzmu ga, pa kad se hercegova vojska vrati gonjena od pješadije turske i htjedne se u grad zatvoriti — dočekaju ih konjanici teški, te grdni pokolj bude na njivi „Umicalima", gdje hercegova vojska uzmakne, a Samobor u turske ruke pane. U gradu se zadesi hercegova ljuba, pa da ne dopadne krvnicima u ruke, skoči ispred kule stražare niz stijene samoborske, gdje joj do zemlje ni komad komada ne dostiže. Jedino su joj zlatna puceta iz kosa — kako je letjela — zapela za granje na klisurama, koja su do neke godine visila o gajtanima, a vješte nišandžije često se puta nadmetahu, koji će ih svaliti; no nijedan ne bi dobre sreće, da ih svali, dok gajtani ne istrunuše, i puceta zapadoše megju klisure, pa im danas traga nema.

Tako narod pripovijeda o padu Samobora i „nevjeri hercega Stjepana", koje se i historija sjeća, pa dobro veli Rus Majkov u svojoj „Историји српскога народа" na str. 179. po Lukariju („Annali di Rausa", p. 97) ovo: „Стефан, пошто му тјелесна жеља надвлада сваки стид, учини што бјеше учинио Јован Палеолог, цар византијски, с кћерју цара трапезунтског, а женом свога сина Мануjла, и Владиславу на силу оте лијепу жену, која бијаше кћи Марина Мартијана, русанског кнеза." — No osim Majkova — Lukarija, još o tome govori i Tuberon, a na osamdeset i dvije godine poslije samog dogagjaja zabilježio je carski poslanik Scheper, putujući po Hercegovini, narodno predanje o Stjepanovoj otmici, kako to gosp. Lj. Jovanović u „Чупићевој Годишњици"— knj. IX. u raspravi „Ратовање херцега Стјепана с Дубровником" (1451.—1454.), koja zauzima od 87.—198. str. — navodi na str. 147.—151.; a na str. 148.—149. veli ovo: „Владисав је већ био момак за женидбу и Стјепан му је био испросио дјевојку, али, кад је доведоше, њена љепота занесе Стјепана и он је оте од Владисава. Природно је било очекивати, да Владисав не ће то отрпјети, а тако ни Јелена."

No kako on tu raspravlja i navagja uzrok ratu izmegju Stjepana i Dubrovnika, to on gornja pričanja i navagjanja dovodi u sumnju, a na kraju, gdje počinju „Додаци напоменама" od str. 191. do kraja, veleći na str. 196., „Из листина дубровачко-млетачког и ватиканског архива види се, да су се Дубровчани и завадили и заратили са Стјепаном много прије него им је Владисав приступио." —

Slično gornjem pričanju naći ćemo i u „Glasniku zemalj. muzeja" god 1891. knj. II. na str. 222. ovo: „On (t. j. herceg Stjepan) je imao tri sina, od kojih se najstariji zvao Ladislav, koji je za suprugu imao Anu Kantakuzen (!!), ženu roda plemenita i osobito kreposnu. Kad je vojvoda bio već u godinama, ne obazirući se baš osobito na sina, a jošte manje na nevjestu, uzme za priležnicu bludnicu jednu i dovede je u dvor. Doznavši to sin i nevjesta potuže se na to ocu, ali se on, koji je bio obikao raditi sve po svojoj glavi, ne obazre na njihove riječi, nego je radio sve to gore. Ogorčen s toga Ladislav, dogovori se s nekojim gragjanima i protjeraju vojvodu, koji od osvete pošalje poslanika k Muhamedu, pozivajući ga u pomoć." —

Kako je „Ana Kantakuzen" zapletena u gornji citat, najbolje nam kaže Majkov u svojoj „Ист. срп. нар." na str. 178.—180.; a da je Vladislav bio s ocem u zavadi, to nam potvrgjuje onu narodnu o nevjeri hercegovoj, pa možda i uzrok ratu izmegju Stjepana i Dubrovnika; no ne pád Samobora u tom ratu (1451.—1454.), pošto povelja megjurječka (1461.) tvrdi, da je još dugo bio u vlasti hercegovoj, a sigurno i njegovih sinova, te je po smrti sultana Muhameda (1481.) u prvim godinama vladavine njegova našljednika Bajazita II. pao u turske ruke.

Različito. — Различито.

Јунакиње.

Приопћио **Иван Зовко.**

Стари свијет познаваше некоја јуначка женска бића под именом Амазонака. Ко су биле те чудновате јунакиње, што се све о њима приповиједало, каква су киклопска дјела изваћале и како им се домовином означиваше непрегледне степе древне Сармације — о свему томе ми не ћемо овдје говорити. Но ми ћемо истек овдје говорити изнимно о томе, како и наш народ приповиједа о некаквијем јунакињама и њиховим херојскијем дјелима и о надчовјечној им јакости.

Ове јунакиње народ напросто зове „Гркињама", те им приписује, како су оне и колосалне оне громадне стећке попут перца у својијем прегачама пјевајући и предући кудељу под великијем бременом дрва, која би некако

пртиле у другу прегачу отрага — својијем кућама снашале, или гдје би већ хтјеле и нанијетиле.

Покрај овакве скаске о иначе туђијем јунакињама, знаде народ приповиједати чисто и о својијем, којих је највише било у оно вријеме, кад бијаше доба силног ратовања и другијех јуначких дјела.

Најпрвље су му и најзнаменитије некакове „Скочи-дјевојке". Њихову снагу и јунаштво не надмашише ни највећи јунаци свијета. Није га мајка родила нит ће га икада родити, ко би их могао у чему од јунаштва наткрилити. Особито се истицаху у скоку и бацању камена с рамена (уметање). Оне прескачу, као преко какве сламке дуги бјелосапац нож, који је узет између најбољег и најљепшег пусата (оружја). Окрену га (нож) шоцом (оштрацем) уз брдо (усправ, горе) и забију у земљу, па отуришу (сједну) и подвију ноге и ухвате се рукама за ножне палце и онако сједећке прекрштених (подвијених) ногу, ђипе (скоче) и сурну (исто скоче) преко ножа ништа ти лакше, кô бијесне. Па како су јунакиње, није им махане пи попити. Кишу божију могу у се салити (попити), а не ће се натиквиђати (опити) нити ће се ишта на њима познати. А од свијех игара најмилија им је и најдража била игра „пилав". Велики касапски (месарски) нож (то је та игра пилав) колико им се затукао и забио у земљу све до врха камза (онај дио ножа, што се држи у руци), оне га ипак клечке држећи руке на леђима најлакше зубима изваде, па се макар и други натезали (нагонили, мучили), да видиш, помучно га и рукама истегну из земље.

Друга врста народнијех јунакиња, јесу „Мушкобараче". Све им је ервахи (исто), кô у мушка. Цркоше, да чине све, кô што мушкадија чини. Јазук (штета) што их је Бог женскима створио. Оне се и облаче по мушку и говоре по мушку и све им је по мушку. Прије, кад су биле силне војске и ратовања, душа им била ићи у војску и војевати. О многима (мушкобарачама) се казује, како би се заћосале (заљубиле) у друге дјевојке (праве), те би их често пута и превариле, њима се и оженилe, али би им биле горопадне (свирјепе), — кô кад их није Бог за то створио. На све, што је женског еспапа (накита) мрзиле су, кô ђаво на крштену душу. А кô њихова посла и ничијег.

Četvrtak kao narodni opći praznik u okolici jajačkoj.

Priopćio **Sadik Ugljen.**

U jajačkom kotaru, u općini Sipovac, selu Vražiću, postoji jedan narodni običaj, koji se drži za veliku svetinju. Taj se običaj sastoji u ovom:

Stanovnici sela Vražića, bez razlike vjeroispovijesti, — muslomani i kršćani — drže četvrtak kao najveći praznik. Oni, kako nastupi proljeće, pa sve dok se žito ne požnje, ne će da rade četvrtkom nikakvih poljskih poslova, a taj običaj zovu „uvjet". Kada i kojim je povodom narodni praznik postao, nijesam mogao

doći u kraj, samo znam to, kako su mi Jajčani pričali, da narod misli, kad bi u taj dan radio na polju, onda neka se ne nada da će išta s njive u kuću unijeti; dakle to oni čine u ime spasa zemaljskih proizvoda. Ta svetkovina traje od proljeća do žetve, a čim se žito požnje, prestaje i „uvjet", pa onda narod radi kao i obično.

Nije mi za čudo, što se kršćani drže tog običaja, jer u njih ima i drugih svetkovina, da im je zabranjeno raditi ma kakav posao, ali jest za muslomane, kojima je slobodno raditi na sami Bajram, najveću njihovu svetkovinu, svakovrsne poslove.

Kažu, da je bilo hodžâ, koji su nastojali iskorijeniti taj običaj. Ali sve zaludu jer: „Utamani prije selo, pa onda običaje".

Jedan hodža, koji je prilično bio upoznat s vjerom, znajući da se to nikako ne slaže sa šerijatom, upotrijebi sva sredstva, da to jednoć ukine, ali umalo ne nastrada, jer se na nj diže kuka i motika, pače bilo ih je i takih, koji odoše u Travnik tražiti fetvu od muftije, da im se taj običaj ne ukida. Pa zbilja i isposlovaše Vražićani takovu fetvu, po kojoj smiju i nadalje obdržavati taj svoj običaj. Od tada imaju seljaci sela Vražića mir i svetkuju svoj četvrtak.

Градина Крушевац.

Приопћио **Лука Грђић-Бјелокосић.**

Јужно од фојничког котара један сахат од међе у котару коњичком, находе се на једној оштрљатој главици рушевине средовјеког градића, који народ зове „Крушевац".

Са три стране града стрме су литице, које су обрасле разном шумом, а са четврте (сјеверне) стране находе се три опкопа: први је и најдубљи опкоп одмах до зидина града, други је опкоп од првога одмакнут за једно 15—20 *m*, а трећи од другог за 10 *m*.

Сјеверно и сјевероисточно од града находи се невелико пољице, на коме су данас сјенокоси становника из џемата Дусине котара фојничког и становника из Неретве котара коњичког. Около ових сјенокоса находи се више рушевина од кућа и стаја и многа старинска гувна. Према томе бих могао рећи, да је ово сад пусто мјесто некада било насељено.

Изнад ових сјенокоса сјевероисточно од града за једно 3 километара пута имаде једно врело, на коме је са свијем просто ограђена чесма. Ово врело зове народ Кнежевац.

О овом граду прича народ:

При заузимању Босне становао је у овом граду некакав кнез, који је из града пријечио пролаз из Дусине у Прозор. Овај се град није могао за дуго заузети ради његове тврдоће. Кад виде Турци да му јуришем не могу ништа, опсједну град, те запријече сваки улаз. Успркос томе грађани су се

дуље времена у граду одржали. Једнога дана ухвате Турци једну бабу, те јој запријете, да ће је убити, ако не каже, одкле у граду вода. Баба им на то одговори: „Ја богме не знам, него затворите коња пастуха од четири године, те му за четири дана не дајте воде; онда га поведите по овом пољу, па гдје закопа ногом, ондје копајте, па ћете наћи воду!“ Турци тако учинише, и нађу водовод, који је са Кнежевца воду у град водио, пресијеку воду и тако им се град преда.

Народ још прича, да под зидинама овога града има топ, па увијек из земље риче, кад ће бити какве војне.

Обје ове приче причао ми је хоџа Салчинић из Дусине.

Сјеверно од града један сахат далеко под Тискавицама находи се неколико рушевина. Народ прича, да је ту била некаква веома стара варош. Ове су рушевине обрасле врло великом шумом. Ја сам их видио врло мало. Хоџа Салчинић причао ми је, да је он пред 20 година доходио и да је виђао једну широку калдрмисану улицу и са обје стране по десетак овећих рушевина од зграда. Овом приликом, кад је са мном путовао, није се могао намјерити на те рушевине. Варош се је находила на потоку под Благојевим долом. Овај поток и још један близу њега, што је пресушио, обзидани су зидом. Камење је доста крупно и тесано. Управ на овом потоку састајала су се четири пута. Сада су веома обрасла шумом, али се ипак ширина добро може распознати. Један пут водио је са планине Битовње, други са Погорјелице, трећи на Краљево гувно, а четврти према граду Крушевцу. Пут са Битовње до вароши па отален до града широк је 3—4 *m*, а онај од Погорјелице до Краљева гувна 2—3 *m*. Лако се може распознати, да су путеви били калдрмисани, премда су веома зарасли шумом, те се на сред пута може наћи тако великих букава, да их не би два човјека обухватила.

Odakle je došlo ime „Šokac„?

Narodna pripovijetka.

Priopćio **Sadik Ugljen.**

Gotovo po cijeloj Bosni čućemo, da muslomani i hrišćani nazivlju katolike „šokcima“, pa i sami katolici po gdje-gdje nazivlju se tim imenom i svoju katoličku vjeru — šokačkom vjerom. Već su mnogi pokušali protumačiti odakle i kako je to ime došlo. Evo kako o tome muslomani pričaju.

Kad je Osmanlija započeo osvajati Bosnu, onda su bosanski katolici počeli bježati preko Save u Hrvatsku i Slavoniju. Kako je Osmanlija napredovao u svom osvajanju Bosne, tako je napredovala seoba bosanskih katolika preko Save. Ovi bosanski iseljenici, koji su se bili razjahali u Hrvatskoj i Slavoniji, ne smjedoše tu ostati, bojeći se, da i ovamo Osmanlija ne dogje, pak počeše prelaziti

u Magjarsku. Magjari, kad vidješe, gdje dolazi hrpa po hrpa bosanskih iseljenika zavikaše: „šok šok“ — puno puno[1]), dakle puno iseljenika. Ti bosanski iseljenici ostaše neko vrijeme u Magjarskoj pod imenom „Šokci“, a malo iza toga kad se vratiše u Bosnu, donesoše na sebi to ime, te se i dan danas njime nazivlju.

Ovako mi pripovijedahu Ibrahim-beg Kulenović i Mujaga Spahić u Jajcu.

О старим гробовима у околини Грахова.

Приопћио учитељ **Сава М. Бабић.**

Мало је у Босни мјеста, а да се у њима налази толико старих гробља, као што у Грахову. На све стране, куд се год кренеш, наћи ћеш на старо гробље, које нас сјећа житеља ових крајева из древног доба, који су своје кости овдје оставили.

Гробља има много, но ја ћу да о овим проговорим.

Одмах Грахову на југо-истоку налази се највеће такозвано Мраморско гробље, које састоји по прилици од хиљаду гробова. Ово гробље, које има облик елипсе, стере се на обје стране џаде (цесте), која води из Грахова у Ливно. Надгробно камење разноврсне је величине и облика. Понајвише има то камење облик пачетворине, но има га и у облику квадрата. На једној плочи, дугачкој 1·5 *m* а високој 40 *cm*, види се у једном ћошку усјечен урес у подоби дна од чаше. Натписа нема, као што у опће на ниједном надгробном камену нијесам нашао трагова од натписа. Много камење из овог гробља развукоше течајем времена да га употребе у разне грађевине. Други споменик показује пет удубина, усјечених у облику дна од чаше а поредaних тако, да творе крст. На трећој надгробној плочи примјетио сам врло истрошени лик цвијета.

Сељаци приповједају, да је на једној плочи био овај знак: озго мјесец, а оздо испод њега сунце. Овај се је камен још године 1879.—1880. употребио негдје у грађњи. Многе су гробове у овом гробљу отварали и у њима налазили по више човјечијих костура. Тако је овдашњи управитељ испоставе г. Дујо Ковачевић у 1887. години један гроб отварао и у њему нашао девет костура. Костури су били положени један по другом. Главе су им биле више прама западу окренуте. Костури су послије у исту гробницу — онако како су и били — покопани. — Године 1880., кад је овдје као управитељ испоставе био политички пристав Ј. Билбија, отворао је такођер један гроб у овом гробљу, и нашао је, како под сигурно приповиједају, у том гробу једну свилену кошуљу, која је још сасвим чврста била (? Ур.)

У „Мраморском гробљу“ и у близини његовој налазили су такођер и старих новаца, између којих је један још од Тита (79. п. И.), гдје се натпис

---

[1]) U turskom jeziku znači „čok — čok“ mnogo mnogo.

сасвим тачно читати могао. Овај новац, као и један од Цезара Октавијана Аугуста, који се такођер овдје нашао, послао је овдашњи управитељ испоставе Д. Ковачевић земаљском музеју у Сарајеву. Народно предање не говори ништа стално о овом гробљу.

У најновије вријеме „Мраморско гробље“ измијешано је с новим православним гробљем, те се је кроз то много надгробно камење искварило, а много се је и за грађевину употријебило.

* * *

На сјеверо-источну страну Грахова, управо под једном старом „Градином“ у близини православне цркве, налазе се тако звана „Три гроба из старог доба.“

Три гроба из старог доба велике су три плоче у облику пачетворине, а једна је од друге по $^1/_2$ *m* размакнута. Између тих плоча прва је дугачка 1 *m*, широка 80 *cm*, а дебела 30 *cm*; друге су двије мало помање. На овим плочама не може се никакав натпис опазити, а нема ни других знакова, јер су плоче доста искварене, а доста и окрњене. Године 1887. отворио је управитељ овдашње испоставе један између поменута „три гроба из старог доба“, гдје сам и ја присутан био. У том отвореном гробу нађосмо три човјечија костура. Два су била врло велика и то по прилици мушка а један трећи најмањи, и то је по прилици женски. Двије су лубање невјеројатно велике, једна помања, а руке су биле необично дугачке. Гробница је била врло дубоко ископана, испод плоче скоро за један метар и по, костури су овако у гробу лежали: два су лежала на дну гроба један до другога, а трећи је по њима положен био. Сва три костура т. ј. главе њихове биле су управо напрама западу окренуте, те је лежала глава на глави. —

У средини гробнице нађосмо двије врло малене паре, на којима се је — премда су биле сасвим зарђале и изједене — ипак могао опазити натпис. Ова два очито римска новца предана су земаљском музеју заједно са осталим старим новцима из околине граховске.

Ископане костуре — поставивши их, како су и били — закопасмо опет у исту гробницу, и тако се и данас у њој налазе, а плочу употребише сељаци у неку грађевину.

Народ ово приповиједа о овом гробљу:

„У давна и давна времена, кад је овдје неки другојачији народ живио, него што је данас — има томе на хиљаде година — тако старци наши приповиједају — био је обичај, кад се сватови с двије противне стране сретну да се одмах побију. Тако је било и овдје. Једни су — кажу они — са сјеверо-источне, а други са југо-источне стране дошли, ту се потукли, гдје је од једне странке погинуо младожења, млада и ђевер. Од друге странке погинула су двојица, ваљда два стара свата, те су напосе и укопани.“ —

* * *

Два сата пјешке из Грахова — односно Арежиног бријега, на југо-западну страну — лежи село Пећи у врло бујно-романтичном предјелу, под гором Уилицом, од које се један огранак именом „Замрштен“ одваја и изнад Пећи простире, те је тако то сеоце са три стране затворено. Име своје „Пећи“ добило је село отуд, што ондје има много пећина.

На југо-западну страну под Уилицом-планином — на једном брежуљку — лежи једно старо гробље, у коме има око 80 гробова. Усред гробља има један усправан мрамор, око 1·5 *m* висок. Из планине, која се изнад гробља стере, долази вода, која је у неколико и гробље орушила. У орушеним гробовима налазили су многе кости.

* * *

На источну страну Грахова — односно Арежиног бријега, 4 сата пјешице у селу Грковцима, на лијевој страни главне џаде (цесте) налази се такођер једно старо гробље, које састоји од једно 90 гробова. Гробови су у облику квадрата, а леже у једном љескару. На гробовима се не може никакав натпис опазити. Близу овог гробља налазили су такођер старих новаца — а у сусједном селу Доњим и Горњим Пеуљима још се највише нађе старих новаца. Али на жалост све ове новце, што се нађу у овом селу, неразумни сељаци до сад би носили у Книн и ондје продавали, но већ је наређено, што треба, да се оваки налази у будуће набаве за наш земаљски музеј.

Posušje.

Priopćio učitelj **Nikola Barišić.**

O Posušje gn'jezdo sokolova,
Od starine junački mejdane!
U tebi su sileni junaci,
Behijani mladi vitezovi!
(Nar. pjesma.)

Posušje za rimskoga gospodstva bijaše utvrgjena tačka drugoga reda, kao što svjedoče mnoge razvaline, koje se i danas nalaze okolo mjesta.

U njemu je sjedište kotarske ispostave.

Mjesto ovo pouzdano može očekivati bolju budućnost. Jamac nam je tome velika radišnost onog trudoljubivog naroda.

U istom mjestu ima crkva rimokatoličkog obreda.

Podneblje je veoma zdravo i prijatno, a poljice baš divno sa zelenijem livadama, plodnim i prostranim oranicama, osutim i kićenim brežuljcima.

Posušje po svoj je prilici dobilo ime od toga, što je pred nekoliko stotina godina bilo vrlo podvodno. Priča se, da je kralj Tvrtko podijelio ovom mjestu 15.000 dukata, da se iskopa prokop, kuda bi voda otekla. Taj isti prokop koritom je današnje rijeke Topale, pak otuda ovdašnje stanovništvo mnije, da je mjesto dobilo ime Posušje.

Četiri kilometra južno od Posušja vide se ostanci tvrgjave Gradačke, čiji su zidovi sagragjeni po pradavnom gragjevnom običaju. Tvrgjava i danas se proteže u površini do 400 četvornijeh metara. Svud uokolo opasana je debelim zidom, koji je imao samo jedan otvor, kuda se je ulazilo u kulu. U toj tvrgjavi, kao i ispod nje nad zemljom bilo je mnoštvo ukusno tesanog kamena, kojim kamenjem sagragjen je rimo-katolički župski stan u Gracu. Stanovnici spomenutog sela poodnašali su mnoštvo kamenja za gradnju svojih stanova. Prenašajuć spomenuto kamenje, našao je sadašnji gospodin župnik Fr. Dominik Šarac božicu Veneru i mnoštvo starijeh kovina, koje se i danas mogu vidjeti u samostanu časnijeh franjevaca na Humcu; a ovdašnji župski kapelan gospodin Fr. Ladislav Biško, pred četiri godine našao je u istoj tvrgjavi jedan zemljani lonac. U tome je loncu bila jedna povelika staklenka, u kojoj je bilo sedam manjih, napunjenih nekim crnim praškom. I danas onuda težaci nalaze starijeh novaca, komada opeka, zemljanijeh rimskijeh posuda s bapkama i natpisima. Narod priča, da je rečenu tvrgjavu sagradio Gračanin Pandža.

Na granici katastralne općine Graca i Grude, krajem brdskoga puta, vidi se velik grob sa velikijem kamenitim krstom a zove se „Biskupov grob“.

O ovome grobu priča se, da je nekakav biskup, putujući na Posušje, ondje od razbojnika dočekan, ubijen i zakopan. Bosansko-hercegovačko kat. sveštenstvo ne zna da je ikakav biskup ondje poginuo. Moguće da je poginuo u ono davno doba, kad nijesu u Bosni i Hercegovini biskupi stanovali, nego od vremena do vremena iz Rima ovamo šiljani. Moj štovani prijatelj župnik u Gorici, gospodin Fr. Petar Kordić, pred četerdeset godina raskopavao je ovaj grob, ne bi li u njemu našao kakav biskupski znak, ali na žalost ne nagje ništa osim kosti.

Jugo-zapadno selu Grudam a jedan kilometar daleko leži seoce od kojijeh 300 kuća, zvano Gorica. O tome priča se, da je tu bio grad (šeher) Imota, te da je sav bio pokriven daskom, pak da je u davno doba vas izgorio. Kad je izgorio, narod se raselio, a mjesto Imote prozvala se Gorica od gorijevine.

Kad se je katolička crkva u Gorici gradila, mnogi se je kamen upotrijebio za gradnju iste, dok je ostalijeh zidina nestalo sa površine krčenjem vinograda i bašča i gradnjom raznih seoskih kuća. Gorica leži ispod dosta velikog brda, zvanog „Pit brdo“ a ispod nje proteže se prostano polje sve do Runovića sela u Dalmaciji. Na jednoj glavici, $^1/_4$ sahata iznad sela Gorice, imade mjesto nazvano „Tamnice“. Priča se, da su tu bile tamnice grada Imote. Iznad površine zemlje nalazi se razbacanog tesanog kamena, a ispod zemlje još imadu temelji zidova, gragjenijeh klakom. Neki seljani kopali su još davno, ne bi li tu našli blaga, i nagjoše mnoštvo podzemnijeh hodnika; za to se sumnja, da su ondje bile po prilici tamnice.

Izmegju sela Gorice i Grude prostire se gradina klakom gragjena u površini do 1000 četvornijeh metara. O njoj tamošnje stanovništvo priča, da je

u njoj živio Vručković kapetan, pad da otud dônja okolica nosi ime „Vrućice“. Neki pričaju, da je nekada s gornje strane gradine voda izvirala. Okolo gradine ima više stećaka, ali na njima ne može se primjetiti nikaki natpis, osim što se na jednome sa sjeverne strane vidi urezan polumjesec, sunce i zvijezda. Ispod ove gradine jugo-zapadno, priča se, da je bio velik nasip preko cijeloga Grudskoga polja a na sredini da je bio drven most, preko koga se je moglo ljeti i zimi preko polja preći. Priča se, da se je ispod „Vrućice“ protezao starinski put sjevero-zapadno prema Gorici (staroj Imoti).

I sadašnja nova cesta drži se od prilike istoga pravca. Tamošnje stanovništvo krčeći bašče nailazi na staru cestu na više mjesta, a sva je prilika, da je tuda prolazio rimski put.

Tri kilometra desno od rijeke Topale, izmegju Vinjana i Trebistova (selâ Posušja) sjevernim pravcem, vide se ostanci starinske tvrgjave, zvane „Kulinovci“. Zidovi su klakom gragjeni. Oko njih može se i danas vidjeti komada opeke. Neki kopajući nailazili su na komade raznijeh kovina. Pred deset godina ovdašnji žitelj Josip Biško u istim ruševinama namjerio se na kamenit umivaonik, koji da mu se pred dvije godine zabacio. O ovoj tvrgjavi ovdašnje stanovništvo vrlo malo umije da priča. Megjutim hoće neki, da je to bio ljetnikovac „Kulina bana“ i otud da se rečena tvrgjava prozvala „Kulinovci“.

Dva kilometra sjevero-istočno Posušju uzdiže se na jednom brdu tvrgjava „Radovan,“ od koje se danas jedva mogu ostanci raspoznati. Po kazivanju ovdašnjeg pučanstva ona je bila sagragjena na obranu neprijateljskijeh navala. Južno dva kilometra (Posušju) na brdu zvanom „Grabovica“ sagragjena je po sličnom obliku druga tvrgjava u istu svrhu. Te su tvrgje obuhvatale površinu od 300 četvornijeh metara, a bijahu zidane klakom. Oko njih ne vidi se nigdje traga opeci.

U sredini mjesta Posušja vidi se grobište, zvano „Ričinsko grobište“. Ono zaslužuje osobite pažnje zbog više stećaka, što se nahode oko tog grobišta sa zapadne strane.

Ovdašnje stanovništvo pripovjeda, da je pred stotinu godina bilo mnoštvo tijeh stećaka; no ja ih sad nagjoh samo pet. Po mojem mnijenju ti stećci potječu od prvijeh vremena hrišćanstva. Na nekijem od njih vidi se urezan polumjesec, na nekijem zvijezda, a na jednom sablja.

Ti su znakovi dosta nevješto, da ne kažem nespretno usječeni. Priča se, da se je jedan stećak pred 60 godina sa svoga mjesta oborio i odmah da je udario veliki vjetar, koji je dotle duhao, dokle god spomenuti stećak nijesu stavili opet na prijašnje mjesto.

Zemaljska štamparija u Sarajevu.